Джордж Бернард ШОУ

СВЯТА ЙОАННА

П'єса-хроніка на 6 дій з епілогом

Пролог

Жанна — справжня і вигадана

Жанна Д'Арк, сільська дівчина з Вогези, народилась близько 1412 р.; у 1431 р. її спалили за єресь, чаклунство і шахрайство, за модою 1456 р. — реабілітували, в 1904 р. піднесли до преподобної, в 1908 р. — оголосили благословенною, і нарешті в 1920 р. — святою. Вона — звичайнісінька постать серед святих воїнів католицької церкви та найдивакуватіша фігура серед ексцентричної знаті середньовіччя. Хоч і вірна та набожна католичка, призвідниця хрестових походів проти гуситів,[1] вона однак стала однією з найперших протестантських мучениць. Також вона була одним із перших апостолів Націоналізму та першим французьким практиком наполеонівського реалізму у військовій справі, на відміну від спортивно-романтичних лицарських маневрів тодішніх часів. Вона була піонером раціонального одягу для жінок, і як два століття потому королева Швеції Христина, поминаючи вже Каталіну де Ерузо та безліч інших невідомих героїнь, котрі видавали себе за чоловіків, щоб служити солдатами та моряками, вона відмовилась прийняти звичайну жіночу долю і одягалась, воювала та жила як чоловік.

При тому, з якою силою вона вміла відстоювати свої переконання, адже саме за це стала відомою на всю Західну Європу, ще навіть не вирісши зі своїх "...надцяти" (вона з них, до речі, так і не виросла), анітрохи не дивно, що її засудили до спалення за нібито скоєні державні злочини, за які ми тепер і не караємо, та насправді — за нестерпну

нежіночність. Ще вісімнадцятирічною дівчиною у своїх претензіях Жанна перескочила найгордовитішого папу і найзарозумілішого імператора. Вона заявляла, що є послом і повноважним представником Господа — посланцем Переможної Церкви, який спустився на землю в людській плоті. Вона зі зверхньою поблажливістю ставилась до власного короля, а також закликала англійського короля до каяття та послуху її наказам. Вона повчала, перекрикувала і заперечувала державних діячів та прелатів. Зневажливо фиркаючи на плани генералів, вона сама вела їхні війська до перемоги. Вона не приховувала свого безмірного презирства до офіційних заяв влади, а також до тактик і стратегій військового департаменту. Народися вона мудрецем і монархом, в чиїй особі злились найвища влада та найвидатніша династія, далекосяжність її намірів дратувала б так само, як наміри Цезаря дратували Кассія.[2] Та оскільки вона була вихідцем з простолюду, панувало тільки дві думки стосовно неї. Одні вважали її дивовижною, інші — нестерпною.

Жанна і Сократ

Якби Жанна була злою, егоїстичною, боягузливою або тупою, вона б стала не найпривабливішою серед усіх історичних постатей, а найогиднішою. Була б вона достатньо зрілою, аби зрозуміти, який вплив мала на чоловіків, котрих принижувала своєю правотою щоразу, коли вони помилялись, якби навчилась лестити та вміла з ними обходитися, вона могла б дожити до такого віку, як і королева Єлизавета.[3] Тільки ж вона була занадто юною, занадто неотесаною та недосвідченою, аби володіти всіма цими мистецтвами. Коли чоловіки, яких вона вважала дурнями, починали сперечатися з нею, вона не добирала слів, ясно даючи зрозуміти, що саме про них думає; при цьому в неї було достатньо наївності, аби розраховувати на їхню вдячність за те, що вона наставила їх на путь істинний та врятувала від лиха. Видатному уму завжди важко збагнути, яку лють викликає у йолопів викриття їхньої тупості. Навіть Сократ з усім своїм досвідом не захищав себе в суді, розуміючи безнадійність справи проти люті, що накопичувалась роками, та невідворотність своєї смерті. Якби його позивач народився 2300 років потому, то міг би бути просто одним із міщуків, котрі в годину пік їздять

у першому класі лондонського приміського потягу; які свідчення міг він дати проти Сократа, окрім як зізнатися: його дратує, що він і йому подібні виглядають повними ідіотами щоразу, коли Сократ розтуляє рота! Сократ, сам того не усвідомлюючи, був настільки паралізований своїм же розумом, що навіть не міг збагнути суть обвинувачення. Він геть виснажився, доки зміг довести, що був гідним солдатом та людиною благородного життя, а його позивач — задиркуватим дурнем. Він навіть не підозрював, який страх і яку ненависть викликав у людей його проникливий розум, що насправді служив тільки добру.

Порівняння з Наполеоном

Якщо Сократ був настільки наївним у свої сімдесят, то можна уявити, якою наївною була Жанна у свої сімнадцять. От тільки Сократ був людиною аргументу, виважено та делікатно оперував думками інших, тоді як Жанна була жінкою дії і з безмірною жорстокістю оперувала їхніми тілами. Саме тому Сократа терпіли так довго, а Жанну знищили ще до її повноліття. В них обох надзвичайна обдарованість поєднувалася зі щирістю, доброчинністю та людинолюбством, і вони обоє стали жертвами лютої ненависті, так і не збагнувши її джерела. Наполеон також був надзвичайно обдарованим, та не був ні щирим, ні безкорисливим, і не мав жодних ілюзій щодо своєї популярності. На запитання: "Як світ сприйме вашу смерть?" — він відповів: "Зітхне з полегшенням". А от геніям, які не бажають ані зла, ні шкоди людям, важко усвідомити, що ці люди, проте, їх ненавидять та прагнуть знищити, бо присутність когось кращого, по-перше, боляче муляє відчуттям власної марності, а по-друге — викликає страх. Страх, у тому числі перед вищою особистістю, штовхає людей на відчайдушні вчинки й досі залишається нерозгаданою таємницею. Такий страх іще гірший, коли згадана особистість не має офіційного статусу, який би чітко визначив чи міг дати хоч якесь уявлення, чого від неї очікувати. Страх перед Іродом і Пілатом чи Анною і Каяфою[4] обумовлений їх правовою і світською владою; з таким страхом можна жити, адже це — навіть дещо корисний страх перед покаранням за певні порушення, а от жити зі страхом перед надприродними здібностями Христа виявилося цілком

нестерпним, тому ті, хто так і не збагнув його благодійності, щосили волали: "Розіп'яти його!"

Сократа напоїли отруйним зіллям, Христа розіп'яли, Жанну спалили живцем, тоді як Наполеон, хоч і ув'язнений на Св. Елені, та все ж помер у ліжку; отже, природна смерть багатьох титулованих негідників, котрі хоч і вселяли жах, але не мали за собою нічого містичного, доводить, що бути святим значно небезпечніше, ніж завойовником.

Такі як Магомет і Жанна, котрі одночасно втілили обидві ці риси, несподівано для себе з'ясували, що завойовник має рятувати святого, бо поразка веде до мученицької смерті. Коли спалили Жанну, ніхто й пальцем не ворухнув, аби врятувати її. Соратники, яких вона привела до перемоги, вороги, яких вона розбила вщент, французький король, якого вона коронувала, англійський король, корону якого вона скинула в Луару — всі були однаково раді її здихатися.

Винною чи ні була Жанна

Оскільки в різні часи випливали різні свідчення стосовно об'єктивності суду над Жанною, то аби докопатися до істини, винною вона була чи ні, необхідно знову підняти це питання. Після сумлінного та скрупульозного розгляду справи тодішній суд виніс вирок проти неї, хоч двадцять п'ять років потому його і скасували — це було необхідно для визнання коронації Карла VII законною. Найбільш вражає те, що за одностайним рішенням наступних поколінь вирок було винесено проти самих суддів Жанни (хоч їх справу розглядали не так скрупульозно), а її піднесено до святих. Незважаючи ні на що, на процесі реабілітації 1456 року, яким би корумпованим він не був, випливло достатньо свідчень, аби довести, що Жанна не була простою грубіянкою, ані повією, ні чаклункою, ні блюзніркою, ні більшою ідолопоклонницею, ніж сам папа, а навпаки — була людиною виняткової добропорядності з усіх боків (окрім служіння у війську, носіння чоловічого одягу і зухвальства), незайманою дівчиною, з доброю вдачею, благочестивою та смиренною (її можна порівняти з проскуркою, вимоченою у вині, яке було мов питна

вода для "аскетичної" Франції), і хоч вона була справжнім солдатом, та ніколи не дозволяла непристойної мови чи аморальної поведінки. Жанна пішла на вогнище чистою і невинною, а єдиним її недоліком була безмежна зухвалість, чи, як тоді називали, "величність", що й привела до такого фіналу. Не варто марнувати час на доведення, що в заключних сценах першої частини єлизаветинської хроніки Генріха IV (яку нібито переписав Шекспір) шовіністичні погляди Жанни — просто грубий наклеп на неї. Її настільки очистили від раніше вилитого бруду, що сучасному письменнику вже й не залишилось чого домивати. Найважче ж позбутися бруду, яким обілляли її суддів, та "відбілювання", яке спотворило її до невпізнання. Якщо шовінізм завдав їй багато шкоди, то єретизм (в даному випадку протестантство) наслідком її спалення переміг римо-католицьку церкву та Інквізицію. Найпростіший спосіб вділити цим інституціям роль негідників у мелодрамі — зробити Діву головною героїнею. Така мелодрама може одразу вважатись макулатурою. Церква та Інквізиція судили Жанну куди справедливіше, ніж нині державні суди з'ясовують справи зі злочинцями такого штибу як вона, і їхнє рішення було ухвалене у строгій відповідності до закону. До того ж вона ніколи й не була героїнею мелодрами, тобто вродливою, по вуха закоханою дівчиною, яка мов плющ обвивала такого ж привабливого героя; вона була генієм і святою — персонажем настільки протилежним мелодраматичній героїні, наскільки це можливо.

А зараз давайте чітко визначимося з поняттями. Геній — це особа, яка на крок попереду від інших у баченні та розумінні світу, система цінностей якої сильно відрізняється від інших і яка має достатньо енергії, щоб змінити ситуацію на сприятливу для втілення своїх специфічних талантів. Святий — це особа, яка завдяки добрим і геройським вчинкам, а також спілкуванню з силами, що за класифікацією церкви належать до розряду надприродних, має право бути канонізованою. Для історика-антифеміністa, хто не вірить у геній жінки в традиційно чоловічих сферах життя, Жанна не являла б жодного інтересу, оскільки її геній був спрямований на практичні розрахунки в політиці та військовій справі. Справжньому раціоналісту, який заперечує існування святих і переконаний, що нові ідеї з'являються

виключно в результаті логічного обґрунтування, Жанна мало б чим сподобалась. Її ідеальний біограф не повинен бути забобонним чи упередженим, він повинен розуміти епоху середньовіччя, римо-католицьку церкву та священну Римську імперію набагато глибше, ніж наші ліберальні історики, а також розглядати жінку як людину жіночої статі, а не як таку собі тварину з певними симпатичними та відштовхуючими рисами.

Краса Жанни

Грубо кажучи, будь-яка книжка про Жанну, що починається з її опису як красуні, може одразу вважатися любовним романом. У селі, суді чи таборі жоден із товаришів Жанни, хоч як би не пнувся зі шкури, щоб висловити своє захоплення, ніколи не назвав її вродливою. Всі чоловіки, пригадуючи її вигляд, з найглибшим співчуттям стверджували, що вона була настільки сексуально непривабливою, що аж важко повірити, враховуючи її молодість, а також те, що вона не була ні бридкою, ні кульгавою, не мала жодних фізичних вад, не викликала антипатії як особистість. Правда, вочевидь, полягає в тому, що, як і більшість сильних, незламних жінок, чоловіки її сприймали як особу нейтральної статі, тому що занадто сильно боялися, аби закохатися. Та Жанна не була такою вже нейтральною: склавши обітницю зберегти незайманість, якої не порушила до самої смерті, вона, однак, не виключала для себе можливості одруження. От тільки шлюб, з попередньо необхідним пошуком, полюванням та приборканням чоловіка, був не її ділом, вона мала багато інших — важливіших. Формула Байрона "Кохання в чоловічому житті — окрема річ, для жінки — суть буття" має такий самий стосунок до Жанни, як і до Джорджа Вашингтона чи будь-якого іншого героя-трударя чоловічої статі. Якби вона жила в наші часи, її б малювали на поштових картках в образі генерала, а не гурії. Що б там не казали, є одна підстава, на основі якої можна здогадуватись, що Жанна мала дивовижне обличчя. Один орлеанський скульптор її часу вирізьбив статую молодої дівчини в шоломі, з неповторним обличчям, яке хоч і є справжнім портретом, а не витвором художньої уяви, та має дуже незвичайні риси, як на реальну

жінку. Припускають, що саме Жанна, хоч і без власного відома, стала натурницею для цього скульптора. Доказів, звичайно, немає, та неординарний погляд її очей спонукає до думки: "Якщо ця жінка не Жанна, то хто ж?" — і служить мені доказом у суперечках з тими, хто не погоджується. І це — прекрасне обличчя, хоч і зовсім не примітне для прихильника романтичної краси.

Такого прихильника, можливо б, цілком розчарував той прозаїчний факт, що Жанна була під судом по обвинуваченню в порушенні присяги незайманості до одруження, що вона захищала себе сама і виграла справу.

Становище Жанни в суспільстві

За походженням Жанна була дочкою працьовитого фермера, який був одним із найзаможніших у селі та вів своє господарство, тісно співпрацюючи з сусідськими поміщиками і їхніми адвокатами. Замок, що правив для селян за сховище під час набігів і нікому не належав, за його клопотанням перейшов у власність шістьох селян, які дбали про будівлю і тримали її готовою у разі нападу. Дитиною Жанна тішилась своїм становищем юної господині замку. Пізніше її брати та матір спромоглися розділити її славу при дворі, не виставивши себе на посміховисько. Ці факти зовсім не служать на користь популярних романів, які роблять з героїні або принцесу, або жебрачку. У дещо схожій історії Шекспіра вся перевернута піраміда змарнованого дослідження трималась на припущенні, що він був неосвіченим чорноробом, всупереч очевидним свідченням, що його батько був підприємцем, і досить заможним у свій час, одруженим із жінкою високого становища. За схожою тенденцією і Жанну опускали до пастушки з Домремі, яка в майбутньому мала стати молодою господинею ферми.

Різниця між історією Жанни і Шекспіра в тому, що Шекспір не був неосвіченим. Він ходив до школи і вивчив латину та грецьку на рівні середнього студента, тобто знав крилаті вислови й відомі цитати. Жанна не була навіть письменною. "Я не відрізню А від Б", — говорила

вона. Багато принцес тих часів ще довго потому сказали б те саме. Марія Антуанетта, наприклад, в такому віці як Жанна не могла без помилок написати власне ім'я. Однак це не значить, що Жанна була неуком чи мала занижену самооцінку, чи відчувала себе неповноцінною, як зараз почуваються люди, котрі не вміють читати й писати. Якщо вона не могла писати листів сама, то диктувала їх, приділяючи цій справі іноді аж забагато уваги. Коли її прямо у вічі назвали пастушкою, вона дуже образилась і кинула виклик кожній жінці, охочій позмагатися з нею в мистецтві ведення домашнього господарства, як це заведено у найкращих домах. Вона розумілася на політичному та воєнному становищі Франції набагато краще, ніж жінки нашого часу, які закінчили університет і "пережували" всі газети. Першим, кого вона привернула на свій бік, був комендант сусідської фортеці Вакульор; вона вразила його, передбачивши поразку армії дофіна в "битві оселедців" ще задовго до того, як комендант отримав офіційне повідомлення, після чого той вирішив, що в неї мусить бути дар провидиці. Така обізнаність та цікавість фермерів до державних справ були звичайним явищем у французьких селах, охоплених війною. Політики занадто часто з'являлись у них на порозі з мечем у руці, щоб їх можна було ігнорувати, тому такі люди як Жанна просто вимушені були знати, що відбувається у феодальному світі.

Її сім'я не була багатою, Жанна трудилась на фермі, як і її батько, виганяла овець на пасовище, заганяла їх назад і все таке, однак це ще не доказ того, що вона була бідною та мусила йти в наймички, чи що за роботою не мала часу ходити на сповідь, коли їй більше було до вподоби байдикувати в очікуванні видінь і слухати церковні дзвони, щоб почути в них голоси. Коротко кажучи, вона була значно розумнішою юною леді, ніж більшість дочок нашої дрібної буржуазії.

Голоси та видіння Жанни

Голоси та видіння Жанни зіграли чимало жартів з її репутацією. Ними користались як свідченням, що вона була божевільною, брехливою самозванкою, чаклункою (за що її й спалили) і, кінець кінцем, святою.

Вони, звичайно, не доводили цього всього, проте вже сама різноманітність суджень показує, як мало наші вузькозорі історики знають про особливості людського розуму. Існують люди з такою живою уявою, що ідеї в їхніх головах лунають, мов із вуст живих істот. Притулки для психічно хворих злочинців наповнені переважно вбивцями, які виконували накази голосів. Так жінка може почути голос, що наказує їй перерізати горло чоловікові та задушити свою дитину, поки ті сплять, і бідолаха цілком слухняно виконає наказ. Підсудних, які скоїли злочин під впливом таких примар, заведено вважати непідсудними та не відповідальними за свої вчинки.

Ті, кому являються видіння та одкровення, не завжди є злочинцями. Натхнення, інтуїція та несвідомі відкриття генія іноді також породжують подібні ілюзії. Сократ, Лютер, Сведенборг, Блейк бачили видіння та чули голоси, як і святий Франциск та свята Йоанна. Якби Ньютон мав таку ж яскраву уяву, він би зустрів у своєму садку дух Піфагора, який би пояснив йому, чому яблука падають. Ця ілюзія не поставила б під питання ані правдивість закону тяжіння, ані здоровий глузд Ньютона. Більше того, провидицький метод відкриття не став би ані на краплю дивовижнішим, аніж звичайний. Присутність чи відсутність здорового глузду визначається не методом, а раціональністю відкриття. Якби Піфагор сказав Ньютону, що місяць зроблено з зеленого сиру, його б одразу запроторили у відповідну установу. За гіпотезу ж гравітаційної сили, яка ідеально пасувала до фізичних явищ всесвіту, досліджених Коперніком, Ньютона визнали генієм, незалежно від того, наскільки фантастичним міг бути спосіб, в який він дійшов до свого відкриття. Дивовижна "Хронологія" — ще більш вражаюча праця Ньютона, ніж його теорія всесвітнього тяжіння, зробила його королем великих умів, а не королем божевільних, якого ніхто не сприймає всерйоз. Його припущення щодо одинадцятого рога чудовиська, котре примарилося пророку Даниїлу, було набагато фантастичнішим, ніж видіння Жанни, незважаючи на те, що його уява була не драматичною, а математичною, а отже схильною до чисел; насправді, якби з усіх його робіт залишилась тільки "Хронологія", ми б казали, що в його голові кують зозулі. А хто ж наважиться поставити діагноз божевільного Ньютону?

Так само і Жанну не варто вважати божевільною, хоч вона і чула голоси, адже вони не давали порад, котрі були б абсолютно безглуздими, як і не був безглуздим закон тяжіння Ньютона. Особливо після нещодавньої війни, коли багато жінок вступили на військову службу, ми самі зрозуміли, що Жанна не могла воювати в спідниці. Це було не тільки тому, що вона виконувала чоловічу роботу, а й тому, що вона не могла дозволити жодних непорозумінь з соратниками по зброї через її стать.

Саме таку причину назвала Жанна, коли на неї почали тиснути з цього приводу; той факт, що ця абсолютно раціональна необхідність пролунала в її уяві, як наказ від Бога з вуст св. Катерини, не робить її божевільною. Такий розумний наказ доводить те, що вона була незвичайно розсудливою; а те, як вона його отримала, доводить, що іноді занадто бурхлива уява просто вводила в оману її відчуття. Її політика також була досить розсудливою: ніхто не суперечить, що після визволення Орлеана, при коронації дофіна в Реймсі, пліткам про незаконне народження дофіна і сумнівам щодо його права наслідувати трон Жанна протиставила вдалі воєнні та політичні ходи, які врятували Францію. Їх міг спланувати і Наполеон чи будь-який інший геній без ілюзій. До Жанни такі ідеї приходили як настанови від святих (вона називала їх своїми напутниками), котрі з'являлись у її видіннях, але це ж не робить її менш талановитим лідером.

Жага до прогресу

Як же зараз ставляться до голосів та видінь Жанни і послань від Бога, які вона отримувала? В дев'ятнадцятому столітті їх сприймали як галюцинації, та оскільки вона була хорошою дівчиною, з якою так жахливо обійшлися і засудили до смерті забобонні середньовічні священики, нацьковані корумпованим єпископом, її вважали невинною жертвою власних галюцинацій. На смак двадцятого століття таке пояснення є нудною банальністю, воно вимагає чогось містичнішого. Я з цим погоджуюсь, бо пояснення, що Жанна була розумово відсталою, не відповідає дійсності, адже насправді вона була вельми обдарованою. Я

не можу повірити, та хоч би й міг, мої читачі все одно б не повірили, що Жанна справді бачила три ошатно вбрані постаті святих Катерини, Маргарити та Михаїла, які зійшли до неї з небес за дорученням Бога. Не через те, що це переконання є неймовірно фантастичним для нашого часу, адже ми купуємось і не на таке, а через те, що вірування залежать від сімейного виховання та звичок. Оскільки вже так склалося, що я за поглядами вікторіанець і походжу з протестантської сім'ї, я ніяк не можу повірити, що ті святі дійсно з'являлися перед Жанною, а не були її видіннями.

Існування сил, які збуджують в людині прагнення, вищі за добробут, благопристойне, безпечне та щасливе життя, доводить той факт, що заради нового знання і суспільних перетворень (навіть якщо вони будуть не на краще, а на гірше) людина піде на все: стерпить бідність, ганьбу, вигнання, ув'язнення, нестерпні труднощі і смерть. Навіть егоїстичне прагнення до влади не штовхає людину на такі відчайдушні кроки та жертви, які вона охоче зробить заради власного вивищення над природою, нехай воно й не матиме жодного безпосереднього стосунку до її життя. Жага до знання та влади настільки ж очевидна, як і жага води у спраглого: існування обох є доконаним фактом, різниця в тому, що жага води у спраглого є звичайною фізіологічною потребою, тоді як жага до еволюції є потребою вищою.

Різноманітні форми, яких у нашій уяві прибирають вищі сили, є проблемою для психологів, а не для істориків. Історики просто повинні розуміти, що духовидці — не шахраї і не лунатики. Одна справа казати, що постать, яку Жанна приймала за св. Катерину, в дійсності була нічим іншим, як продуктом її уяви, що виник під впливом тієї рушійної сили, що є підземним поштовхом до еволюції чи, як я її щойно назвав, "жагою до прогресу". Зовсім інша справа — ставити ці видіння в один ряд з двома місяцями, що привиділись п'яниці, чи з фантомом тощо. Простий французький селянин, який вірить у те, що обраним смертним можуть являтись духи святих, ближчий до істини, ніж усі ці раціоналістичні чи матеріалістичні історики, які вважають Жанну брехливою психопаткою, якщо вона бачила духів і чула, як вони звертаються до неї. Коли Жанна

була божевільною, то виходить, усе християнство було божевільним також, бо ті, хто вірить в існування небесних духів, такі ж божевільні, як і ті, хто думає, що їх бачить. Лютер, який жбурляв у диявола чорнильницею, був не менш душевнохворим, ніж будь-хто з августинських ченців, от тільки в нього була більш яскрава уява і, можливо, він менше їв та спав, ось і все.

Проста іконографія нічого не значить

Усі найпоширеніші релігії світу представлені великою кількістю легендарних персонажів на чолі з усемогутнім Отцем, Богоматір'ю та Сином Божим. Ці образи закарбовуються в нашій свідомості з самого дитинства, що при сильному першому враженні творить галюцинації-образи, які прив'язуються до нас на все життя. Виходить, що дорослий, який в уяві бачить одвічне джерело натхнення або чує голоси чесноти та каяття, одним словом, прояви таємних бажань чи сумління — сил не менш очевидних, ніж електромагнітні, — просто відтворює в уяві небесні образи. Коли такі особи наділені надзвичайно живою уявою, а особливо коли вони ще й дотримуються суворого аскетизму, видіння з'являються не лише у їхній свідомості, а й перед їхніми очима як постаті Кришни, Будди, Святої Діви чи св. Катерини, як у нашому випадку.

Сучасна освіта, якої уникла Жанна

У наш час важливо, аби кожен розумів, як наука може швидко впоратися з галюцинаціями, ігноруючи життєво важливу значущість символів, що в них заховані. Якби Жанна народилася сьогодні, її спочатку віддали б до школи при монастирі, де б помалу навчили, як встановити зв'язок між натхненням і свідомістю та святими Катериною і Михаїлом, а на завершення вона б поглиблено вивчала проповідування святих Луї Пастера та Поля Берта, котрі б сказали їй (можливо, у видіннях, але більш ймовірно, у памфлетах) облишити свої дурні забобони та викинути з голови св. Катерину разом з іншими католицькими святими, як стару іконографію. В її голові б закарбувалося, що Галілео був мучеником, а його каральники —

безнадійними невігласами, що гормони святої Терези пішли не в той бік, наділивши її невиліковно гіпертрофованим гіпофізом чи викидами адреналіну, або зробивши її істеричкою чи епілептичкою, та тільки не флегматичкою. Різноманітними повчаннями та експериментами її б переконали, що хрещення і причастя — це жалюгідні забобони, а вакцинація та розтин — передова практика. У філософії нових святих Луї та Поля була не тільки наука, яка руйнувала релігію, а й іпохондрія, меланхолія, боягузтво, тупість, жорстокість, маніакальна цікавість, знання без мудрості — все, що може викликати Божу немилість, тільки не ті чесноти, які мала св. Катерина. Відповідно до нових принципів, коли б Жанна була більш нормальною? Коли б вона понесла немовля на хрещення водою й миром — чи коли б викликала поліцію, щоб примусити батьків дитини колоти в її вени якусь отруйну гидоту? Коли б розповіла їм історію Діви Марії та пророчого янгола — чи якби намагалась визначити, страждають вони на Едипів комплекс чи ні? Коли б для спасіння їй було достатньо шматка освяченої проскурки — чи коли б вона, слідкуючи за здоров'ям, дотримувалась чітко розписаного харчування, що базується на адреналіні, тиміні, пітуітрині, інсуліні, на гормонних стимуляторах радості, її кров би отруїли різними антитілами, захищаючи від людських та тваринних інфекцій, а від старіння її рятували б хірургічним видаленням репродуктивних органів та щотижневими ін'єкціями витяжки з мавпячих залоз?

Чи це правда, що за всім цим шарлатанством криється основа справжньої наукової фізіології? Чому ж не бути хоч часточці справжньої психології поза образом св. Катерини та Святого Духа? І який розум більш здоровий: той, що вірить у Бога, чи той, що живиться мавпячими залозами?

Хіба наш відчайдушний потяг повернутися назад у середньовіччя, який з'явився ще до руху прерафаелітів, не свідчить про те, що нестерпним є не тільки академічний живопис, а й легковірність, яку не виправдати забобонністю; жорстокість, яку не виправдати варварством; переслідування, які не виправдати іншим віросповіданням; наше безсоромне поклоніння успішним шахраям і негідникам, як новим

святим, а також те, що ми глухі та сліпі до закликів та видінь тієї невблаганної сили, яка створила нас і знищить, якщо ми знехтуємо нею.

Жанні та її сучасникам ми б видалися чередою, одержимою злими духами, яка стрімко біжить униз із крутого обриву просто в пекло. Наш стан, який ми встановили як стандарт здорового глузду, та визнання Жанни божевільною, бо вона до нього ніколи не скотилася, доводить, що ми не тільки розгублені, а й пропащі. Давайте тоді раз і назавжди облишимо нонсенс про те, що Жанна була божевільною, і визнаємо: вона була принаймні настільки ж при здоровому глузді, як і Флоренс Найтінгейл,[5] релігійні вірування якої виявлялися так яскраво та живо, що це коштувало їй постійних проблем з медичними та військовими установами свого часу.

Помилкові одкровення

Те, що голоси і видіння Жанни були плодом її уяви, видно з випадків, коли вони підводили її, як, наприклад, під час судової справи, запевняючи, що вона буде врятована. Жанна покладала занадто великі сподівання на свій порятунок, однак небезпідставно: якби арманьяки,[6] як називалась її партія, дійсно хотіли визволити її та доклали всіх сил, шанси на виграш були б достатньо високими; неабияку владу мав і її військовий товариш Ля Гір. Тільки вона не розуміла того, що всі були раді позбутися її, ані того, що визволення в'язня з лап Церкви для середньовічного капітана та навіть середньовічного короля було немислимим геройським подвигом. Та не знаючи цього, Жанна мала всі підстави сподіватися на визволення, тому слова св. Катерини, яка запевняла її в цьому, були виявом сподівань дівчини. Коли її розрахунки виявились помилковими, адже Ля Гір не штурмував воріт Руана, ані боровся з Ворикськими солдатами, аби врятувати її від спалення живцем, Жанна одразу збагнула сутність своєї св. Катерини та зреклася її. Що могло бути більш розсудливим та практичним? Можливо, те, що, маючи вибір (завдяки власному зізнанню, що образи Катерини були лише видіннями) між ув'язненням і спаленням, вона свідомо й чітко обрала друге — неординарне рішення для її характеру, а також вияв

раціоналізму, доведений до крайньої межі — самогубства. Ілюзії Жанни не полишали її до самої смерті; озвучуючи пророцтва голосів, вона заявила всім, що повернеться.

Жанна — гальтонський видець

Найбільш скептичні читачі, без всякого підтексту божевілля, вважали б Жанну видцем, як називали таких осіб Френсис Гальтон та інші сучасні дослідники людських здібностей. Вона бачила уявних святих, так само як інші бачили уявні діаграми чи ландшафти, позначені певними цифрами, тож їхня пам'ять та обдарованість в арифметиці здавались неймовірними для звичайних людей чи так званих невидців.

Видці одразу ж усе збагнуть. Невидці, котрі не знайомі з працями Гальтона, нічого не зрозуміють та поставляться до його теорії з недовірою. Трішки розпитавши своїх знайомих, вони зроблять для себе велике відкриття: що око розуму — це ніби чарівний ліхтар, і що вулицями міста ходить багато абсолютно здорових, нормальних людей, які бачать найрізноманітніші галюцинації, вважаючи це звичайним розумовим багажем кожної людської істоти.

Мужність та войовничість Жанни

Іншою крайністю Жанни була її манія до солдатського та чоловічого життя. Щоб знеохотити її, батько заприсягнувся втопити її, якщо вона втече з солдатами, а також наказав синам зробити те саме, якщо його в той час не буде вдома. Така погроза була несерйозною: вона, вочевидь, була адресована малій дитині, все ще здатній повірити, що батько справді зробить це. Отже, Жанна ще дитиною хотіла втекти з дому і стати солдатом. Жахлива перспектива бути втопленою в Мезі[7] втихомирила її, доки батькові страхи не минули та доки брати не почали підкорятися вродженому лідерству своєї сестри; а до того часу вона стала достатньо свідомою, аби зрозуміти, що її дитячі прагнення до

військового життя — не просто привід для втечі з дому. Це прагнення не полишало її і стало визначальним у кар'єрі.

Якщо в когось виникають сумніви, що це було насправді так, то нехай він спитає себе, чому дівчина, виконуючи спеціальну місію від Бога стосовно дофіна (саме таким Жанна бачила свій мудрий план з урятування некоронованого короля), просто не з'явилась при дворі як жінка, вбрана в сукню, і чому вона не спробувала по-жіночому вплинути на дофіна, як це робили інші жінки, які з'являлися з подібними місіями до його божевільного батька та мудрого діда. Чому вона носила солдатські лати, ходила з мечем та щитом, вимагала спорядженого коня та ставилась до своїх солдат як до товаришів, лягаючи спати на землі бік у бік із ними так, ніби була такої ж статі, як вони? Можна сказати, що це був найбезпечніший спосіб подорожувати країною, що кишіла таборами біженців та бандами мародерських дезертирів. Однак така відповідь безґрунтовна, бо чому ж тоді всі інші жінки подорожували Францією, навіть не думаючи видавати себе за чоловіків? Припустімо, що небезпека дійсно могла бути причиною, та як же тоді пояснити той факт, що навіть коли вона минула і Жанна могла з'явитись при дворі в жіночому вбранні, у повній безпеці та з більшою пристойністю, дівчина все одно не позбулась свого чоловічого образу і замість того, щоб переконувати Карла (як королева Вікторія переконувала Військовий департамент відправити Робертса в Трансвааль) відправити Д'Алансона, де Ре, Ля Гіра та решту на визволення Жана де Дюнуа в Орлеані, вона наполягла, що сама поведе і очолить цей напад? Чому вона відкрито демонструвала свою майстерність воювати зі списом та їздити у сідлі? Чому приймала такі подарунки, як зброю, бойових коней, чоловічий верхній одяг, і кожним своїм учинком зрікалась загальноприйнятого жіночого образу? Простою відповіддю на всі ці запитання є те, що вона була звичайною жінкою, яка хотіла жити як чоловік. Таких жінок можна зустріти будь-де, серед піхотинських чи морських військ, вони служать, видаючи себе за чоловіків, неймовірно довгий час ухиляючись від викриття, а іноді зовсім його уникаючи. Коли настає час робити виклик громадській думці, вони скидають маску. Подивіться на Розаліну Бонер, яка малювала в чоловічих сорочках і штанях, чи на Жорж Санд, котра

жила як чоловік і котру жіночий стиль життя знайомих з родин Шопенів та Муссе нестримано забавляв. Якби Жанна не була однією з таких "нежіночних жінок", її б сприйняли значно раніше.

Жити по-чоловічому — це не тільки носити чоловічі брюки та курити сигари, так само як і жити по-жіночому — це не тільки вдягати спідниці. Є безліч жінок, котрі носять сукні з корсажами, але самі можуть владнати всі справи, керують іншими людьми та мають абсолютно чоловічі смаки й погляди. Такі жінки були завжди, навіть у вікторіанські часи, коли вони мали менше прав і коли побачити жінку на посаді судді, мера чи члена парламенту було справжньою дивиною. В революційній Росії XX-го століття була жінка-солдат, яка організувала ефективний полк амазонок, що розпався тільки тому, що був проти революції. Підґрунтям для звільнення жінок від воєнної служби не є вроджена нездатність чоловіків ділитися владою, а той факт, що спільноти не можуть репродукуватися без достатньої кількості жінок. Чоловіки ж не настільки цінні, відповідно, нами й жертвують більше.

Чи була Жанна суїцидною?

Ці дві крайнощі були визначальними в особистості Жанни і саме вони привели її до спалення. Проте жодна з них не робила Жанну винятковою. Взагалі в ній не було нічого виняткового, окрім її сили, розмаху думки й характеру та неймовірної життєвої енергії. Їй приписують схильність до самогубства; справді, у спробі втечі із замку Боревуар вона пішла на невиправданий ризик, стрибнувши з вежі заввишки, подейкують, шістдесят футів, однак залишилась живою й зіп'ялася на ноги за декілька днів посту. Вона свідомо обрала свою смерть як альтернативу позбавленому свободи життю. Вона кидала виклик смерті так, як Веллінгтон під Ватерлоо і як Нельсон котрий під час битви, весь вирядженій та вичепурений до блиску, розгулював кормою судна. Та ні Веллінгтона, ні Нельсона, ні будь-кого іншого, хто йшов на відчайдушні вчинки і обирав смерть замість полону, не звинувачують у схильності до самогубства, тож і Жанна не заслуговує на такі підозри. У випадку з замком Боревуар на карту було поставлено

більше, ніж свобода Жанни. Почувши новини про можливе падіння Комп'єна, вона була переконана, що змогла б урятувати місто, якби тільки була вільною. Та все ж стрибок був настільки небезпечним, що це бентежило її підсвідомість та, як завжди, виявилось у словах св. Катерини, яка заборонила їй стрибати, але потім пробачила непослух.

В цілому про Жанну

Ми можемо захоплюватися Жанною як розумною і проникливою сільською дівчиною, з винятковою силою духу й тіла. Всі її дії були розраховані до найменших дрібниць, і хоч процес прийняття рішення був настільки швидким, що вона це ледь усвідомлювала і приписувала заслуги голосам, вона була жінкою політичної тактики, а не сліпого імпульсу. На війні Жанна була не гіршим реалістом, ніж Наполеон: вона дивилася на артилерію такими ж очима і володіла таким самим знанням, як найкраще застосувати її силу. Жанна не очікувала, що оточені міста здадуться як Єрихон, тільки-но зачувши звуки її труб, але, як Веллінгтон, обирала методи нападу залежно від особливостей оборони ворога, і, розраховуючи тактику, як Наполеон, вона знала: якщо вдасться протриматись достатньо довго, то врешті-решт супротивник обов'язково здасться. Приклад цьому — її фінальний тріумф під Орлеаном, коли командувач Дюнуа раптом в кінці дня без зайвих роздумів оголосив про відступ.

Вона ані на секунду не була такою, якою її зображали поети та драматурги: юною, романтичною леді. Усім своїм єством вона була дочкою рідного краю, з притаманними їй селянською приземленістю і завзятістю, а також зверхнім ставленням до величних лордів, королів та священиків, перед якими вона ніколи не схилялась, розуміючи з першого погляду, чого вони насправді варті. Маючи свідомість сільської жінки, вона шанувала публічну пристойність і не терпіла грубої мови та зневаги до релігійних звичаїв, так само і забороняла присутність безчесних жінок серед своїх солдат. Від неї можна було почути один побожний вигук "En nom Dé!"[8] та одну безглузду лайку "Par mon martin"[9], це найбільше, що вона могла дозволити собі та невиправно

богохульному Ля Гіру. Її надмірна порядність відіграла настільки велику роль у відновленні самоповаги деморалізованої армії, що виправдала себе, як і вдалу управлінську політику Жанни. Вона спілкувалась і мала справи з людьми різних класів, від робітників до королів, без сором'язливості й зайвої манірності, й коли ці люди не були заляканими чи корумпованими — завжди домагалась, чого прагнула. Вона вміла задобрювати лестощами та напористо домагатися, беручи то м'якістю, то гостротою слова. Жанна була надзвичайно обдарованим, вродженим керівником.

Юність та недосвідченість Жанни

Нам необхідно пам'ятати одну дуже вагому обставину. Жанна була всього тільки дівчинкою-підлітком. Якби вона була владною жінкою після п'ятдесятьох, ми б одразу змогли її класифікувати, адже таких жінок багато серед нас і вони служать ідеальним прикладом, якою могла бути Жанна, якби дожила до їхнього віку. Однак вона була юною дівчиною, що не зналася на людській суєті, ані на правилах та законах світського життя. Що відала вона про залізні руки в оксамитових рукавичках!.. Вона знала тільки, як застосовувати голі кулаки. Вона гадала, що політичні зміни можуть прийти набагато легше, ніж це було насправді, і як Магомет, з наївністю, можливою тільки при родово-патріархальному устрої, писала листи королям, закликаючи їх до кардинальної перебудови. В результаті вона домагалась успіху тільки тоді, коли справа була досить простою та швидко здійсненною, як коронація чи Орлеанська кампанія.

Через відсутність академічної освіти вона не могла порозумітися на складних, штучно створених структурах, якими були церковні і державні установи середньовіччя. Вона жахалась єретиків, не усвідомлюючи, що сама була єресіархом, одним із провісників розколу Європи, що потягнув за собою цілі століття кровопролиття, яке триває й досі. Вона давала зрозуміти іноземцям, що у Франції їм нема чого робити, і не могла збагнути, чому це спровокувало конфлікт з католицизмом та феодалізмом, які мали міжнародний характер. Жанна

керувалась виключно здоровим глуздом; у справах же з інституціями, про які не мала жодної гадки, крім того, що вони — для людей вчених, вона немов блукала напомацки у пітьмі, забиваючись на кожному кроці, щоразу болючіше, оскільки через власну надмірну самовпевненість була необачною з такими людьми.

Поєднання наївної юності з недосвідченістю, а також із неймовірною вродженою обдарованістю, силою, відвагою, відданістю, оригінальністю й дивацтвом, пояснює всі вчинки Жанни і робить її правдоподібним історичним та людським феноменом, заперечуючи як ідеалізовані романи про неї, так і надмірний скептицизм.

Образ дівчини в літературі

Англійським читачам, мабуть, цікаво знати, як саме зайва ідеалізація та протест проти неї відтворені у найбільш відомих книгах про Жанну. У першій частині шекспірівської чи псевдошекспірівської трилогії про Генріха VI Жанна виступає одним із головних персонажів. Її портрет в цьому творі настільки ж вірогідний, як і описи Джорджа Вашингтона в лондонських газетах 1780 року, чи Наполеона в 1803 р., чи німецького кронпринца в 1915 р., чи Леніна в 1917 р. Тобто все — перебільшення і брехня. Складається враження, що коли драматург спробував створити гарний та романтичний образ Жанни, обурена трупа заявила, що англійський патріотизм не знесе романтизації французького переможця англійських військ, та поставила ультиматум: щоб п'єса пішла, треба згадати всі звинувачення проти Жанни і підтвердити, що вона їх дійсно заслуговувала. Цілком імовірно, що так і було, але є ще одна причина, яка може пояснити, чому на початку Жанна постає як позитивна героїня, що особливо виявляється в її красномовному зверненні до герцога Бургундського, та звідки береться відверта брехня у заключних сценах. Цією причиною може бути те, що Шекспір підкоригував перші розділи п'єси, яка спочатку була суцільною брехнею. Оскільки твір написаний, коли драматург тільки-но починав вправлятися зі словом, перелицьовуючи старі сюжети, ще до того як сформувався та утвердився його власний стиль, з'ясувати правдивість цього

припущення неможливо. Його руки майже не впізнати в п'єсі — поганенькій і досить вульгарній; але можливо, він спробував пом'якшити власний провал, надавши крихітку чарівності образу Діви.

Два століття потому ми натрапляємо на "Орлеанську діву" Шиллера, вкинуту у відьомський казан бурхливого романтизму. Жанна Шиллера не має й краплі спільного зі справжньою Жанною, та й із жодною живою жінкою нашої планети взагалі. Єдине, що можна сказати, говорячи про драму, — вона зовсім не про Жанну; важко навіть повірити, що автор писав про неї, адже в Шиллера, не змирившись з вироком про спалення, вона помирає на полі битви.

Перед Шиллером був Вольтер, котрий спародіював Гомера у своїй сатиричній поемі "La Pucelle" ("Незайманка"). Зараз модно з глибоким обуренням морщити на неї лоба, як на безсоромний наклеп, і я, звичайно, не збираюсь виправдовувати цю поему чи заперечувати її непристойність. Однак метою Вольтера було не зобразити Жанну, а висміяти впень інституції та звичаї його часу, які він справедливо ненавидів. Він зробив Жанну посміховиськом, але не останньою нікчемою або (до певної міри) відвертою повією; з Жанною він ще обійшовся досить гарно, у порівнянні з тим, як глузував з Гомера, св. Петра, св. Даниїла та хороброго Дюнуа і наскільки непристойно змалював інших героїнь. Особисті авантюри героїв — настільки несамовиті й настільки гомерично-далекі від історичної достовірності, що ті, котрі беруть їх на віру, просто виставляють себе повними Пексніфами.[10]

Семюел Батлер вважав "Іліаду" сатирою на грецький шовінізм та релігію, написану заручником чи рабом, і "Орлеанська діва" робить його теорію майже переконливою. Вольтер представляє Агнесу Сорель, коханку дофіна, з якою Жанна ніколи не зналась, жінкою з поглинаючою пристрастю до непорочної любовної вірності, котра за іронією долі постійно потрапляє в руки розбещених покидьків та зазнає найжорстокішого насильства. Битви, в яких Жанна летить на крилатому ішаку, чи в яких вона, несподівано заскочена без одягу, рятує Агнесу,

рубаючи мечем своїх противників, викликають тільки сміх, як, без сумніву, і було задумано автором; можливо, така безсоромна непоштивість п'єси менш безглузда, ніж сльозоточива сентиментальність Шиллера. Звичайно, Вольтеру на слід було заявляти, що батько Жанни був священиком, та коли вже йому закортіло знищити до тла французьку церкву, він зробив це без жодних вагань.

Поки що всі літературні образи Діви були легендарними. Публікація Жуля Кішра 1841 року, основана на звітах про судовий процес та подальшу реабілітацію Жанни, по-новому розставила акценти в даній справі. Ці абсолютно реалістичні документи викликали справжній інтерес до Жанни, чого так бракувало у пародіях Вольтера та романтичній маячні Шиллера. Взірцевими наслідками цього інтересу в Америці й Англії є твори про Жанну пера Марка Твена та Ендрю Ланга. Саме завдяки Кішру Марк Твен став відвертим шанувальником Жанни. Пізніше інший геній, Анатоль Франс, відреагував на хвилю ентузіазму, викликану публікацією Кішра, написавши "Життя Жанни", в якому доводив, що ідеї Жанни були їй намовлені духовниками, а її військовий успіх пояснювався вправним маніпулюванням Дюнуа, що використовував її як "mascotte" (тобто амулет); коротше кажучи, Франс заперечував її обдарованість як політика і полководця. Прочитавши таке, Ендрю Ланг аж побагровів з люті й у помсту Анатолю Франсу написав інше "Життя Жанни", що слід читати як доповнення попереднього. Ланг без жодних труднощів довів, що обдарованість Жанни є незаперечним фактом і не може пояснюватись як ілюзія, навіяна священиками та солдатами.

Можна припустити, що Анатоль Франс був парижанином з мистецького світу і для нього жінка з чоловічою логікою та статурою аж ніяк не вписувалась у рамки можливого, хоч такі жінки переважають у провінційній Франції та діловому Парижі, тоді як Ендрю Ланг був шотландським вченим, а шотландці знають, як багато жінок роблять чоловіків підкаблучниками. Все ж таке пояснення не переконує мене. Я не вірю, що Анатоль Франс може не знати того, що відомо всім. Якби ще всім знати стільки, як він! У його роботі відчувається явна антипатія. Він

не налаштований проти Жанни, а радше проти церковного духовенства, проти містики, і за своєю природою ніяк не може повірити, що колись справді жила така людина як Жанна.

В Жанні, закутаній у спідниці до самої землі, як жінка Ноя з ковчега, Марк Твен ніби намагається поєднати Баярда з Естер Самерсон з "Холодного дому", зробивши з неї бездоганну американську вчительку в латах.

Як і Естер Самерсон, вона мимоволі викликає насмішку над своїм автором, однак, хоч писаний з дещо зайвим захопленням, та все ж таки генієм, її образ благочестивої людини не втрачає правдоподібності. Твен помилився скоріше в описі, ніж в оцінці. Ендрю Ланг і Марк Твен змальовують Жанну як вродливу, жіночну вікторіанку, та при цьому визнають її талант лідера, хоч шотландський вчений трохи менш романтичний, ніж лоцман з Міссісіпі. Знову ж таки, Ланг — скоріше критик, ніж біограф, тоді як Марк Твен з біографії робить роман.

Протестанти не збагнули середньовіччя

Все ж таки всі письменники мали одну спільну ваду — брак розуміння. Аби збагнути історію Жанни, необхідно зрозуміти не лише її характер, а й середовище. Жанна настільки вражала суспільство дев'ятнадцятого-двадцятого століть, як вразила б нас, з'явись вона у бойових обладунках п'ятнадцятого століття на Пікадиллі.[11] Для того, щоб її збагнути, потрібно розуміти християнство і католицьку церкву, святу Римську імперію і феодальний лад такими, як вони були і сприймалися в середньовіччі. Якщо ви плутаєте Середні віки з Темними віками, і якщо насміхаєтеся з "середньовічної" сукні своєї тітоньки, маючи на увазі моду 1890-х, і якщо ви переконані, що з часів Жанни світ зробив величезний крок уперед, як у моральному аспекті, так і в технічному, то ви ніколи не зможете втямити, чому Жанну спалили, так само як і не зможете уявити себе одним із асесорів, котрі голосували за її спалення; і побачите, що ви самі не знаєте про неї нічого суттєвого.

Для міссисипського лоцмана досить природно заплисти трохи не в той бік в розумінні середньовічної Європи. Чого ще можна очікувати від Марка Твена, наївного іноземця, байдужого до краси середньовічних церков, автора роману "Янкі з Коннектикуту при дворі короля Артура", в якому вуличний араб веде розповідь про середньовічних лицарів і дам. Ендрю Ланг був більш начитаним, але як і Вальтер Скот, він скоріш захоплювався романами середніх віків, ніж історичними записами високорозвиненої європейської цивілізації, що трималась на католицькій вірі. Обоє хрещені як протестанти, вони виросли під великим упливом від всього вивченого та прочитаного і уявляли собі католицьких єпископів, які спалювали єретиків, найжорстокішими катами; а також вірили, що всі єретики були катарами або гуситами, або євреями, або протестантами з великої літери і що Інквізиція була камерою тортур, навмисно створеною виключно для спалення єретиків. Тож і не дивно, що вони описують П'єра Кошона, єпископа Бовеського (суддю, котрий відправив Жанну на вогнище), як безсовісного негідника, який ставив кожне питання, немов пастку, аби її впіймати та знищити. Інших кількадесят асесорів, знавців права і закону Божого, вони вважали точними копіями Кошона, з невеличкою відмінністю в тому, що ті мали нижчі крісла та інші головні убори.

Відносна справедливість суду над Жанною

Насправді ж англійці закидали Кошона погрозами і образами за його тактовне ставлення до Жанни. Сучасний французький письменник заперечує, що Жанна згоріла, і дотримується думки, ніби Кошон допоміг їй таємно втекти, спаливши натомість когось іншого, і що самозванка, яка пізніше в Орлеані видавала себе за неї, була ніким іншим як справжньою Жанною. Доводячи це припущення, він посилається на прихильність Кошона до Жанни. Його претензія до асесорів полягає не в тому, що вони були зграєю негідників у мантіях, а в тому, що працювали підставними політичними партизанами ворогів Жанни. Це слушне зауваження до всіх судових процесів, але за відсутності незаангажованого трибуналу цього практично не уникнути. Французькі прихильники вели б судовий процес над Жанною так само

несправедливо, як і французькі противники, тому навіть рішення рівномірно сформованого трибуналу було б для неї однаково безнадійним. Такі ж претензії висувалися до рішення німецького трибуналу у справі Едит Кавел[12] та до англійського — у справі Роджера Кейсмента,[13] та обоє пішли на смерть, бо нейтральних трибуналів просто не існувало. Едит, як і Жанна, була єретичкою: у розпал війни вона на увесь світ заявила, що "одного патріотизму замало". Вона доглядала ранених ворогів, допомагала їхнім в'язням утекти, абсолютно не приховуючи, що готова простягнути руку милосердя кожному біженцю і постраждалому, не питаючи, на чиєму вони боці, бо перед Богом — усі рівні: Томмі та Джеррі — і Піту Le poilu.[14] Чи не хотіла б Едит повернутися в середні віки, заручитися підтримкою п'ятдесяти цивільних, котрі знаються на законі, склали присягу служити Господу та котрі б допомогли двом досвідченим суддям вести її справу відповідно до католицького закону християнства і тижнями, засідання за засіданням, відстоювати її невинність? Воєнна інквізиція її часів сильно не церемонилась. Едит розстріляли; а її співвітчизники, вбачаючи нагоду в такий спосіб провчити ворогів за їхню нетолерантність, звели їй пам'ятник, обминувши, однак, напис на п'єдесталі: "Одного патріотизму замало"; за цей злочин їм знадобиться заступництво Едит, коли вони самі постануть перед судом Божим, якщо тільки небесні сили помилують їх, вважаючи, що навіть такі боягузливі брехуни можуть заслужити прощення.

Гадаю, з цього приводу більш нема чого додати. У далекі часи Жанну переслідували так само, як це зробили б і зараз. Розстріл чи повішення замість спалення після клопітливого судового розгляду з дотриманням закону можуть здатися нам милосерднішим покаранням. Однак щодо толерантності, то суд та страта в Руані 1413 року могли відбутися так само і в наш час, тож ми не можемо тішитись такою вже чистою совістю. Якби нам довелося судити Жанну сьогодні в Лондоні, її б терпіли не більше, ніж міс Сильвію Панкгерст,[15] чи секту "Обраний народ", чи батьків, які не відпускали дітей до початкової школи, чи будь-кого, хто, виправдано чи ні, переступив встановлену суспільством межу терпимого.

Жанну судили не за політичні злочини

Судова справа Жанни, на відміну від випадку з Кейсментом, не була національною політичною справою. Церковні суди та суди Інквізиції (Жанну судили обидва) були судами християнськими, тобто міжнародними, її судили не як зрадницю, а як єретичку, шахрайку, чаклунку та ідолопоклонницю. Її обвинуватили не за політичний злочин проти Англії чи Бургундський заколот у Франції, а за злочин проти Бога та проти моральності християнства в цілому. Хоч ідея, яку ми називаємо націоналізмом, була незнайома християнському суспільству середніх віків і могла послужити додатковим обвинуваченням Жанни у єресі, та, однак, не послужила; припущення, що такий французький державний орган як суд буде прихильнішим до англійців (навіть якби ті були напрочуд зговірливими з Францією, а не навпаки), ніж до француженки, котра їх перемогла, є абсолютно безпідставним.

Трагедія цієї судової справи в тому, що, як і більшість в'язнів, котрих у чому тільки не звинувачували, лиш не в порушенні десяти заповідей, Жанна так і не збагнула, за що її судили. Вона мала більше спільного з Марком Твеном, ніж із П'єром Кошоном. Її відданість церкві не могла бути такою, як у єпископа, тому й не може оцінюватися з його дзвініці. Вона щиро раділа втіхам, що церква може дати чистим душам: сповідь і причастя були для неї найвищою насолодою, з якою вульгарного задоволення плоті навіть не зрівняти. Її молитви були прекрасними бесідами з трьома святими. Духовним особам, для яких релігія була робочим обов'язком, її побожність здавалась понадлюдською. Та коли замість втішати благодаттю, церква нав'язувала їй волю Божу, що надто відрізнялась від її власної, Жанна категорично заявила: визнає тільки ту католицьку церкву, на чолі якої стоятиме папа Йоанна. Як церква могла таке стерпіти? Церква, яка щойно знищила Гуса та зі зростаючим гнівом слідкувала за кар'єрою Вікліфа,[16] якого б точно спалили, якби він сам не загинув до того, як гнів обрушиться на нього! Ні Гус, ні Вікліф не були настільки категоричними, як Жанна: обоє були реформаторами, подібно до Лютера, тоді як Жанна, подібно до місіс Едді,[17] була практично готова замінити св. Петра — камінь, на якому закладено церкву, і

подібно до Магомета, була просвічена одкровеннями від Бога, як владнати будь-яку справу.

Небезпечність зазіхань Жанни полягала в її несвідомості, яку ми називаємо наївністю і яку її друзі називали простодушністю. Її шляхи вирішення проблем здавались їй, і найчастіше насправді були, виявом здорового глузду, а те, що вона їх чула як пророцтва голосів, було для неї цілком природним явищем. Чи могла вона здоровий глузд і оце природне явище називати таким страшним словом, як єресь? Зустрічаючи інших провидців, вона одразу звинувачувала їх у брехні та шахрайстві, але ніколи не називала єретиками.

Через її категоричне відкидання точки зору церкви єдиним, що могла зробити католицька верхівка, було або відмовитися від своєї влади, або дати Жанні місце серед Святої Трійці, а це абсолютно немислимо. Таким чином нездоланна сила зіткнулась із незрушною перешкодою, і це зіткнення поглинуло нещасну Жанну.

Марк і Ендрю повелися б так само наївно, і на них би чекала така сама участь, якби їх судила Інквізиція, тому їхня оцінка цієї справи настільки ж абсурдна, як і самої Жанни. Вони твердили: Кошон був негідником і ставив Жанні підступні запитання, але це твердження є правдивим тільки до тої міри, що воно послужило аргументом на користь реабілітації Жанни через 25 років. Процес реабілітації був таким самим корумпованим, як і процес реакційних прихильників Реставрації над Кромвелем. Тіло Кошона викопали і скинули в каналізацію. Що могло бути легшим, ніж назвати Кошона брехуном і на цій підставі визнати всю справу недійсною? Саме цього хотіли всі: від Карла Звитяжного, який завдячував своєю славою Орлеанській діві, до патріотичного та націоналістичного простолюду, який обожнював Жанну. Англійці залишили країну, і вердикт на їхню користь був би страшною образою трону та патріотизму, який поставила на ноги Жанна.

Нами не керують такі мотиви, як політична вигода чи популярність, тож ми можемо вважати себе неупередженими. Для нас перший суд над Жанною залишається чинним; на реабілітацію можна було б не зважати, якби під час судового процесу не були озвучені численні свідчення про яскраву особистість героїні. Тоді постає питання: як же церкві вдалось обернути перший вирок суду так, щоб через п'ятсот років піднести Жанну до святих?

Спокутування гріхів не компрометує церкву

Все досить просто. За католицьким церковним законом, на відміну від цивільного, будь-який гріх можна спокутувати. Цей закон не схиляється перед особистою позицією Жанни, оскільки важливість особистої позиції для людини — це основа протестантизму; однак і тут для особистої позиції знаходиться місце in excelsis,[18] оскільки допускається, що будь-яка людина може бути осяяна згори божественною мудрістю. За наявності вагомих доказів можна зробити святою навіть людину, колись засуджену за єресь. Оскільки осяяння може бути продиктоване мудрою особистою позицією, а не тільки словами божественної істоти у видінні, святою може стати особа героїчного характеру, чию особисту позицію визнають за правильну. Багато з недавно піднесених до святих, особливо Франциск та Клара, за життя конфліктували з церквою, тож постає питання: були вони єретиками чи святими? Франциска напевно б спалили, якби він сам не загинув до того. Виходить, бути відлученим від церкви за єресь, а потім піднесеним до святих — цілком можливо. На рішення про відлучення, винесене провінційним церковним судом, догма про непогрішимість церкви не розповсюджується. Мабуть, мені варто нагадати своїм протестантським читачам, що відома догма папської непогрішимості[19] — то ще досить скромна претензія у порівнянні з нашими безгрішними демократіями, нашими безгрішними медичними радами, нашими безгрішними астрономами, нашими безгрішними суддями і нашими безгрішними парламентами: папа стоїть на колінах, визнаючи власну неосвіченість, і молить, щоб стосовно деяких історичних подій його рішення вважалось остаточним, оскільки він мав більше доступу до

інформаційних джерел, ніж будь-хто інший. Церква могла б канонізувати Галілея і одного дня, можливо, так і зробить, зовсім не підваживши засади непогрішимості папи, а може, й не зачепивши непогрішимості книги Ісуса Навина,[20] прихильники якої цілком раціонально вірять у загальновідомі істини — і в той самий час ірраціонально вважають хроніки Ісуса Навина трактатами з фізики. Проте церква швидше за все не канонізує Галілея найближчим часом (для неї це не дивина). Однак їй вдалося канонізувати Жанну, не підважуючи жодних своїх засад. Жанна-бо не сумнівалась, що сонце обертається навколо Землі, адже вона бачила це щодня.

Все ж таки спалення Жанни було великим злом стосовно неї та поставило велику пляму на совісті світу. "Tout comprendre, c'est tout pardonner" ("Зрозуміти означає пробачити") — це сентиментальне кредо диявола, яке не може слугувати виправданням. Тоді як ми визнали, що трибунал був не просто чесним і законним, а ще й надзвичайно милостивим, пощадивши її від мученицької смерті, незважаючи на її затяте богохульство, і що англійським суддям навіть не снились порядність та совісність, з якими Кошон, як адвокат і як священик, вів політичну справу, коли замішані інтереси його партії і його класу, чисто з людської точки зору спалення Жанни було жахливим, тож історик, котрий би виправдовував цей факт, здатен виправдати що завгодно. Останню крапку у справі спалення як фізичного вчинку поставили аборигени Маркізьких островів, відмовившись повірити в те, що англійці не з'їли Жанну. Для чого ж іще запікати людську істоту? Вони ніяк не збагнуть, яка ж тоді в цьому насолода. Оскільки без сорому відповісти на це питання ми не можемо, залишається тільки червоніти за нашу високорозвинену дикість, поки ми розплутуємо цю справу і шукаємо, що корисного можна з неї почерпнути.

Жорстокість, сучасна і середньовічна

Насамперед давайте домовимось, що, говорячи про жорстокість, ми не маємо на увазі саме спалення. Жанну спалили, як і десятки інших, менш визначних єретиків того часу. Ісус був не єдиним, а одним із тисяч

тих, хто провинився і за це був розіп'ятий. Це не найжорстокіші катування, існують страшніші тілесні страждання, що вже й казати про природну передсмертну агонію у найгіршому її прояві.

Жанну спалили понад п'ятсот років тому. Триста років потому, це десь років за сто до моєї появи на світ, у моєму рідному Дубліні, на площі Стівена Гріна, спалили жінку за карбування фальшивих монет, що трактувалось як державна зрада. У своїй передмові до книги Сіднея і Беатриси Веббів "Англійські в'язниці місцевого самоврядування" я писав, що коли був уже молодим чоловіком, побував на двох концертах Рихарда Вагнера; а коли він сам був молодим чоловіком, то бачив юрбу, що поспішала на видовище колесування солдата, як одне з найбільш жахаючих смертних покарань. Я писав також, що страта шляхом повішення, втоплення і четвертування, деталі яких краще й не згадувати, стала забороненою так недавно, що й досі живуть люди, які були приречені до неї. У нас і досі лупцюють злочинців, і ми вимагаємо, щоб лупцювали більше. Навіть найстрашніші з цих покарань не наганяли на жертв стільки жалюгідності, відчаю та свідомого марнування життя, скільки наганяють сучасні в'язниці (особливо зразкові), хоча не викликають у нас такого жалю, як спалення єретиків у середні віки. Ми не можемо виправдатись навіть тим, що наші в'язниці служать розвагою, як спалення, колесування і шибениці служили у середньовіччі. Для Жанни пожиттєве ув'язнення здавалося нестерпнішим, ніж спалення живцем, тому вона й обрала друге. Добровільно прийнявши смерть, вона позбавила церкву права вирішувати за неї. Церкві слід було обмежитись вигнанням. Це було б у рамках її компетенції: Жанна відмовилась визнати авторитет церкви і прийняти її правила, тож церква могла просто сказати: "Ти не належиш до нас, йди і знайди собі або започаткуй іншу релігію, яка пасує тобі". Церква не мала права казати: "Тепер, коли ти покаялась, ми приймаємо тебе назад, але зостанешся у в'язниці до кінця днів своїх". На жаль, церква не могла припустити існування поза своїм колом живої душі, котра рятує релігію, і вона, немов у болоті, загрузла в примітивному калібанізмі[21] (за визначенням Браунінга) та спокутуванні гріхів зі страху перед Богом — через страждання і жертвоприношення. Вона не

сповідувала жорстокість заради жорстокості, а жорстокість заради спасіння душі Жанни. Жанна ж гадала, що спасіння її душі — це її особиста справа і жодним чином не стосується церковнослужителів. Вживаючи цей термін з неповагою і презирством, вона демонструвала своє нехтування церковнослужителями так само радикально, як і Вольтер чи Анатоль Франс. Якби вона сказала: "Я поклоняюсь Господу, що на небесах, а не церковному братству в чорних мантіях", то не могла б висловитись ясніше.

Католицький антиклерикалізм

Я не хочу наводити на думку, що людина, настроєна проти авторитету церкви, не може бути водночас доброчесним католиком. Всі папи-реформатори були затятими прибічниками антиклерикалізму.[22] Причиною створення найбільших орденів був протест проти священиків: францисканці не терпіли зверхності священиків, домініканці — їхнього ледарства, а єзуїти — їхньої байдужості, неуцтва та недбальства. Найбільш богопослушні члени Ольстерського оранжевого товариства і Лестреської нижньої церкви (за описами містера Генрі Невінсона[23]) — все одно, що Галліон[24] у порівнянні з Макіавеллі, котрий, хоч і не протестант, та був ненависником духовенства. Багато католиків осуджують священиків як ледацюг, п'яничок, марнотратників і розпусників та вважають їх не гідними виконувати покладений на них обов'язок пасторів своїх прихожан. Проте заявляти, що спасіння людських душ священиків узагалі не обходить — це вже занадто. Тут Жанна переступила межу.

Недостатньо католицький католицизм

Отже, якщо ми визнаємо, як і повинні зробити, що спалення Жанни було помилкою, нам потрібно значно розширити межі католицизму, щоб вмістити Жанну. Церквам необхідно визнати, що жодна офіційна організація простих смертних, розумові здібності котрих так-сяк сягають середнього рівня (як показує історія, церковні служителі на більше і не претендують), не може засуджувати думку особи, обдарованість якої

сягає геніальності — за рідкісним винятком, коли такою особою є папа, і при цьому тільки тоді, коли він безмежно зухвалий. Церквам і самим не завадило б навчитися смиренності, якої вони вчать інших. Апостольське наступництво не може гарантуватися і обмежуватися самим рукоположенням,[25] бо навіщо тоді помазані священнослужителі ганьбили історію, як світові негідники, так часто кидаючи язичників та вигнанців у пащу полум'я? Коли церковні служителі поводяться, ніби вони небесні святі, це призводить до страшних помилок, скоєних щодо Жанни, Бруно, Галілея та інших вільнодумців; і церква, яка виключає вільнодумців... ба ні: яка цілком переконана, що коли ідея по-справжньому вільна, то веде тільки до істини, проповідуваної церквою, — не просто не має майбутнього, але й, очевидно, сама не має віри у власні принципи і є винуватою в єресі, що теологія і наука — два різні суперечливі імпульси, які ніби перетягують громадськість кожен на свій бік.

Переді мною лежить лист від католицького священика. "У вашій п'єсі, — пише він, — я бачу яскраве висвітлення конфлікту королівської, духівницької та пророчої влади, який і занапастив Жанну. Як на мене, то не перемога однієї з них над іншою приведе нас до миру й правління святих в королівстві Господа Бога, а плідна взаємодія, яка хоч і коштуватиме напруги, та є справою благородною". Ось так, краще і сам папа не сказав би. Ми повинні прийняти таку напругу і з благородством її терпіти, не даючи собі волі вибухнути і все спалити. Це урок, який Жанна дала церкві, і ці слова священика спонукають мене визнати, що канонізація Жанни — величний католицький жест з боку римської церкви стосовно протестантської святої. Його цінність і благодійність виявляться тоді, коли цей жест зрозуміють саме так. Якщо якийсь простий священик не погодиться, я просто нагадаю йому, що церква перебуває в руках Бога, а не, як собі думають священики, Бог у руках церкви; якщо ж він такий упевнений, що знає наміри Бога, то цікаво було б його спитати, чи перед ним розходилось море, чи він опускався до самої його глибини. Відповідь Жанни була б такою самою, як слова Старого Заповіту: "Хоч Він пригнічує мене, я все одно покладаюсь на Нього, але йтиму своїм шляхом".

Закон змін — це закон бога

Коли Жанна не сходить зі свого обраного шляху, вона цим заявляє, як Йов, що потрібно шанувати не тільки Бога і церкву, а й Слово, яке сталося Плоттю: шанувати далеко не пересічного індивідуума, який представляє життя, можливо, у найвищій точці людського розвитку, можливо — у найнижчій, але точно — не в якійсь усередненій. У теорії церкви немає обожнювання демократичної середини: це відверто визнана ієрархія, члени якої просіваються, аж доки вони не доходять до найвищого посту намісника Христа. Та при детальному розгляді процесу виявляється, що на кожній сходинці вибору і відбору перевага надається гіршому (головна слабкість демократії), в результаті чого великі папи настільки ж рідкісні та випадкові, як і великі королі, і охлялий старий несповна розуму має більше шансів на крісло та ключі, ніж повний життєвої сили святий. Лише одиниці зі священиків були або могли б бути канонізовані без компрометації стандарту самопроголошених святих.

Якого ще результату можна очікувати, адже в офіційної організації, яка займається духовними потребами мільйонів чоловіків і жінок, переважно бідних і нахабних, немає можливості обирати свого голову за променем світла Святого Духа, що чітко вказує на якусь одну особу. Так само і жодна колегія кардиналів не може молитися настільки ефективно, щоб отримати вірну підказку стосовно свого вибору. Свідома молитва підлеглого може полягати в тому, щоб вибір впав на гідного, кращого від нього, та його підсвідомий інстинкт самозбереження підказує, що потрібно знайти надійного слугу для виконання своїх задумів. Святі і пророки, навіть якщо вони чисто випадково потрапили в ці ряди, насправді завжди самопроголошені, як Жанна. Оскільки ні церква, ні держава, в силу своїх статутів, не може гарантувати визнання навіть самопроголошеної місії, нам не залишається нічого іншого, як зробити справою честі надання єресі найвищого привілею — з тієї простої причини, що еволюція думки і поведінки завжди починається як єресь і порушення встановлених норм. Коротко кажучи, хоч наше суспільство зовсім не терпляче, для розвитку необхідне терпіння або

визнання факту, що закон еволюції — це як закон зміни Ібсена. Оскільки закон Бога, який кожним словом спонукає людей вірити в те, що спростовує наука, є законом еволюції, а отже, і законом зміни, то забороняючи зміни, церква, по суті, порушує закон Бога.

Легковірність сучасна та середньовічна

Коли у відомого лікаря Абернеті запитали, чому він дозволяє собі звички, яких радить уникати пацієнтам як шкідливих для здоров'я, він відповів, що його діло — вказувати правильний напрямок, а не йти туди самому. Він міг додати також, що і перехожий сам обирає, чи слідувати вказівкам, чи шукати іншого шляху. На жаль, наші церковні вказівники, коли в них є достатньо влади, примушують подорожнього йти за ними. Коли церква мала цивільну і духовну владу, чи коли контролювала і впливати на цивільну владу наскільки могла, вона забезпечувала покору найжорстокішими утисками, оскільки наміри її були такі прекрасні. Сьогодні, коли лікарі досягнули такого становища, як священики, і через сліпу віру в них (ще більш небезпечну, ніж віра у священиків) можуть як завгодно крутити урядом та пресою, узаконений примус вживати ліки, призначені лікарем, навіть якщо вони отруйні, настільки сильний, що нагнав би жаху на Інквізицію та вбив би наповал архієпископа Лода. У своїй легковірності ми переплюнули середньовіччя, бо священики не мали фінансового інтересу в наших гріхах, як лікарі мають у наших недугах: вони не голодували, коли з паствою все було гаразд, і не процвітали, коли паства занапащалася — на відміну від наших комерційних лікарів. Крім того, середньовічний церковнослужитель вірив, що в разі його несумлінності щось надзвичайно погане трапиться з ним після смерті; такого сумління не зустрінете серед осіб, вихованих на засадах матеріалізму. Наші професійні об'єднання — торгові спілки без душ, які не можна прокляти, та скоро вони доведуть нас до того, що ми пригадаємо: в них усе ще є спини, які можна відшмагати. Ватикан ніколи не був бездушним: найгірше, що йому можна приписати, — це політичну змову з метою утримання не тільки духовної, а й цивільної влади. Таким чином, питання, порушене спаленням Жанни, й нині залишається актуальним, хоча обвинувачення — не таке вже й

сенсаційне. Ось чому я повертаюсь до нього. Якби це було виключно заради історичної цікавості, я б не затратив на це навіть п'яти хвилин як читацького, так і свого часу.

Толерантність, сучасна і середньовічна

Що більше ми заглиблюємося у проблему, то складнішою вона видається. З першого погляду ми схиляємося до думки, що Жанну слід було відлучити, щоб вона пішла собі своїм шляхом, хоч вона б запекло протестувала проти такого жорстокого позбавлення її духовної поживи: адже сповідь, відпущення гріхів і причастя були першою необхідністю її життя. З таким духом, як у Жанни, можна було пережити цю трудність, як англійська церква пережила булли папи Лева, створивши власну церкву та затвердивши її як храм справжньої первісної віри, від якої відійшли її гонителі. Такий учинок в очах церкви і держави того часу виглядав як розповсюдження зла й анархії, і жодна політична чи духовна особа не мала стільки віри у свободу, аби його стерпіти. Як на нас, то, здавалось би, церкві краще почекати й побачити, чи це дійсно потягне за собою такі вже згубні наслідки, ніж одразу брати на себе обов'язок їх попередження. Це видається досить простим, але якби теперішнє Управління громадського здоров'я залишило санітарію людей на їхній власний розсуд, мовлячи: "Нас не обходить, що ви робите з відходами і наскільки дотримуєтесь чистоти, але якщо ви підхопите віспу чи тиф, ми притягнемо вас до суду й жорстоко покараємо, як в романі "Едін" Батлера"[26], — їх одразу б запроторили до психлікарні та нагадали б, що від нехтування елементарними нормами санітарії всього один крок до смерті дитини чи до початку епідемії, яка б змела навіть найбільш свідомих прихильників гігієни. Нам треба чітко усвідомити факт, що суспільство наше — абсолютно не толерантне. Разючі випадки нетерпимості такі ж характерні для нашого віку, як і для середньовіччя. Прикладом — і відмінністю — сучасності є заміна обов'язкового хрещення обов'язковим щепленням. Різниця в тому, що проти обов'язкового щеплення виступають, як проти грубого і шкідливого антисанітарного шахрайства, а зовсім не тому, що на нашу думку примушувати батьків захищати своїх дітей проти хвороби — зовсім не

правильно. Противники примусового щеплення домагаються, щоб його визнали злочином, і їхній протест є таким же проявом нетолерантності, як і його об'єкт. Ні прихильники Пастера, ні їхні опоненти — поборники гігієни не дозволили б батькам ростити дітей голими, хоч і в такого методу виховання є багато захисників. Можемо до знемоги розводитися про толерантність, але суспільству завжди необхідно встановити межу між дозволеною поведінкою і злочином чи божевіллям, незважаючи на ризик приймати мудреців за лунатиків, а спасителів за богохульників. Ми змушені карати, навіть смертю; і єдине, що можна зробити, аби зменшити небезпеку покарання, — це, по-перше, бути надзвичайно обережними з тим, за що караємо, а по-друге, мати на увазі, що відсутність достатньої свободи, яка шокує звичайних людей, разом із відсутністю усвідомлення цінності оригінальності, індивідуальності та ексцентричності, може спричинити застій, що придушить еволюційні сили, які з часом усе одно вибухнуть з надзвичайною і, можливо, руйнівною силою.

Мінлива толерантність

Рівень толерантності суспільства залежить від сили тиску обставин на нього. Наприклад, під час війни ми накладали заборону на певні погляди та саджали квакерів за ґрати, примушували мовчати журналістів, а вмикати світло вночі було серйозним порушенням. У 1792 р., під загрозою вторгнення, французький уряд обезголовив 4000 людей через порушення, за які у мирний час навіть і собаку б не присипили; в 1920 р. британський уряд влаштував різанину й пожежі в Ірландії, переслідуючи юристів, котрі відстоювали внесення до конституції змін, які він сам мав тоді здійснити. Пізніше фашисти зробили в Італії те саме, що й "Чорні і темні"[27] в Ірландії (тільки з дещо жорстокішою варіацією), через напруження, викликане невдалою спробою здійснення індустріальної революції соціалістами, які розуміли соціалізм ще гірше, ніж капіталісти розуміли капіталізм. Люте переслідування росіян у Сполучених Штатах почалося від страху, навіяного російською большевицькою революцією 1917 року. Можна навести безліч подібних прикладів, та й цих достатньо, аби показати, як рівень толерантності

постійно коливається, сягаючи то найвищої позначки — безумовного милосердя, то найнижчої — безжалісного тероризму, тому немає жодних підстав, аби втішати себе, що дев'ятнадцяте століття більш толерантне, ніж п'ятнадцяте, і що Жанну ніколи б не стратили в наші так звані "роки просвіти". За останнє десятиліття тисячі жінок, кожна з яких являла собою в тисячу разів меншу загрозу нашому уряду, ніж Жанна своєму, були зарізані, заморені голодом, їхні домівки — спалені; якої тільки біди вони не зазнали від переслідувань, далеко жорстокіших за Хрестові походи середньовіччя, які мали за мету всього лиш захистити гріб Господній від сарацина. Інквізиція, з її англійським еквівалентом — Зоряною палатою, відійшла в минуле в тому сенсі, що їхні імена більше не вживають; та чи може хоч один із сучасних двійників Інквізиції: спеціальні трибунали і комісії, каральні експедиції, тимчасове припинення дії habeas corpus,[28] оголошення воєнного стану чи облоги менших держав, — заявити, що суд над їхніми обвинуваченими ведеться так само справедливо, такими ж відповідними органами влади, такими ж добросовісними суддями, котрі чітко дотримуються закону, як і Інквізиція під час процесу над Жанною, хоч її країна тоді перебувала у стані громадянської та закордонної війни? Все, що Жанна могла б мати від нас, то це — захист державних законів; її суддею, в кращому разі, був би майор, заморочений благаннями взятися за цю справу, а в гіршому — адвокат у червоній мантії з горностаєвим коміром, для якого скрупульозність священнослужителя Кошона здалась би смішною та неджентльменською.

Конфлікт між генієм і дисципліною

Тепер, зрозумівши суть справи, ми можемо перейти до особливостей розумового складу Жанни, що робив її такою некерованою. Як же бути, з одного боку, з правителями, які не роз'яснюють своїх наказів, а з іншого — з людьми, які не розуміють їх навіть після роз'яснення? Встановлення та дотримання наказів будь-якого уряду: світового, державного, індустріального, — відбувається саме за таких обставин.

"Не сперечатися! Робити як сказано!" — треба говорити не тільки дітям та солдатам, а практично кожному. На щастя, більшість людей і не хочуть сперечатися: вони просто щасливі, що їх позбавили клопоту самим думати за себе. Найбільш здібні та незалежні мислителі задоволені тим, що розуміються на своїй конкретній галузі. В інших галузях вони без вагань звернулись би по інструкції до поліцейського і виконали їх, чи спитали б поради кравця, не вимагаючи і не бажаючи при цьому жодних пояснень. Хай там як, є певна причина для підкріплення наказів авторитетом. Дитина послухається своїх батьків, солдат — свого офіцера, філософ — провідника на залізниці, робочий — свого начальника без жодних питань, бо за встановленим порядком людина, котра дає накази, знає, що робить, та відповідно вповноважена і, більш того, зобов'язана давати їх, а ще — бо в метушні щоденної рутини немає часу на повчання, роз'яснення чи з'ясування чинності наказів. Беззаперечна слухняність настільки ж необхідна для безперервного функціонування нашої соціальної системи, як обертання землі навколо осі необхідне для зміни дня на ніч. Тільки слухняність не спонтанна, як здається на перший погляд, — її потрібно спершу виховати і далі вміло підтримувати. Єпископ підкориться королю й послухається його, але нехай тільки простий священик, забувши про свій сан, спробує дати йому настанову, хоч і доречну, як єпископ прокляне його за нахабну зухвалість. Що слухняніша людина перед вповноваженим органом влади, то агресивніша вона до вказівок невповноваженої особи.

Враховуючи це все, уявіть собі весь шлях Жанни. Вона була сільською дівчиною, мала владу над овечками і свинями, собаками і курками та до певної міри над працівниками, найманими її батьком, але більше ні над ким. Поза фермою вона не мала ані влади, ані авторитету, ані найменшої претензії на те, щоб з нею рахувалися. Однак вона командувала всіма, від свого дядька до короля, від архієпископа до генерала. Її дядько був слухняним як овечка та відвіз її до фортеці місцевого воєначальника, який спочатку чинив опір вказівкам, та згодом здався і підкорився їм. Як відомо, так само було і з королем. Вказівки, що треба робити, викликали б нестримне роздратування, навіть якби були

запропоновані як найоптимальніший вихід з відчайдушної скрути, в якій тоді опинились глави держави, церкви й війська. Тільки ці вказівки були не просто запропоновані. Не були вони запропоновані і з власної волі Жанни. Адже формулювання було не "Я кажу", а "Бог каже".

Жанна як теократ

Лідери, які так само формулюють свої міркування, не мають жодних проблем з одними людьми, та нескінченну низку проблем з іншими. За що їм не варто хвилюватися, то це за те, що їх проігнорують. Вони або посланці Бога, або богохульні самозванці. Поширена в середні віки віра у відьомство посилювала контраст, тому що коли траплялось очевидне диво (як зміна вітру під Орлеаном), для легковірних це був знак небесного провидіння, а для скептиків — угоди з дияволом. Так увесь час Жанна залежала від тих, хто вважав її янголом, у боротьбі з тими, хто не просто не терпів її за зухвалість, а ще й уважав, що вона була відьмою. До цього всього додайте страшенне роздратування тих, хто не вірив у голоси і вважав її брехухою та самозванкою.

Важко уявити, що могло викликати більшу лють державних діячів, військових командувачів чи суддів, ніж те, що їх переграла, та ще відтіснила від монарха молода зухвала вискочка, яка грала на легковірності народу та юнацькій нерозсудливості незрілого принца, а також скористалась декількома щасливими випадками, котрі наївні люди прийняли за диво. Проти Жанни спрацювали не тільки викликані її успіхом заздрість, ущемлене еґо та лють переможених ворогів, а й небезпідставне скептичне ставлення і сумніви кмітливіших друзів щодо її здібностей, адже не можна відкидати її неуцтва та необачної хоробрості. Всі закиди та критику вона відбивала не аргументами та доводами, а прямим посиланням на владу Бога і заявами, що вона у Нього в особливій довірі; через це для всіх, хто не був під впливом її чарів, вона була настільки нестерпною, що тільки безперервний ланцюг перемог на воєнному та політичному полях міг урятувати її від ненависті, яка в кінці кінців знищила її.

Безперервний ланцюг успіху необхідний для торжества теократії

Щоб скувати такий ланцюг перемог, Жанні необхідно було водночас бути королем, єпископом Реймським, Бастардом Орлеанським[29] і на додачу самою собою, а це неможливо. Вона програла тієї миті, коли їй не вдалося переконати Карла зненацька напасти на Париж одразу після його коронації. Той факт, що вона наполягала на цьому саме тоді, коли король та його наближені планували, як би то прихилити герцога Бургундського на свій бік та використати це проти Англії, зробив її небезпечною перешкодою для них; з того часу їй залишалось тільки блукати полями битв, чекаючи щасливого випадку, який би об'єднав усіх капітанів. Та щасливий випадок підвернувся ворогу: бургундці взяли її в полон під час битви під Комп'єном, і вона одразу збагнула, що не мала жодного друга в політичному колі. Якби їй вдалося втекти, вона напевно б воювала, доки б англійці не відступили, і тоді вона змогла би струсити судовий порох зі своїх ніг та спокійно доживати віку в Домремі, як Гарібальді — на Капрері.

Сучасне спотворення історії Жанни

Я думаю, це все, що ми зараз можемо сказати про прозаїчний бік кар'єри Жанни. Романтика її піднесення, трагедія її страти, комедія спроби наступного покоління відновити її добру славу — все це є у самій п'єсі, а не в пролозі, який обмежується прісним переліком фактів. У тому, що такий перелік є вкрай необхідним, можна пересвідчитись, вивчаючи джерела, на які я посилався. Вони дають досить детальний опис візиту до Вокульору, оголошення Карла королем в Шиноні, облоги Орлеана та наступних за нею битв, коронації в Реймсі, захоплення в Комп'єні, суду і страти в Руані, з датами та іменами задіяних осіб; вони всі збиваються на манівці — на мелодраматичні легенди про жорстокого єпископа та загнану в пастку дівчину. Ця легенда менше би вводила людей в оману, якби була помилковою щодо фактів, та вірною щодо їхньої інтерпретації. Це показує, що суспільна думка міняється, як мода на одяг, і що людям дуже важко, якщо взагалі можливо, мати власну думку, яка не відповідає моді їхнього часу.

Історія завжди застаріла

Саме тому, до речі, дітей ніколи не вчать сучасної історії. Їхні підручники з історії описують періоди, усталена інтерпретація яких вийшла з моди і обставини яких уже ніяк не стосуються сьогодення. Наприклад, їх учать історії про Вашингтона, але говорять неправду про Леніна. В часи Вашингтона їм говорили неправду про Вашингтона, а вчили історії про Кромвеля. В п'ятнадцятому та шістнадцятому століттях їм говорили неправду про Жанну, а тепер могли б розказувати, як усе було насправді. Та, на жаль, брехня не припинилась, коли політичні обставини втратили актуальність. Реформація, яку, сама того не усвідомлюючи, прискорила Жанна, розпалила питання, що гарячі й досі (ви все ще можете побачити спалені будинки в Ірландії), в результаті чого сама Жанна залишилась предметом антиклерикальної брехні, протестантської брехні та невизнання римо-католицькою церквою її протестантства. Правда застрягає нам у горлі, якими б соусами її не поливали; ми зможемо проковтнути її тільки тоді, коли вона буде без жодних приправ.

Справжня Жанна недостатньо дивовижна для нас

Хоч віра, якої вимагала Жанна, була простою, її з презирством відкидає антиметафізична цивілізація дев'ятнадцятого століття, яка й досі лишається панівною в Англії та Америці і тиранічною у Франції. На відміну від сучасників Жанни ми не кидаємося в іншу крайність — не засуджуємо її як відьму, яка продала душу дияволу, бо не віримо в існування диявола і, відповідно, й у можливість укладення з ним комерційних контрактів. Наша легковірність, хоч і величезна, та не безмежна, і значний її запас розтрачений на медіумів, ясновидців, ворожок по долоні, критиків, християнських науковців, психоаналітиків, визначників електронних вібрацій, терапевтів ліцензованих та неліцензованих, астрологів; астрономів, які стверджують, що сонце міститься на відстані сто мільйонів миль від нас і що зірка-надгігант Бетельгейзе у сто разів більша за всесвіт; фізиків, які величину Бетельгейзе компенсують неймовірною мікроскопічністю атома, а також

безлічі інших торгівців дивами, чию вірогідність у середні віки взяли б на глум. У середньовіччі народ вірив, що Земля пласка, бо це було для них очевидним; ми ж віримо, що вона кругла, не тому, що аж один процент із нас може це обґрунтувати з точки зору фізики, а тому, що сучасна наука нас переконала: все очевидне насправді тільки здається таким, а все магічне, неймовірне, надзвичайне, гігантське, мікроскопічне, безсердечне або несамовите є науково обґрунтованим.

Тільки не подумайте, ніби я вважаю, що Земля пласка чи що все те неймовірне, в що ми віримо, — марення і обман. Я просто захищаю свій вік проти обвинувачення, що ми наділені меншою уявою, ніж люди середніх віків. Я стверджую, що дев'ятнадцяте століття і, тим паче, двадцяте заткнули б п'ятнадцяте за пояс у сприйнятливості чудес, святих, пророків, магів, монстрів і всякого роду байок. В останньому виданні енциклопедії "Британіка" кількість див порівняно з вірогідними фактами ще більша, ніж у Біблії. Середньовічні духовні лікарі не вдавали, що можуть визначити, скільки янголів могло б танцювати на краєчку голки, і тому їхній романтичний образ значно програє в порівнянні з сучасними фізиками, які до мільярдної міліметра визначили кожну точку в русі електронів. Я нізащо у світі не поставив би під сумнів точність цих підрахунків чи існування електронів (чим би вони не були). Доля Жанни служить мені застереженням від єресі. Та я ніяк не збагну, чому люди, які вірять в існування електронів, вважають себе менш легковірними від тих, хто вірить в існування янголів. І якщо вони відмовляються разом з асесорами в Руані 1431 року повірити в те, що Жанна була відьмою, то не тому, що таке припущення є занадто дивовижним, а тому, що воно є недостатньо дивовижним.

Сценічні обмеження відтворення історичних подій

У своїй п'єсі я пропоную читачам правдиву історію Жанни. Цей твір містить усе те, що необхідно знати про неї; тільки для сцени я вмістив у три з половиною години події, історичний розвиток яких зайняв учетверо більше місяців, оскільки театр володіє чарами стиснення часу й простору, якими не володіє природа. Тож читачам не варто думати, що

насправді Роберт де Бодрикорт був у Жанни в кишені за п'ятнадцять хвилин, чи що її відлучення від церкви, публічне каяття, повернення та смерть на вогнищі відбулися десь за півгодини. Що ж до драматизації сучасників Жанни, то можу тільки сказати, що в моїй п'єсі вони більш схожі на оригінали, ніж написані з уяви портрети пап, виставлені в Уффіці у Флоренції (принаймні коли я там був). Мій Дюнуа міг би легко зіграти графа Алансонського. Описи Жанни, залишені цими двома історичними особами, настільки схожі, що, оскільки людина підсвідомо найкраще розказує про себе саме через опис когось іншого, я припустив, що ці приємні молоді люди мислили майже однаково, тож я і склеїв їх в одного персонажа, таким чином заощадивши театральному режисерові одну зарплату і костюм зі срібних лат. Дещо допоміг портрет Дюнуа, який усе ще зберігається в замку Шатодан. Але насправді я знаю про цих людей та їхнє оточення не більше, ніж Шекспір знав про Фальконський міст і герцога Австрійського чи про Макбет і Макдаффа. З погляду їхніх дій в історії, які вони повторюють у п'єсі, я можу, на Шекспірівський лад, створити лише наближені до них образи.

Прогалина в єлизаветинській драмі

В мене проте є одна перевага над єлизаветинцями. Я змальовую середні віки з певним розумінням, до якого прийшли у середині дев'ятнадцятого століття після близько чотирьохсот п'ятдесяти років затемнення. Ренесанс античної літератури й мистецтва в шістнадцятому столітті та інтенсивний розвиток капіталізму поховали під собою середні віки, воскресіння яких — це другий ренесанс. В історіях же Шекспіра середньовічний дух зовсім відсутній. Його Джон Гонт[30] — це ніби дослідження часів Дрейка.[31] Хоча він походив із католицької сім'ї, всі його персонажі надмірно протестантські, індивідуалістичні, скептичні, егоцентричні в усьому, крім сердечних справ, хоч і в них — безмежно егоїстичні. Його королі — не державні діячі, його кардинали — не релігійні; неофіт, прочитавши п'єсу Шекспіра від початку до кінця, так і не дізнається, що насправді світом правлять сили, які проявляються через релігію та закони і творять епохи, а не вульгарні амбіційні особи, які тільки заколочують бійки. Божественна сила, яка висікає долі, що ми

їх самі шліфуємо, згадується як сила фаталістична, проте одразу ж забувається, мов скороминущий пострах. Для Шекспіра і Марка Твена Кошон був би тираном і бандитом, та аж ніяк не католиком, а інквізитор Леметр — садистом, а не адвокатом. Ворик часів Жанни мав би не більше феодальних якостей, ніж його наступник — "Ворик Творець Королів" у п'єсі "Генріх IV". Для нас вони видаються цілковито задоволеними своєю позицією: коли ти справедливий до себе, то справедливий і до інших (правило, яке викликає найгострішу реакцію проти принципів середньовіччя), — ніби вони ширяють у повітрі без жодних громадських зобов'язань. Усі Шекспірівські герої саме такі, тому вони й близькі середньому класу, якому дуже зручно бути безвідповідальним за чужий кошт, не відчуваючи сорому та навіть не усвідомлюючи цього. Природа повстає проти цієї прогалини в п'єсах Шекспіра, тож я подбав про те, щоб атмосфера середньовіччя вільно хлинула у моїй виставі. Ті, хто подивляться її, не сприймуть приголомшливих подій, про які в ній ідеться, за лихо однієї особи. Перед ними постануть не тільки людські маріонетки, а й церква, Інквізиція, феодальний лад, за якого божественне натхнення б'ється в жорсткі рамки; їхня сила набагато моторошніша, ніж можливості маленьких смертних фігурок, які брязкотять срібними обладунками чи ходять нишком у своїх расах і каптурах, як в ордені св. Домініка.

Трагедія, не мелодрама

Злочинців ніколи не залишають у спокої. Злочин, як хвороба, зовсім не цікавий — це просто те, з чим треба покінчити за загальною згодою, і нічого більше. Це те, що люди роблять або з найкращими намірами, або тому, що вважають за необхідне зробити саме так, незалежно від намірів, і саме це є найцікавішим для нас. Підлий єпископ та жорстокий інквізитор Марка Твена і Ендрю Ланга такі ж нудні, як звичайні кишенькові злодії, і вони опускають Жанну до ще нуднішого персонажа, чиї кишені почистили. Тому я показав їх обох як гідних та яскравих представників церкви, бо це єдиний спосіб утримати п'єсу на рівні високої трагедії, а не посередньої судової сенсації. Злочинець у виставі не може бути нічим більшим, ніж diabolus ex machina,[32] що, мабуть,

більш захопливо, ніж deus ex machina,[33] хоча оба однаково механічні, а отже цікаві виключно з механічного боку. Я повторюю, нас цікавить те, що роблять прості не умисні люди; якби Жанну спалили не звичайні люди в пориві справедливості, її смерть від їхніх рук мала б не більше значення, ніж смерть багатьох жінок через землетрус у Токіо. Трагедія таких убивств у тому, що вони скоєні не звичайними вбивцями. Це законні, благочестиві вбивці; така суперечність одразу вносить елемент комедії в трагедію: янголи плачуть над убивством, коли боги сміються над убивцями.

Неминучі прикраси в трагедії

Тут я вам розкрию причину, чому життєву дорогу святої Йоанни в моїй драмі описано хоч і правдиво, та з деякими неточностями. Старі мелодрами про Жанну Д'Арк зводяться до конфлікту між злочинцем та героєм, чи як у її випадку — героїнею, не просто повністю втрачаючи головну суть, а й фальсифікуючи персонажів, зображаючи Кошона як негідника, Жанну як примадонну та Дюнуа як коханця. Автор же високої трагедії і комедії, поставивши за мету передати події настільки правдиво, наскільки це можливо, повинен вихваляти Кошона з такою ж завзятістю, як автор мелодрами його ганьбить. Вивчаючи історію, мені не вдалося знайти жодних підстав для обвинувачення Кошона у слабкій вірі та страшній жорстокості до Жанни, чи в класовій або сектантській упередженості, у прихильності до поліції та неприхильності до ув'язненого, які в сучасному суді сприймались би за належне; але й уважати його великим католицьким церковнослужителем, вільним від мирських пристрастей, підстав також немає. Так само й інквізитор Леметр виявився не менш совісним виконавцем своїх обов'язків, ніж я описав. Завдання ж сцени — зробити персонажів простішими, ніж вони були в дійсності, бо тільки так аудиторія зможе їх зрозуміти. В даному випадку Кошон та Леметр повинні дати також і розуміння церкви та Інквізиції, так само як Ворик — розуміння феодального ладу, а всі троє — дати людям двадцятого століття правильне уявлення про епоху, яка так сильно різниться від їхньої. Звичайно, що справжні Кошон, Леметр і Ворик не могли б цього зробити, оскільки вони були частиною

середньовіччя, настільки ж несвідомі його особливостей, як атомної структури повітря, яким дихали. Та якби я не наділив їх достатньою свідомістю, необхідною для того, щоб вони пояснили своє ставлення до двадцятого століття, вистава була б зовсім не зрозумілою. Єдине, що я можу сказати у своє виправдання, це те, що я настільки правдоподібно описав цих трьох героїв драми, наскільки мені дозволили дослідження документів та моя здогадливість, а єдине відхилення від правди полягає в тому, що я вклав у їхні вуста слова, які б вони сказали, коли б усвідомлювали, що робили. Окрім цього, я не додав нічого свого ні до драми, ні до історії.

Про доброзичливі зауваження, як покращити п'єсу

Мушу висловити подяку критикам з обох боків Атлантики, включаючи і тих, хто висловлював тільки захоплення моєю п'єсою, за їх щиросердечні поради, як її вдосконалити. Вони, зокрема, вказують на те, що виставу можна значно скоротити, забравши епілог та заглиблення в такі нудні питання, як церква, феодальна система, Інквізиція, теорія єресі тощо, тобто все, що і так, як вони вважають, буде покреслене блакитним олівцем досвідченого театрального режисера. Я ж гадаю — вони помиляються. Справжні лицарі блакитних олівців, заощадивши півтори години на патранні п'єси, змарнують дві наступні на складні декорації: як запустити справжню воду в річці Луарі, збудувати справжній міст через неї та як поставити очевидно бутафорську битву за неї з Жанною на справжньому коні, на чолі тріумфуючого французького війська. Коронація б затьмарила всі попередні театральні видовища, показавши хід процесії вулицями Реймса та церемонію в соборі, з музикою, написаною зумисно для кожної зі сцен. Жанну б спалили на сцені, як містера Метисона Ланга[34] у "Вічному жиді", за тим принципом, що люди не так бажають знати, за що її спалили, як побачити, як же це покаже режисер, і саме за це вони готові заплатити. Антракти між діями, під час яких монтажники будуть збирати і розбирати грандіозні декорації, здаватимуться нескінченно довгими, а це принесе неабиякий прибуток закусочним барам. Стомлені і деморалізовані глядачі проґавлять свої останні поїзди,

проклинаючи мене за такі неймовірно довгі й безжалісно нудні вистави. Однак преса співатиме дифірамби. Жоден знайомий із творчою історією Шекспіра не сумніватиметься, що вона б повторилася і зі мною, якби я настільки погано знав свою справу, щоб дослухатися цих доброзичливих, проте згубних радників; хоч таке й може статися, коли я втрачу свої авторські права. Тож можливо, для людей було б краще побачити виставу, доки я ще живий.

Епілог

Що ж до епілогу, то навряд чи б я підважив свою репутацію, висловлюючи думку, що страта Жанни була не сумним кінцем її історії в нашому світі, а тільки початком. Я повинен був усіма правдами й неправдами показати ту Жанну, яку піднесли до святих, і ту, яку спалили, бо багато жінок згоріли через те, що мали необережність зачепитися за камін сукнею з муслiну, але стати святою — це зовсім інша справа, набагато важливіша. Тому, боюсь, епілог має бути.

Для критиків, щоб не почувались проігнорованими

Для професійного критика (мені й самому довелося ним побути) похід до театру — це ніби прокляття Адама. Вистава — спокутування провини у поті чола свого, і що швидше вона скінчиться, то краще. Здавалось би, це ставить його в суперечливу позицію як театрала, з точки зору якого що довша вистава, то більше задоволення він отримує за свої гроші. Насправді так і є, особливо у провінційних містечках, де театрал іде на виставу виключно заради вистави й так настирливо вимагає певної тривалості видовища, що іноді це викликає справжнє збентеження серед режисерів-постановників через лаконічність лондонських п'єс, які вони привозять.

У Лондоні критика підкріплена чисельною групою осіб, які вчащають до театру (подібно до багатьох, котрі ходять до церкви), аби продемонструвати своє найкраще вбрання та подивитись на інших; аби

не відставати від моди і мати про що поговорити під час званих обідів; аби захоплюватися акторами; аби провести вечір деінде, тільки не вдома, — коротко кажучи, з будь-якої причини, та тільки не через інтерес до драматичного мистецтва як такого. У фешенебельних районах кількість невіруючих, які ходять до церкви, або далеких від музики, які ходять на концерти, або людей, які не цінують драматичного мистецтва, але ходять до театру, настільки велика, що проповіді скоротили до десяти хвилин, а вистави — до двох годин, та навіть при цьому парафіяни з нетерпінням чекають благословення, а глядачі — заключного акту, щоб вони могли вже швидше піти на обід чи вечерю, яких вони чекають понад усе.

Так серед місць у партері та в пресі розповсюджується лицемірство. Ніхто не каже напряму, що справжня драма — це справжня мука і що просити людей терпіти її понад дві години (з двома довгими антрактами для перепочинку) — просто немилосердно. Ніхто не скаже: "Я ненавиджу класичну трагедію чи комедію так само, як і проповіді та симфонії, але я люблю кримінальні новини і новини про розлучення, а також танці й декорації, що збуджують мене чи мою дружину (чоловіка). Чого б люди з вищого суспільства не вдавали, я не можу пов'язати насолоду з будь-яким видом розумової діяльності і не вірю, що хтось інший може". Такі речі не озвучуються, але дев'ять десятих театральної критики в столичній пресі Європи й Америки — ті ж самі, тільки більш завуальовані, слова. Якщо ж не ці слова, то взагалі пустослів'я.

В мене з цього приводу немає жодних претензій, але претензії, зовсім безпідставні, є до мене. Та я звертаю на них не більше уваги, ніж Айнштайн звертав на тих, хто нічого не тямив у математиці. Я пишу в класичному стилі для цінителів класичної комедії і трагедії, які йдуть до театру, бо люблять драматичне мистецтво, люблять гарно написані і поставлені вистави та не можуть відірватись від них, навіть якщо ледь устигають на останній потяг чи автобус додому. Вони не прибувають після вечері, проминаючи перші тридцять хвилин вистави, а ще задовго до відкриття, навіть у лютий мороз, стоять у черзі під дверима, аби зайняти найкращі місця. В країнах, де вистава триває тиждень, вони

приносять з собою кошики повні харчів і висиджують до самого кінця. Саме такі цінителі мистецтва забезпечують мені хліб. Я не даю їм видовища тривалістю дванадцять годин, бо за теперішніх умов це нездійсненно, хоча, наприклад, в Сурреї, Мідлсексі чи Обер-Аммергау поставити п'єсу, яка почнеться після сніданку і завершиться після заходу сонця — цілком можливо, і провести всю ніч в театрі набагато приємніше, ніж у Палаті громад, та й корисніше. У "Святій Йоанні" я доклав максимум зусиль, аби вкластись у класичні три з половиною години гри, розділені одним антрактом, зовсім не з художніх міркувань. Я знаю, що псевдокритикам та тим, хто лише вдає із себе театрала, це буде важко висидіти. Я можу тільки висловити їм своє співчуття, коли вони запевняють, що моя п'єса, хоч і чудова, та приречена на провал, бо не починається за чверть до дев'ятої і не закінчується рівно об одинадцятій. Тут багато фактів проти них. Вони забувають, що не всі люди такі, як вони. Все ж таки мені їх шкода; і хоч я не переписуватиму твору заради них, тим самим дозволивши ненависникам театру взяти гору над його любителями, та буду радий підказати, як їм зробити муку менш болісною. Вони можуть уникнути першої частини вистави, приїхавши, як завжди, з запізненням. Вони можуть уникнути епілогу, просто не дочекавшись його. Якщо ж той мінімум, що залишиться, все-таки нестерпний для них, то вони взагалі можуть не приходити. Але я наполегливо рекомендую не вдаватися до такого екстриму, бо це не збагатить ані моїх кишень, ані їхніх особистостей. Декотрі з них, помітивши, що важливо не скільки часу триває п'єса, а як швидко пролітає цей час, зробили для себе відкриття, що театр, хоч і у певні аристотельські моменти нестерпний, мов чистилище, та все ж — не обов'язково такий нудний, як часто їм здавався. Яке значення мають його незручності, якщо під чарами вистави ми геть про них забуваємо?

ДІЯ ПЕРША

Сонячний весняний ранок на річці Мезі, між Лотарингією та Шампанню, 1429 рік н. е., в замку Вокульор.

Капітан РОБЕРТ ДЕ БОДРИКОРТ, військовий сержант, привабливий і фізично сильний, та слабовольний за характером, компенсує дефект лютою лайкою на свого УПРАВИТЕЛЯ, битого собаку, з кістлявим тілом та облізлим чубом, якому може бути років 18 чи 55, важко сказати, він належить до типу людей, які не в'януть, бо ніколи й не розквітали.

Обидва чоловіки перебувають у сонячній кам'яній залі замку. За простим міцним дубовим столом, в кріслі на такий же лад, сидить капітан, так, що видно його лівий профіль. Напроти нього, з іншого боку столу, стоїть УПРАВИТЕЛЬ, якщо таку благальну позу можна назвати стоянням. За його спиною — розчинене вікно 13-го століття, з розділеною рамою. В кутку біля вікна — башта з вузьким арочним проходом до сходів, що спіраллю збігають до двору. Під столом стоїть міцний стілець на чотирьох ніжках, під вікном — дерев'яна скриня.

РОБЕРТ. Нема яєць! Нема яєць! Щоб тебе грім побив, от дідько, як це так — нема яєць?

УПРАВИТЕЛЬ. Пане, це не моя провина. Така воля Божа.

РОБЕРТ. Богохульство! Ти заявляєш, що нема яєць, і спираєш вину на свого Творця.

УПРАВИТЕЛЬ. Пане, що я можу вдіяти? Я ж сам не знесу яйця.

РОБЕРТ (саркастично). Ха! Ще й глузуєш.

УПРАВИТЕЛЬ. Ні, пане, Бог свідок. Ми всі залишились без яєць, не тільки ви, пане. Кури не несуться.

РОБЕРТ. Авжеж! Тепер слухай мене, ти.

УПРАВИТЕЛЬ (покірно). Так, пане.

РОБЕРТ. Хто я?

УПРАВИТЕЛЬ. Хто ви, пане?

РОБЕРТ (наступаючи на нього). Так, хто я? Я — сержант Роберт де Бодрикорт і капітан цього замку Вокульор, чи може, я чередник?

УПРАВИТЕЛЬ. О пане, ви ж знаєте, ви чоловік величніший за короля.

РОБЕРТ. Саме так. Тепер скажи, а ти знаєш, хто ти?

УПРАВИТЕЛЬ. Я ніхто, пане, окрім того, що маю честь бути управителем вашого маєтку.

РОБЕРТ (штовхаючи його до стіни з кожним словом). Ти маєш честь не просто бути управителем, а й привілей бути найгіршим, найнекомпетентнішим, безголовим, сопливим, пустомелим, торохтливим недоумком з-поміж усіх управителів маєтків у Франції. (Великими кроками він повертається до столу).

УПРАВИТЕЛЬ (щулиться на скриню). Так, пане, для величного чоловіка, як ви, я напевно таким і є.

РОБЕРТ (повертається). Виходить, це я винуватий. Га?

УПРАВИТЕЛЬ (звертаючись благаюче). Ох, пане, ви завжди так перекручуєте мої найсумирніші слова.

РОБЕРТ. Я заліплю тобі потиличника, тільки ще раз бовкнеш, що не можеш нести яйця, коли я тебе запитаю, скільки в нас лишилось.

УПРАВИТЕЛЬ (протестуючи). О пане, о пане…

РОБЕРТ. І не "о пане, о пане", а "не буду, пане", "не буду, пане". Мої три барбарські курки і одна чорна — найкращі несучки в усій Шампані. А ти прийшов до мене й кажеш, що в нас нема яєць. Хто їх украв? Зізнавайся, доки я не викинув тебе за ворота замку, як останнього брехуна і продавця мого добра злодіям. Вчора і молока було мало — тож дивись мені!

УПРАВИТЕЛЬ (відчайдушно). Я знаю, пане. Я знаю тільки те, що знаю. Немає молока, немає яєць, завтра не буде нічого.

РОБЕРТ. Нічого! Ти й землю вкрадеш, га?

УПРАВИТЕЛЬ. Ні, пане, ніхто нічого не вкраде. Просто на нас наклали закляття, ми зачаровані.

РОБЕРТ. Я не вірю в твої байки. Роберт де Бодрикорт палить відьом і вішає злодіїв. Іди геть. Щоб до опівдня мені тут було чотири дюжини яєць і два галони молока, бо як ні, то змилуйся, Боже, над твоїми кістками.

УПРАВИТЕЛЬ. Пане, кажу вам, яєць нема. Їх не буде, хоч би ви й убили мене, поки та дівчина під нашими дверима.

РОБЕРТ. Дівчина! Яка дівчина? Що ти маєш на увазі?

УПРАВИТЕЛЬ. Та дівчина з Лотарингії, пане. Із Домремі.

РОБЕРТ (підводячись зі страхом та люттю). Щоб мене грім побив! Щоб мене чорт забрав! То ти хочеш сказати, що та дівчина, якій вистачило зухвалості два дні назад просити моєї аудієнції і якій я через тебе наказав повернутися до батька та передати йому від мене, щоб дав їй доброї прочуханки, все ще тут?

УПРАВИТЕЛЬ. Я просив її піти, пане. Та вона не слухає.

РОБЕРТ. Я казав тобі не просити її піти, а викинути геть звідси. В тебе є п'ятдесят озброєних людей і ціла дюжина здоровил, щоб виконувати мої накази. Вони що, бояться її?

УПРАВИТЕЛЬ. Вона така самопевна, пане.

РОБЕРТ (хапаючи його за барки). Самопевна! Дограєшся, скину тебе зараз вниз по сходах.

УПРАВИТЕЛЬ. Ні, пане. Будь ласка!

РОБЕРТ. Спробуй зупини мене своєю самопевністю. Це ж так легко — навіть замазуране дівчисько може це зробити.

УПРАВИТЕЛЬ (ледве тримаючись, щоб на впасти). Пане, вона ніде не дінеться від того, що ви мене викинете геть. (РОБЕРТ мусить пустити його. Він падає на коліна, покірно дивлячись на свого господаря). Бачите, пане, ви набагато самовпевненіші за мене. Але так само й вона!

РОБЕРТ. Я просто дужчий за тебе, ти, дурню.

УПРАВИТЕЛЬ. Ні, пане, справа не в цьому, у вас сильний характер. Вона слабша за нас, просто репане дівчисько, та ми не можемо змусити її піти.

РОБЕРТ. Ти, собако боягузливий, просто боїшся її.

УПРАВИТЕЛЬ (лякливо підводячись). Ні, пане, вас ми боїмося, але вона вселяє в нас відвагу. Здається, вона справді нічого не боїться. Можливо, могли б налякати її ви, пане.

РОБЕРТ (суворо). Можливо. Де вона зараз?

УПРАВИТЕЛЬ. Внизу, у дворі, пане, розмовляє з солдатами, як завжди. Вона весь час розмовляє з ними, окрім коли молиться.

РОБЕРТ. Молиться! Га! Ти віриш, що вона молиться, ідіоте нещасний. Я добре знаю цих дівок, які весь час розмовляють з солдатами. Зараз вона зі мною поговорить. (Він підходить до вікна і гукає на всю горлянку). Здоров, ти там!

ГОЛОС ДІВЧИНИ (дзвінкий, сильний і різкий). Ви до мене, мсьє?

РОБЕРТ. Так, до тебе.

ГОЛОС. Ви будете капітан?

РОБЕРТ. Так, чорт забирай твою зухвалість, я буду капітан. Підіймайся сюди. (До солдат у дворі). Покажіть їй, як пройти. І копніть її, щоб поквапити. (Він повертається від вікна на своє місце за столом. Сидить із поважним виглядом).

УПРАВИТЕЛЬ (пошепки). Вона хоче стати солдатом. Вона хоче, щоб ви їй видали солдатське вбрання, пане. Лати, пане! І меч! (Він шмигає за спину РОБЕРТА).

У дверях башти з'являється ЙОАННА. Вона міцна сільська дівчина 17 чи 18 років, пристойно вдягнена у червоне вбрання, з незвичайним обличчям. Її очі широко розставлені й вирячені, як це часто буває в людей з дуже живою уявою, довгий правильний ніс із широкими ніздрями, рішучий рот, повні вуста і гарне войовниче підборіддя. Вона енергійно підходить до столу, задоволена тим, що нарешті домоглася зустрічі з БОДРИКОРТОМ, та сповнена надій на успіх. Його сердитий вигляд зовсім не насторожує і не лякає її. Її щирий і благальний голос дуже впевнений, це переконливий голос, перед яким важко встояти.

ЙОАННА (робить реверанс). Доброго ранку, капітане. Капітане, ви дасте мені коня, лати і зброю, дасте солдат і відправите мене до дофіна. Такий наказ мого Повелителя.

РОБЕРТ (гнівно). Наказ твого повелителя! Хто ж він в біса такий, твій повелитель? Піди до нього і скажи, що я не герцог і не лорд, аби слухатись його наказів. Я шляхетний Бодрикорт і виконую лише накази короля.

ЙОАННА (запевняючи). Так, мсьє, із цим усе гаразд. Мій повелитель — Король. Небесний.

РОБЕРТ. Та вона ж божевільна! (До УПРАВИТЕЛЯ). Чого не попередив мене, телепню?

УПРАВИТЕЛЬ. Пане, не сердьте її, краще дайте, що вона хоче.

ЙОАННА (нетерпляче, але приязно). Всі думають, що я божевільна, доки я їм усього не роз'ясню. Та ви повинні зрозуміти, що така воля Божа і ви маєте зробити те, що Він оголосив мені.

РОБЕРТ. А як тобі воля Божа на те, щоб я відправив тебе назад і наказав батькові вибити з тебе всю цю дурість та посадити під замок?

ЙОАННА. Ви тільки гадаєте, що зробили б так, мсьє, та насправді цього не станеться. Ви казали, що не зустрінетесь зі мною, та ось я тут, перед вами.

УПРАВИТЕЛЬ (благально). Так, пане. Бачите, пане.

РОБЕРТ. Тримай свого язика за зубами.

УПРАВИТЕЛЬ (принижено). Так, пане.

РОБЕРТ (До ЙОАННИ, похмуро, втрачаючи впевненість). То ти знала напевно, що зустрінешся зі мною?

ЙОАННА (мило). Так, мсьє.

РОБЕРТ (відчуваючи, що втрачає свої позиції, кладе обидві руки на стіл, одна навпроти іншої, вдихаючи на повні груди у спробі приглушити небажане, та надто знайоме відчуття). Слухай мене. Я доведу тобі свою позицію.

ЙОАННА (заклопотано). Так, будь ласка, мсьє. Кінь коштуватиме шістнадцять франків. Це значна сума грошей, та я зможу заощадити на озброєнні. Я підберу солдатські лати, які пасуватимуть на мене — в мене досить груба статура і мені не треба лат, щоб так гарно на мені сиділи, як на вас. Багато солдат мені також не потрібно — дофін дасть мені скільки треба для визволення Орлеана.

РОБЕРТ (приголомшено). Для визволення Орлеана?!

ЙОАННА (просто). Так, мсьє, саме для цього Бог посилає мене туди. Якщо ви відправите зі мною трьох благородних чоловіків, які добре ставитимуться до мене, цього буде достатньо. Вони вже погодилися піти зі мною. Поллі, Жанні і…

РОБЕРТ. Поллі!! Ти, зухвале дівчисько, смієш мені у вічі називати сержанта Бертрана де Пуланжі Поллі?

ЙОАННА. Так до нього звертаються його приятелі, мсьє. Я не знала, що в нього є інше ім'я. Жанні…

РОБЕРТ. Це монсеньйор Жан де Мец, гадаю?

ЙОАННА. Так, мсьє. Жанні охоче піде зі мною, він такий добросердий джентльмен, роздає гроші бідним. Я думаю, Жан Годсейв також

приєднається, і Дик Аркер, і їхні слуги Жан Онекорта та Джуліан. Жодного клопоту для вас, мсьє, я про все подбала, вам лишилось тільки дати наказ.

РОБЕРТ (дивлячись на неї, заціпенілий від здивування). Боже прокляття на мою голову!

ЙОАННА (тихо і люб'язно). Ні, мсьє, Бог безмежний у своєму милосерді, і благословенні святі Катерина й Маргарита, які спілкуються зі мною день у день (РОБЕРТ витріщається), заступляться за вас. Перед вами розчиняться ворота раю, а ваше ім'я пам'ятатимуть вічно як ім'я мого першого помічника.

РОБЕРТ (до УПРАВИТЕЛЯ, все ще занепокоєно, та вже іншим тоном, ніби змінивши думку). Це правда про монсеньйора де Пуланжі?

УПРАВИТЕЛЬ (радісно). Так, пане, і про монсеньйора де Меца також. Вони обидва згодилися піти з нею.

РОБЕРТ (задумливо). Гм! (Він підходить до вікна та вигукує до людей у дворі). Вітаю! Гей, ви там, приведіть сюди монсеньйора де Пуланжі, ворушіться. (Він повертається до Йоанни). Геть звідси, чекай у дворі.

ЙОАННА (сяюче посміхається). Так, мсьє. (Вона виходить).

РОБЕРТ (до УПРАВИТЕЛЯ). Іди за нею, ти, недоумку переляканий. Щоб був мені в полі зору і не зводив очей з неї. Я пізніше знову викличу її сюди.

УПРАВИТЕЛЬ. Так, викличте, пане, заради Бога. Подумайте про ваших курей, найкращих несучок в Шампані і...

РОБЕРТ. Подумай ти про мої копняки і бережи свій зад від них.

УПРАВИТЕЛЬ квапиться до виходу, але у дверях стикається з БЕРТРАНОМ ДЕ ПУЛАНЖІ, флегматичним французьким лейб-гвардійцем, на вигляд близько тридцятьох шести років. Він прикріплений до відділу начальника військової поліції, замріяно-розсіяний, неговіркий, повільний і наполегливий у розмові — абсолютний контраст до самовпевненого, горлатого, демонстративно енергійного, абсолютно безвольного РОБЕРТА. УПРАВИТЕЛЬ дає йому дорогу і зникає.

ПУЛАНЖІ вітається і стоїть в очікуванні розпоряджень.

РОБЕРТ (приязно). Це не у справах, Поллі. Дружня розмова. Присядь. (Він ногою виштовхує крісло з-під столу).

ПУЛАНЖІ не поспішаючи входить до кімнати, ставить крісло між столом та вікном і задумливо опускається на нього. Роберт, напівсидячи на краю столу, заводить дружню розмову.

РОБЕРТ. Послухай мене, Поллі. Маю поговорити з тобою як батько.

ПУЛАНЖІ певну мить поважно дивиться на нього, та нічого не каже.

РОБЕРТ. Ідеться про дівчину, на яку ти поклав око. Я бачився з нею. Говорив. По-перше, вона божевільна. Та це не має значення. По-друге, вона не проста сільська дівка. Вона з буржуа. Це багато що значить. Я добре знаю цей клас. Її батько був тут минулого року, представляв судову справу свого села, він там важлива людина. Фермер. Не дворянин: він заробляє фермерством собі на життя. Однак і не наймит. Не рільник. Можливо, хтось із його рідних юрист чи священик. Такі люди можуть і не мати великого значення, та можуть завдати достатньо клопоту правителям. Тобто мені. Тобі, звичайно, здається дуже простим забрати цю дівчину, збаламутивши її, ніби насправді везеш до дофіна. Та якщо ти втягнеш її в якусь біду, то в кінці винним буду я, бо я господар над її батьком, а отже й відповідаю за її захист. Тож, Поллі, дружба дружбою, та тримайся від неї подалі.

ПУЛАНЖІ (перебільшено вражений). Як на мене, мати такі наміри щодо цієї дівчини — те саме, що й до Діви Марії.

РОБЕРТ (встає зі столу). Вона стверджує, що ти, Жан і Дик зголосилися піти з нею. Для чого тоді? Тільки не кажи мені, що сприймаєш всерйоз її божевільний задум піти до дофіна.

ПУЛАНЖІ (повільно). В ній щось особливе. Знаєте, наші вартові, в них зажди щось непристойне, як не на язиці, то на думці, та з їхніх вуст ані слова не зірвалось із приводу того, що вона жінка. Жодної непристойності перед нею. Розумієте, в ній щось таке є. Можливо, варто спробувати.

РОБЕРТ. Ох, Поллі, та стрепенися ти. Здоровий глузд ніколи не був твоїм сильним боком, та це вже занадто. (Він відходить із відразою).

ПУЛАНЖІ (непохитний). А що доброго в здоровому глузді? Якби ми вже так слухалися здорового глузду, то давно би приєдналися до герцога Бургундського та англійського короля. В їхніх руках зараз половина країни, до самої Луари. Включно і з Парижем, і з цим замком, — ви самі чудово знаєте, що ми здали його герцогу Бедфордському і що ви утримуєте його тільки на чесному слові. Дофін забився у Шиноні, як пацюк у своїй норі, і не збирається боротись. Ми навіть не знаємо напевно, чи він насправді є дофіном, адже його мати заперечує це, а кому як не їй знати краще? Тільки вдумайтесь! Королева заперечує законність власного сина.

РОБЕРТ. Вона видала свою дочку заміж за англійського короля. Тож чи будеш її звинувачувати?

ПУЛАНЖІ. Я нікого не звинувачую. Та через неї дофін опинився біля розбитого корита, те саме може статись і з нами. Англійці і до Орлеана доберуться, Бастард не здатен буде їх зупинити.

РОБЕРТ. Він переміг англійців рік тому, під Монтаржі, я був із ним.

ПУЛАНЖІ. Це було рік тому, а зараз його солдати боягузи, і він не може робити дива. А я кажу вам, що на даний час нас може врятувати тільки диво.

РОБЕРТ. Ну гаразд, Поллі, я не маю нічого проти дива. Біда в тому, що нині дива більше не трапляються.

ПУЛАНЖІ. Раніше я теж так думав. (Підводиться й задумливо наближається до вікна). За теперішніх обставин ми повинні хапатись за кожну волосинку. Я вам кажу, в цій дівчині є щось особливе.

РОБЕРТ. Ох! Ти віриш, що ця дівчина може робити дива, чи що?

ПУЛАНЖІ. Я гадаю, що вона сама — диво. Хай там як, вона, можливо, наш останній козир. Краще розіграти його, ніж одразу здаватись. (Він підходить до башти).

РОБЕРТ (вагаючись). Ти справді так думаєш?

ПУЛАНЖІ (повертаючись до нього). Хіба нам залишається думати щось інше?

РОБЕРТ (підходячи до нього). Слухай, Поллі. Якби ти був на моєму місці, ти б дозволив цій дівчині розкрутити себе на шістнадцять франків за коня?

ПУЛАНЖІ. Я заплачу за коня.

РОБЕРТ. Ти заплатиш?!

ПУЛАНЖІ. Так — на підтвердження мого рішення.

РОБЕРТ. Ти справді поставиш шістнадцять франків на цей безнадійний задум?

ПУЛАНЖІ. Це не ставка.

РОБЕРТ. А що ж тоді?

ПУЛАНЖІ. Я впевнений, що задум вдасться. Її слова та палка віра в Бога запалили надію і в мені.

РОБЕРТ (здається, опустивши руки). Господи. Ти такий самий божевільний, як і вона.

ПУЛАНЖІ (палко). Нам потрібно зараз декілька божевільних. Подивіться, до чого нас довели розсудливі люди!

РОБЕРТ (вагання беруть гору над його вдаваною впевненістю). Я почуватимусь рідкісним дурнем. Та якщо ти впевнений…

ПУЛАНЖІ. Я досить упевнений, щоб вирушити з нею до Шинона, — хіба що ви зупините мене.

РОБЕРТ. Так не чесно. Ти покладаєш відповідальність на мене.

ПУЛАНЖІ. Все залежить від вашого рішення, яким би воно не було.

РОБЕРТ. Яким же воно має бути? Ти не розумієш, наскільки мені незручно через це. (Повільно переходячи з місця на місце, надіючись, що Йоанна все вирішить за нього). Гадаєш, мені з нею ще поговорити?

ПУЛАНЖІ (підводячись). Так. (Він підходить до вікна і гукає). Йоанно!

ГОЛОС ЙОАННИ. Він відпускає нас, Поллі?

ПУЛАНЖІ. Підіймайся сюди. (Звертаючись до РОБЕРТА). Залишити вас із нею наодинці?

РОБЕРТ. Ні, залишайся тут. Будеш підтримувати мене.

ПУЛАНЖІ сідає на скриню. РОБЕРТ повертається до свого крісла господаря, але не сідає, щоб надати собі більш переконливого вигляду. Входить ЙОАННА, радіючи добрим новинам.

ЙОАННА. Жан дасть половину на коня.

РОБЕРТ. Що ж! (Сідає, виснажений).

ПУЛАНЖІ (поважно). Сідай, Йоанно.

ЙОАННА (дивлячись на РОБЕРТА, щоб переконатися). Можна?

РОБЕРТ. Чини як кажуть.

ЙОАННА робить реверанс та сідає на стілець між ними. РОБЕРТ намагається звучати якомога владніше, дещо зверхньо, ховаючи в такий спосіб свою збентеженість.

РОБЕРТ. Як звати тебе?

ЙОАННА (невимушено). В Лотарингії мене називали Дженні, а тут, у Франції, — Йоанна. Солдати називають мене Діва.

РОБЕРТ. А яке твоє прізвище?

ЙОАННА. Прізвище? Це що таке? Іноді мій батько називає себе Д'Арк, та я нічого про це не знаю. Ви знаєте мого батька, він…

РОБЕРТ. Так, так, я пам'ятаю. Ти, здається, родом з Домремі в Лотарингії.

ЙОАННА. Так, але яке це має значення? Ми всі говоримо французькою.

РОБЕРТ. Питання тут не ти ставиш. Ти тільки відповідаєш на них. Скільки тобі років?

ЙОАННА. Сімнадцять, кажуть. Могло бути й дев'ятнадцять. Точно не пам'ятаю.

РОБЕРТ. Що ти мала на увазі, коли сказала, що святі Катерина та Маргарита спілкуються з тобою щодня?

ЙОАННА. Вони так і роблять.

РОБЕРТ. А які вони з себе?

ЙОАННА (раптом дуже твердо). Я вам про них нічого не скажу.

РОБЕРТ. Але ж ти їх бачиш, говориш з ними, як оце зараз зі мною?

ЙОАННА. Ні, зовсім не так. Я не можу вам сказати, облиште про мої голоси.

РОБЕРТ. Що ти маєш на увазі? Які голоси?

ЙОАННА. Я чую голоси, які вказують мені, що робити. Вони від Бога.

РОБЕРТ. Та ні, це все твоя уява.

ЙОАННА. Звичайно. Як же ще Господь передає нам свої слова, коли не через уяву?

ПУЛАНЖІ. Шах-мат!

РОБЕРТ. І жодного страху! (До ЙОАННИ). То Бог каже, ти повинна зняти облогу з Орлеана?

ЙОАННА. І коронувати дофіна в соборі в Реймсі.

РОБЕРТ (хапаючи повітря). Коронувати доф… О Боже!

ЙОАННА. І вигнати англійців із Франції.

РОБЕРТ (саркастично). А ще що?

ЙОАННА (чарівно). На сьогодні це все, дякую, мсьє.

РОБЕРТ. Ти гадаєш, що зняти облогу так само легко, як вивести корову з болота? Гадаєш, будь-хто може отак взяти і воювати?

ЙОАННА. Я не думаю, що це буде надзвичайно важко, коли з нами Бог і коли ми готові довірити Йому наші душі. Солдати ж — звичайні люди.

РОБЕРТ (суворо). Звичайні?! Ти коли-небудь бачила, як воюють англійські солдати?

ЙОАННА. І все ж вони не більше ніж люди. Бог зробив їх такими ж, як нас, тільки дав їм іншу країну й мову, і те, що вони хочуть захопити нашу країну і розмовляти нашою мовою, — проти Його волі.

РОБЕРТ. Хто вбиває всю цю маячню тобі в голову? Хіба ти не знаєш, що солдати підкоряються своєму феодальному лордові, незалежно від того, чи це герцог Бургундський, чи король Англії або Франції? І до чого тут, якою мовою вони говорять?

ЙОАННА. Я в цьому нічого не тямлю. Знаю тільки одне — ми всі підкоряємося Царю Небесному, Він дав нам наші країни і мови, яких ми маємо триматися. Якби це було не так, убивство англійця було б гріхом і тоді вам би, мсьє, загрожував пекельний вогонь. Ви повинні думати не про свій обов'язок перед лордом, а про свій обов'язок перед Господом.

ПУЛАНЖІ. Облиште, Роберте. Вона може без кінця так відбивати кожне ваше слово.

РОБЕРТ. Без кінця? О святий Діонісій! Це ми ще побачимо. (До ЙОАННИ). Ми говоримо не про Бога, а про конкретні справи. Запитую ще раз, дівчино, ти бачила англійських солдат у бою? Ти не бачила, як вони грабують, палять, нищать, як вони рівняють із землею цілі села? Ти не чула байок про Чорного Принца,[35] який чорніший від самого диявола, чи про батька англійського короля?

ЙОАННА. Ви не повинні піддаватися страху, Роберте.

РОБЕРТ. Та не піддаюся я страху, чорт би тебе забрав. І хто дозволив тобі називати мене Робертом?

ЙОАННА. Так вас назвали у церкві, перед Богом. Всі інші — це імена вашого батька чи брата, чи ще когось.

РОБЕРТ. Пф.

ЙОАННА. Послухайте мене, мсьє. Із Домремі нам довелось тікати в інше село, рятуючись від англійських солдат. Троє з них відстали від

інших, їх було поранено. Мені довелося ближче познайомитися з цими нещасними "годдемс". Вони не мали і половини тієї сили, що я.

РОБЕРТ. А ти знаєш, чому їх називають "годдемс"?

ЙОАННА. Ні. Просто всі їх так називають.

РОБЕРТ. Тому, що вони завжди просять Бога, щоб Він прирік їхні душі на вічні муки. Їхньою мовою "годдем" означає "проклятий". Що ти на це скажеш?

ЙОАННА. Бог їх помилує. Коли вони повернуться на землю, яку Він сотворив для них, то не чинитимуть зла і знову стануть Його послушними дітьми. Я чула про Чорного Принца. Тільки-но він ступив на нашу землю, диявол вселився в нього. Однак на батьківщині, на місці, яке Бог сотворив для нього, він був хорошою людиною. Так завжди буває. Якби я пішла до Англії, щоб завоювати її проти волі Господа Бога, і залишилась там жити, говорити їхньою мовою, диявол би вселився і в мене; на старості літ я би здригалася від усього того жаху, що накоїла.

РОБЕРТ. Нехай і так. Проте що більше диявола в тобі було б, то краще б ти воювала. Саме тому "годдемс" захоплять Орлеан. І тобі, чи навіть десятку тисяч таких, як ти, не до снаги їх зупинити.

ЙОАННА. Тисяча таких, як я, зупинили б їх. Десять таких, як я, зупинили б їх з Божою поміччю. (Вона поривчасто підводиться та підходить до нього, не витримуючи більше сидіти). Ви не розумієте, мсьє. Наші солдати завжди переможені, бо вони б'ються, тільки щоб урятувати власні шкури, а найлегший спосіб урятувати свою шкуру — це тікати. Наші лицарі думають тільки про гроші, які вони зможуть заробити на викупах, їхній принцип — не "вбий або будеш вбитий", а "тобі заплатять або ти заплатиш". Та я навчу їх боротися так, щоб воля Божа здійснилась у Франції, і вони відженуть нещасних "годдемс", як овечок. Ви з Поллі доживете до дня, коли на нашій землі не лишиться

жодного англійського солдата і буде один король: не феодальний англійський, а Божий французький.

РОБЕРТ (до ПУЛАНЖІ). Може, це все і безглуздя, Поллі, але солдати можуть купитись на це, хоч здається, вже жодними словами не підняти їхнього бойового духу. Навіть дофін міг би купитись на це. Якщо їй вдасться підняти його бойовий дух, то вона зможе підняти бойовий дух будь-кого.

ПУЛАНЖІ. Я не бачу причини, чому б не спробувати. А ви? І є щось таке особливе в цій дівчині.

РОБЕРТ (повертаючись до ЙОАННИ). Тепер послухай ти мене і (відчайдушно) не перебивай, доки я не завершу.

ЙОАННА (бігом повернулась на стілець і сіла, як слухняна учениця). Так, мсьє.

РОБЕРТ. Отже, ти поїдеш до Шинона під ескортом цього джентльмена та трьох його друзів.

ЙОАННА (сяючи від щастя, плескає в долоні). Ох, мсьє! Ви святий, навколо вас засвітився німб.

ПУЛАНЖІ. Як вона зустрінеться з дофіном?

РОБЕРТ (поглянувши угору, ніби на свій німб). Я не знаю, а як вона зустрілася зі мною? Якщо дофін так і не прийме її, то він кращий, ніж я про нього думав. (Підводиться). Я відправлю її до Шинона, і вона може сказати, що прибула від мене. А далі вже буде як буде, це все, що я можу зробити.

ЙОАННА. А вбрання? Можна мені солдатське вбрання, правда ж, мсьє?

РОБЕРТ. Та бери, що хочеш. Я умиваю руки.

ЙОАННА (несамовита від свого успіху). Ходімо, Поллі! (Зривається з місця й вилітає).

ПУЛАНЖІ. Так, у ній є щось особливе. До побачення. (Виходить).

РОБЕРТ, усе ще сумніваючись, чи не дозволив божевільній дівчині та своєму підлеглому пошити себе в дурні, почухуючи потилицю, відходить від дверей.

Вбігає УПРАВИТЕЛЬ з кошиком.

УПРАВИТЕЛЬ. Пане, пане...

РОБЕРТ. Ну що ще?

УПРАВИТЕЛЬ. Кури несуться, мов здуріли. П'ять дюжин яєць!

РОБЕРТ (раптом завмирає, хреститься і ворушить блідими вустами). Святий Ісусе! (Вголос, на одному подиху). А вона таки від Бога.

ДІЯ ДРУГА

Шинон, в Турені. Частина тронної зали в замку відмежована завісою, аби служити як приймальня. АРХІЄПИСКОП Реймський, років п'ятдесятьох, добре відгодований прелат, у якому немає нічого духовного, окрім того як він себе намагається нести, а також гофмейстер, монсеньйор ДЕ ЛЯ ТРЕМУЛЬ, потворний винний бурдюк у людській подобі, чекають на ДОФІНА. У стіні, праворуч від чоловіків, є двері.

Надвечір'я 8 березня 1429 року. АРХІЄПИСКОП із гідністю стоїть на одному місці, в той час як гофмейстер, ліворуч від нього, аж закипає від люті.

ЛЯ ТРЕМУЛЬ. Що в дідька лисого дофін хоче нам довести, примушуючи чекати так довго? Звідки у вас стільки терпіння, щоб отак стояти, немов кам'яний ідол?

АРХІЄПИСКОП. Розумієте, я архієпископ. Архієпископ — це свого роду ідол. Що б не трапилось, він мусить зберігати спокій і з терпінням зносити витребеньки дурнів. Окрім того, пане гофмейстере, запізнюватися — це ж королівський привілей дофіна, чи не так?

ЛЯ ТРЕМУЛЬ. Прокляття на голову того дофіна! Ваша превелебносте, знаєте, скільки грошей він мені винен?

АРХІЄПИСКОП. Без сумніву, набагато більше, ніж мені, ви значно багатший за мене. Я так розумію, ви позичили йому все, що тільки могли. Як і я.

ЛЯ ТРЕМУЛЬ. Його останній улов з моєї кишені — двадцять сім тисяч. Круглих двадцять сім тисяч!

АРХІЄПИСКОП. На що ж вони йдуть? У мене навіть священики мають пристойніше вбрання, ніж він.

ЛЯ ТРЕМУЛЬ. Він обідає курятиною та бараниною. Він позичив у мене останній сантим, та хтозна, куди все поділося. (У дверях з'являється ПАЖ). Нарешті!

ПАЖ. Монсеньйоре, це не його величність. Зараз прибуде монсеньйор де Ре.

ЛЯ ТРЕМУЛЬ. Юний Синя Борода! Навіщо оголошувати його?

ПАЖ. З ним капітан Ля Гір. Здається, щось трапилось.

Входить ЖИЛЬ ДЕ РЕ, парубок двадцятьох п'яти років, розумний та витриманий, що хизується своєю маленькою, кучерявою, пофарбованою насиньо борідкою на чисто виголеному обличчі. Він намагається бути приємним, та через відсутність природної радості насправді радше відштовхує. До речі, через одинадцять років він зречеться церкви і його повісять за отримання насолоди від страшних жорсткостей. Та поки що тінь шибениці над ним іще не нависла. Він радісно підходить до АРХІЄПИСКОПА. ПАЖ відходить.

СИНЯ БОРОДА. Ваше покірне ягня, архієпископе. Доброго дня, мсьє. Ви знаєте, що трапилося з Ля Гіром?

ЛЯ ТРЕМУЛЬ. Що, довів себе брудною лайкою до нападу?

СИНЯ БОРОДА. Якраз навпаки. Один солдат порадив Брудноязикому Франку, єдиному чоловіку, котрий міг переплюнути Ля Гіра, не вживати таких слів на порозі смерті.

АРХІЄПИСКОП. Таких слів узагалі не слід вживати. То Брудноязикий Франк на порозі смерті?

СИНЯ БОРОДА. Так. Він щойно впав у колодязь і втопився. Ля Гір злякався до гарячки.

Входить капітан ЛЯ ГІР: людина, яка собаку з'їла на війні, та абсолютно безпардонна у спілкуванні.

СИНЯ БОРОДА. Я саме розповідав про пригоду гофмейстеру та архієпископу. Архієпископ каже — ви втрачена людина.

ЛЯ ГІР (широкими кроками проминає СИНЮ БОРОДУ та зупиняється між АРХІЄПИСКОПОМ і ЛЯ ТРЕМУЛЕМ). Це вам не жарти. Все набагато гірше, ніж ми думали. Це був не солдат, а янголиця, вбрана як солдат.

АРХІЄПИСКОП, ГОФМЕЙСТЕР, СИНЯ БОРОДА (вигукують усі разом). Янголиця?!

ЛЯ ГІР. Так, янголиця. Вона з півдюжиною солдат прийшла з Шампані, цей шлях кишить бургундцями, англійськими солдатами, дезертирами, грабіжниками й бозна-ким, та їм ніхто не трапився, тільки простий сільський люд. Я знаю одного з них — Пуланжі. Він каже, що вона — янголиця. Якщо з моїх вуст злетить іще хоч один прокляття, моя душа буде приречена на вічні муки.

АРХІЄПИСКОП. Дуже добрий початок, капітане.

СИНЯ БОРОДА і ЛЯ ТРЕМУЛЬ сміються з нього. Повертається ПАЖ.

ПАЖ. Його величність.

Вони залишаються в невимушених позах, навмисне підкреслюючи свою непошану. Входить ДОФІН, якому 26 років, по смерті свого батька він король Карл Сьомий, тільки ще не коронований, у руці він тримає папірець. За фізичним складом — нещасне створіннячко, а сучасна мода ретельно голитись та запихати під головний убір кожну волосинку як жінкам, так і чоловікам, тільки підкреслює його мізерний вигляд. У нього маленькі вузенькі очі, довгий ніс, що ніби звисає над повною короткою верхньою губою, і вираз собаки, звиклого бути під палкою, та все ж невиправного і неприборканого. Однак він не грубий і не тупий, а його безцеремонний гумор допомагає скерувати розмову в потрібне русло. Саме зараз він радісно піднесений, немов дитина, котра отримала нову іграшку. Він стає по ліву руку від АРХІЄПИСКОПА. СИНЯ БОРОДА і ЛЯ ГІР відходять у напрямку до завіси.

КАРЛ. Архієпископе, знаєте, що мені прислав Роберт де Бодрикорт із Вокульора?

АРХІЄПИСКОП (презирливо). Ваші нові іграшки мене не цікавлять.

КАРЛ (обурено). Це не іграшка. (Сердито). Байдуже, я обійдусь і без вашої зацікавленості.

АРХІЄПИСКОП. Його світлість ображається без підстави.

КАРЛ. Дякую. У вас є готова проповідь на кожен випадок, чи не так?

ЛЯ ТРЕМУЛЬ (грубо). Годі гиркати. Що у вас там?

КАРЛ. А вам яке діло?

ЛЯ ТРЕМУЛЬ. Я повинен знати, що ви там закрутили з вокульорським гарнізоном. (Він видирає папірець із руки ДОФІНА і починає читати, водячи пальцем за кожним словом та затинаючись на кожному складі).

КАРЛ (принижено). Ви всі думаєте, що можете ставитись до мене, хто як хоче, бо я винен вам гроші і нікудишній воїн. Та в моїх жилах тече королівська кров.

АРХІЄПИСКОП. Навіть це під питанням, ваша світлосте. Мало хто визнає вас онуком Карла Мудрого.

КАРЛ. Щоб я більше і слова не чув про свого діда. Він був таким мудрим, що використав сімейний запас мудрості на наступні п'ять поколінь, залишивши мене дурнем, якого ви всі залякуєте і ображаєте.

АРХІЄПИСКОП. Візьміть себе в руки, сір. Вам не годиться так вибухати.

КАРЛ. О! Ще одна проповідь! Дякую. Як шкода, що хоч ви й архієпископ, та святі й янголи вам не являються.

АРХІЄПИСКОП. Що ви хочете цим сказати?

КАРЛ. Ага! Спитайте того громилу (вказуючи на ЛЯ ТРЕМУЛЯ).

ЛЯ ТРЕМУЛЬ (люто). Притримайте язика. Чули?

КАРЛ. Чув. Чув. Не треба верещати. Весь замок чув. Чого б вам не піти і не поверещати так на англійців та побити їх за мене?

ЛЯ ТРЕМУЛЬ (підіймаючи кулак). Ви, малий...

КАРЛ (ховаючись за АРХІЄПИСКОПА). Не смійте підносити руку на мене! Це державний злочин.

ЛЯ ГІР. Спокійно, герцог! Спокійно!

АРХІЄПИСКОП (рішуче). Припиніть. Це ні до чого доброго не доведе. Гофмейстере, будь ласка! Будь ласка! Ми повинні дотримуватись хоч якогось порядку. (До ДОФІНА). А ви, сір, якщо не можете керувати королівством, то хоч навчіться керувати собою.

КАРЛ. Ще одна проповідь! Щиро вдячний.

ЛЯ ТРЕМУЛЬ (передаючи папірець АРХІЄПИСКОПУ). Ось, прочитайте мені цей клятий лист. Від декого в мене аж кров у голові закипіла, всі букви сплутались.

КАРЛ (повертаючись та визираючи з-за лівого плеча ЛЯ ТРЕМУЛЯ). Як бажаєте, то я вам прочитаю. Я вмію читати, знаєте.

ЛЯ ТРЕМУЛЬ (з глибоким презирством, зовсім не зачеплений насмішкою). Знаю, бо чи не єдине, на що ви здатні, то це читати. Ви допоможете мені, архієпископе?

АРХІЄПИСКОП. Я гадав, де Бодрикорт має більш здорового глузду. Він прислав сюди якусь схиблену сільську дівчину…

КАРЛ (перебиває). Ні, він прислав святу, янголицю. І вона прийшла до мене, до мене — короля, а не до вас, архієпископе, яким би набожним ви не були. Вона знає, хто тут королівської крові, на відміну від вас. (Він самовдоволено підходить до завіси та стає між СИНЬОЮ БОРОДОЮ й ЛЯ ГІРОМ).

АРХІЄПИСКОП. Ми не можемо вам дозволити зустрітися з цією божевільною.

КАРЛ (повертаючись). Але я король, і я зустрінуся з нею.

ЛЯ ТРЕМУЛЬ (грубо). Тоді ми їй не дозволимо. Ось так!

КАРЛ. Я сказав, що зустрінуся з нею, і я це зроблю. Спробуйте мені…

СИНЯ БОРОДА (глузує з нього). Ох, розбишако! Що б на це сказав ваш мудрий дід?

КАРЛ. Це просто підтверджує вашу неосвіченість. Моєму дідові являлась свята, яка пливла у повітрі і повідувала йому все, що він хотів знати. Моєму бідному батьку являлось двоє святих — Марія з Майє та Гасконка з Авіньйона. Це родинне, і мені байдуже, що ви скажете. В мене теж будуть свої святі.

АРХІЄПИСКОП. Ця істота не свята. Вона навіть не добропорядна жінка. Вона не носить жіночого вбрання. Вона одягнена як солдат і

їздить по країні разом з іншими солдатами. Ви вважаєте, що таку особу можна пустити до двору вашої світлості?

ЛЯ ГІР. Стривайте. (Підходить до АРХІЄПИСКОПА). Ви сказали, дівчина в латах, як солдат?

АРХІЄПИСКОП. Саме так її описує де Бодрикорт.

ЛЯ ГІР. Ох, чортівня пекельна… ой Боже, прости… ох, Діва Мати і всі святі, це ж той янгол, який наслав смерть на Брудноязикого Франка.

КАРЛ (тріумфуючи). Бачите! Диво!

ЛЯ ГІР. Вона може наслати смерть на нас усіх, якщо ми станемо їй на шляху. Заради Бога, архієпископе, будьте обережні з нею.

АРХІЄПИСКОП (суворо). Нісенітниця! Ні на кого вона не насилала смерті. П'яний сторож, якому завжди докоряли за лайку, впав у колодязь і втопився. Це чистісінький збіг.

ЛЯ ГІР. Я не знаю, що там за збіг, але чоловік мертвий, і вона сказала йому, що він помре.

АРХІЄПИСКОП. Капітане, ми всі помремо.

ЛЯ ГІР (хреститься). Сподіваюся, що ні. (Він залишає розмову).

СИНЯ БОРОДА. Ми запросто можемо з'ясувати, янгол вона чи ні. Давайте, коли вона увійде, будемо поводитись, ніби я дофін, і побачимо, чи розпізнає вона справжнього дофіна.

КАРЛ. Гаразд, я згоден. Якщо вона не зможе впізнати справжньої королівської крові, я не хочу мати ніякого діла з нею.

АРХІЄПИСКОП. Визнавати когось святим — справа церкви, і нехай Бодрикорт не пхає свого носа куди не треба і не перебирає на себе повноваження священика. Я кажу, дівчину не можна сюди пускати.

СИНЯ БОРОДА. Але ж, архієпископе...

АРХІЄПИСКОП (строго і беззаперечно). Я заявляю це від імені церкви. (До ДОФІНА). Чи ви посмієте пустити її?

КАРЛ (зі страхом, але сердито). Якщо за це мені грозить відлучення від церкви, то, звичайно, більш ані слова. Але ж ви не дочитали листа до кінця. Бодрикорт каже, вона зніме облогу з Орлеана і вижене англійців.

ЛЯ ТРЕМУЛЬ. Безглуздя!

КАРЛ. То може, ви врятуєте Орлеан? Своїм грубіянством.

ЛЯ ТРЕМУЛЬ (несамовито). Не смійте більше мені на це вказувати. Чули? Я воював більше, ніж ви коли-небудь зможете. Та я не можу бути всюди.

КАРЛ. Ох, яке досягнення.

СИНЯ БОРОДА (стаючи між АРХІЄПИСКОПОМ та ДОФІНОМ). У вас же є Жан Дюнуа на чолі війська в Орлеані, хоробрий Дюнуа, красунчик Дюнуа, чудовий непереможний Дюнуа, об'єкт зітхань усіх панянок, вродливий Бастард. Чи можливо, щоб сільській дівці було під силу те, що йому — ні?

КАРЛ. Чому ж тоді він не зніме облоги?

ЛЯ ГІР. Бо вітер проти нього.

СИНЯ БОРОДА. Як в Орлеані вітер може бути проти нього? Він же не на Ла-Манші!

ЛЯ ГІР. Він зараз на річці Луарі, англійці захопили укріплення перед мостом. Його люди мусять перетнути річку на човнах і піти проти води, щоб узяти їх із тилу. Але вони не можуть, бо диявол послав вітер у протилежному напрямку. Він утомився платити священикам за молитви, щоб вітер змінився на західний. Йому потрібне диво. Ви не вірите, що те, що дівчина зробила з Брудноязиким Франком, було дивом. Та нехай: із Франком усе одно покінчено. Якщо вона змінить напрямок вітру для Дюнуа, це також може і не бути дивом, та може покінчити з англійцями. То що ж нам утрачати, якщо спробуємо?

АРХІЄПИСКОП (прочитавши листа до кінця, став задуманим). Де Бодрикорт справді, здається, під великим враженням.

ЛЯ ГІР. Де Бодрикорт гарячкуватий телепень, але він солдат. Якщо він вірить, що вона зможе розбити англійців, то й уся армія повірить.

ЛЯ ТРЕМУЛЬ (до АРХІЄПИСКОПА, який сумнівається). Та дозвольте ж їм учинити, як вони гадають за правильне. Люди Дюнуа здадуть місто, їм необхідно додати нової іскри.

АРХІЄПИСКОП. Перш ніж вживати заходів, церква мусить перевірити цю дівчину. Оскільки його світлість так бажає, то нехай уже її пустять до двору.

ЛЯ ГІР. Я знайду її і покличу. (Він виходить).

КАРЛ. Синя Бородо, ходімо зі мною, впорядкуємо все, щоб вона не знала, хто я. Ви будете видавати себе за мене. (Він виходить за завісу).

СИНЯ БОРОДА. Видавати себе за оце! Святий Михаїле! (Прямує за ДОФІНОМ).

ЛЯ ТРЕМУЛЬ. Цікаво, чи розпізнає вона його.

АРХІЄПИСКОП. Звичайно, впізнає.

ЛЯ ТРЕМУЛЬ. Чому ви так гадаєте? Звідки їй знати?

АРХІЄПИСКОП. Вона знає те, що кожному відомо у Шиноні: дофін — найзліша та найгірше вбрана людина в усьому дворі, а чоловік із синьою бородою — це Жиль де Ре.

ЛЯ ТРЕМУЛЬ. Я не подумав про це.

АРХІЄПИСКОП. Ви не звикли до див так, як я. Це частина моєї професії.

ЛЯ ТРЕМУЛЬ (спалахнувши та ніби обурившись). Та це не було б ніяким дивом.

АРХІЄПИСКОП (спокійно). Чому ні?

ЛЯ ТРЕМУЛЬ. Та облиште! Що таке диво?

АРХІЄПИСКОП. Диво, мій друже, це подія, яка вселяє віру. Саме в цьому суть дива. Дива́ здаються надзвичайними для тих, хто стає їх очевидцями, та досить простими для тих, хто їх створює. Але це не має значення, бо дива справжні тоді, коли вони вселяють чи зміцнюють віру.

ЛЯ ТРЕМУЛЬ. Тобто навіть коли вони фальшиві?

АРХІЄПИСКОП. Та ні, фальшивки обманюють. Подія, яка вселяє віру, не обманює, отож-бо вона й не фальшивка.

ЛЯ ТРЕМУЛЬ (задумано чухає шию). Ви архієпископ, тож гадаю, ви маєте рацію. Як на мене, це трохи підозріло. Та я ж не церковнослужитель, я в цих справах нічого не тямлю.

АРХІЄПИСКОП. Ви не церковнослужитель, та ви дипломат і солдат. Чи змогли б ви примусити ваших громадян платити податки, чи солдат ризикувати своїми життями, якби вони знали не те, що ніби відбувається, а те, що відбувається насправді?

ЛЯ ТРЕМУЛЬ. Святий Діонісій, ні. Я б і оком не встиг моргнути, як настав би кінець.

АРХІЄПИСКОП. Хіба не простіше було сказати їм усю правду?

ЛЯ ТРЕМУЛЬ. Та вони б зроду не повірили.

АРХІЄПИСКОП. От бачите. Церква мусить правити людьми заради їхнього духовного блага так само, як ви — заради їхнього матеріального блага. Для цього церква робить те, що й ви маєте робити — підживлює їхню віру романтикою.

ЛЯ ТРЕМУЛЬ. Романтикою?! Я би сказав, шахрайством.

АРХІЄПИСКОП. Ви помиляєтесь, мій друже. Притча — це не брехня, бо вона описує події, яких ніколи не було. Дива — не шахрайство, бо вони часто, я не кажу завжди, — прості та невинні винаходи, за допомогою яких священики зміцнюють віру своєї пастви. Коли ця дівчина впізнає дофіна серед його придворних, для мене це не буде дивом, бо я знаю, як це робиться, і моя віра від цього не зміцниться. Однак, якщо всі інші відчують таке сильне хвилювання перед чимось надприродним, що аж забудуть про свою грішну плоть у раптовому осяянні слави Бога, то для них це буде дивом, благословенним дивом. Ви також побачити, що дівчина буде ще під більшим враженням, ніж

вони. Вона сама забуде, як упізнала його. Та й ви, мабуть, також забудете.

ЛЯ ТРЕМУЛЬ. Що ж, хотілось би мені мати достатньо прозорливості, щоб збагнути, наскільки ви архієпископ від Бога, а наскільки — найхитріший лис у Турені. Ходімо, бо проґавимо розвагу; диво чи не диво, а я хочу на це подивитись.

АРХІЄПИСКОП (затримуючись на мить). Тільки ж не подумайте, що я любитель всіляких викрутасів. У людях підіймається новий дух — ми на порозі кращої епохи. Якби я був простим ченцем та не мусив керувати людьми, я б радше шукав собі душевного спокою з Аристотелем та Піфагором, ніж вірив у святих та їхні дива.

ЛЯ ТРЕМУЛЬ. А хто в біса Піфагор?

АРХІЄПИСКОП. Мудрець, який доводив, що Земля кругла і обертається навколо сонця.

ЛЯ ТРЕМУЛЬ. Ото йолоп сліпий. Хіба ж не видно, як воно є насправді?

Вони виходять через завісу, яка на даний момент розсунута, відкриваючи глибину кімнати, де стоїть трон і де зібралися придворні. Праворуч на помості стоїть два крісла державних глав. СИНЯ БОРОДА в театральній позі стоїть на помості та, як і решта придворних, не приховує задоволення від жарту. За помостом є арка, затулена завісою, а головні двері, біля яких стоїть сторожа, — у протилежному кінці кімнати; від них у ряд вистроїлись придворні. Карл заховався в цьому ряді. Праворуч від нього ЛЯ ГІР. АРХІЄПИСКОП, ліворуч його, зайняв місце біля помосту, з іншого боку — ЛЯ ТРЕМУЛЬ. ГЕРЦОГИНЯ ДЕ ЛЯ ТРЕМУЛЬ, котра видає себе за королеву, поза АРХІЄПИСКОПОМ сидить у кріслі консорта в оточенні придворних дам.

Розмови придворних створюють стільки галасу, що ніхто й не помічає, як у дверях з'являється ПАЖ.

ПАЖ. Герцог… (ніхто не чує). Герцог… (Гамір не вщухає. Обурений тим, що його не слухають, ПАЖ вихоплює алебарду в сторожі і стукає нею по підлозі. Галас припиняється, всі дивляться на нього в повній тиші). Увага! (Він повертає алебарду сторожі). Герцог Вандомський має честь представити його величності Діву Йоанну.

КАРЛ (прикладаючи палець до вуст). Ш-ш-ш! (Він ховається за спиною придворного, трішки визираючи, щоб побачити, що ж буде).

СИНЯ БОРОДА (поважно). Дозвольте їй пройти до трону.

Сором'язливий та тихий дворянин веде ЙОАННУ, вбрану по-солдатському, з коротко підстриженим волоссям, яке тріпається навколо обличчя; вона відривається від нього, з нетерпінням шукаючи ДОФІНА.

ГЕРЦОГИНЯ (до дами, яка сидить біля неї). О Боже! Її волосся!

Всі дами не стримуються і вибухають сміхом.

СИНЯ БОРОДА (Сам ледь стримуючи сміх, махає рукою, щоб вони заспокоїлись). Ш-ш-ш! Дами! Дами!

ЙОАННА (зовсім не засоромлена). Моє волосся коротке, бо я солдат. Де дофін?

У залі чути гигикання, як вона йде до помосту.

СИНЯ БОРОДА (поблажливо). Ви зараз стоїте перед ним.

ЙОАННА скептично дивиться на нього якусь мить, міряючи пильним поглядом з голови до ніг. Мертва тиша, всі спостерігають за нею. Посмішка з'являється на її обличчі.

ЙОАННА. Та годі, Синя Бородо! Вам мене не обдурити. Де дофін?

Вся зала вибухає реготом, ЖИЛЬ здається і також починає сміятися, він сплигує з помосту поруч ЛЯ ТРЕМУЛЯ. ЙОАННА, широко всміхаючись, повертається назад і обдивляється ряди придворних, знаходить ДОФІНА та витягує його за руку.

ЙОАННА (відпускає ДОФІНА і присідає в реверансі). Дорогий маленький дофіне, я послана, щоб вигнати англійців з Орлеана і Франції та коронувати вас у соборі в Реймсі, де коронують усіх справжніх королів Франції.

КАРЛ (тріумфуюче до двору). Бачите, ви всі, вона впізнала королівську кров. Хто посміє тепер заперечувати, що я син свого батька? (До ЙОАННИ). Якщо ви хочете коронувати мене в Реймсі, вам треба звернутись до архієпископа, а не до мене. Ось де він. (Він стоїть якраз за її спиною).

ЙОАННА (швидко обертається, в емоційному пориві). О монсеньйоре! (Вона падає перед ним навколішки, схиляє голову, не сміючи підвести очі). Монсеньйоре, я лиш проста сільська дівчина, а ви сповнені блаженства й слави Господньої, але ви покладете свою руку і дасте мені благословення, чи не так?

СИНЯ БОРОДА (пошепки до ЛЯ ТРЕМУЛЯ). Зашарівся старий лис.

ЛЯ ТРЕМУЛЬ. Ще одне диво!

АРХІЄПИСКОП (зворушений, покладає руку їй на голову). Дитино, ти закохана в релігію.

ЙОАННА (здивовано підіймає погляд на нього). Справді? Я ніколи не думала про це. Чи є в цьому яка шкода?

АРХІЄПИСКОП. Шкоди в цьому немає, дитино, та є небезпека.

ЙОАННА (підводиться, її обличчя сяє безмежним щастям). Небезпека є всюди, окрім як на небесах. Монсеньйоре, ви дали мені стільки сили і відваги! Мабуть, це так прекрасно — бути архієпископом.

Двір широко посміхається, навіть чути стримане гигикання.

АРХІЄПИСКОП (з глибокою чуйністю). Шановні, ваш сміх над її вірою зовсім недоречний. Нехай я ниций, але ваше глузування тут — смертний гріх.

Посмішки сходять з облич. Мертва тиша.

СИНЯ БОРОДА. Монсеньйоре, ми сміялися над нею, а не над вами.

АРХІЄПИСКОП. Що? Не над моєю ницістю, а над її вірою? Жиль де Ре, ця дівчина пророкувала, що богохульник втопиться у своєму гріху…

ЙОАННА (зі стражданням). Ні!

АРХІЄПИСКОП (жестом наказує їй затихнути). Я пророкую, що ви повіситесь на своєму, якщо не навчитеся, коли час сміятися, а коли — молитися.

СИНЯ БОРОДА. Монсеньйоре, я приймаю ваш докір. Пробачте, від мене більше — жодного слова. Та якщо за вашим пророцтвом мене й так повісять, я не встою перед спокусою, бо знатиму, що як не за одне, то за друге, але мене все одно повісять.

Цей жарт підбадьорює придворних. Знову чути гигикання.

ЙОАННА (з докором). Ви самі нічого не варті, Синя Бородо, але маєте стільки нахабності, щоб так відповісти архієпископу.

ЛЯ ГІР (душиться сміхом). Молодець, дівчино, добре сказано.

ЙОАННА (нетерпляче до АРХІЄПИСКОПА). Монсеньйоре, ви можете попросити всіх цих дурників залишити нас із дофіном наодинці? Нам треба поговорити.

ЛЯ ГІР (у доброму гуморі). Натяк зрозумів. (Він прощається, обертається на закаблуках і виходить).

АРХІЄПИСКОП. Ходімо, шановні. Дівчина має Боже благословення, її треба слухатись.

Придворні розходяться, хто через арку, хто через двері в іншому кінці залу. АРХІЄПИСКОП крокує до дверей у супроводі ГЕРЦОГИНІ та ЛЯ ТРЕМУЛЯ. Коли він рівняється з ЙОАННОЮ, вона падає навколішки і цілує кайму його ризи. Він заперечливо хитає головою, підбирає ризу та виходить. Вона стоїть навколішках, просто на шляху ГЕРЦОГИНІ.

ГЕРЦОГИНЯ (холодно). Прошу дозволите мені пройти.

ЙОАННА (швидко підводиться і робить крок убік). Звичайно, мадам, пробачте.

ГЕРЦОГИНЯ проходить, ЙОАННА дивиться їй услід, потім пошепки говорить до ДОФІНА.

ЙОАННА. Це буде королева?

КАРЛ. Ні. Просто вона так думає.

ЙОАННА (знову дивлячись услід ГЕРЦОГИНІ). О-о-ох! (З благоговійним подивом перед прекрасно вдягненою пані та з легкою насмішкою).

ЛЯ ТРЕМУЛЬ (люто). Попрошу "вашу світлість" не глузувати з моєї дружини. (Всі вже пішли, і він виходить останнім).

ЙОАННА (до ДОФІНА). Хто буде цей старий буркотун?

КАРЛ. Це герцог де Ля Тремуль.

ЙОАННА. Що він робить?

КАРЛ. Він вдає, ніби керує військом. А щойно я знаходжу справжнього друга, він убиває його.

ЙОАННА. Навіщо йому дозволяти таке?

КАРЛ (роздратований, відходить до частини залу, де стоїть трон, уникаючи магнетичного поля ЙОАННИ). Як я можу спинити його? Він залякує мене. Вони всі залякують мене.

ЙОАННА. Боїтеся їх?

КАРЛ. Так, я боюся. Нема чого мені тут проповідувати. Це все добре для цих великих чоловіків, з їхніми латами, що занадто важкі для мене, з їхніми мечами, що я ледь можу підняти, та з їхніми м'язами, галасом і бойовим духом. Їм подобається воювати, а коли вони не воюють, то поводяться як блазні, бо їм нема куди себе подіти; я ж спокійний і розважливий, мені не подобається вбивати людей, я просто хочу, щоб від мене відчепилися і я міг бути тим, ким є. Я ніколи не просив стати

королем, мені це нав'язали. То якщо ти збираєшся мені сказати: "Син Людовіка Святого, підійми меч своїх пращурів і веди нас до перемоги", — то можеш не старатись даремно, це все одно, що горохом об стіну, бо я цього не зроблю. Я не створений для війни. І крапка.

ЙОАННА (різко і владно). Дурниці! Та ми всі однакові. Я зроблю вас відважним.

КАРЛ. Але я не хочу, щоб мене робили відважним. Я хочу спокійно спати у своєму ліжку, а не жити у страху, що мене вб'ють чи поранять. Вселяй відвагу в інших, і нехай вони воюють, скільки їм стане сил, а від мене відчепись.

ЙОАННА. Дарма, Карле, ви повинні прийняти те, що вам визначено Богом. Якщо ви не зробите себе королем, то станете жебраком, бо що ще ви вмієте робити? Ходімо! Покажіть мені, як ви сидите на троні. Я з нетерпінням чекала побачити це.

КАРЛ. Яка користь з того, що я сиджу на троні, якщо мушу виконувати накази інших? Та будь ласка (з жалібним виглядом він сідає на трон), ось, король перед тобою. Дивись скільки хочеш на це нещастя.

ЙОАННА. Ви ще не король, поки тільки дофін. Не дозволяйте їм попихати собою. Король — це ще не той, хто носить королівське вбрання. Я знаю людей, простих людей, які трудяться, щоб у вас був хліб на столі; і я кажу, для них ви станете королем Франції тільки тоді, коли вам помажуть чоло освяченою олією і коли вас благословлять і коронують в Реймському соборі. Вам потрібне нове вбрання, Карле. Чому королева так погано дбає про вас?

КАРЛ. Ми у злиднях. Вона хоче тримати в руці всі гроші, що нам удається заощадити. Крім того, я люблю, коли вона так гарно вбрана, а щодо мого вбрання, то мені байдуже, я залишаюсь бридким, у що б не вбрався.

ЙОАННА. Карле, у вас є багато хорошого. Просто ви ще не король.

КАРЛ. Поживемо — побачимо. Я не такий уже дурень, яким здаюсь. Все я добре бачу, й от що я тобі скажу: з однієї угоди більше вигоди, ніж із десяти боїв. Коли доходить діло до угоди, ці воїни втрачають все, що здобули під час битви. Якби ми тільки могли укласти угоду з англійцями, всі переваги були б на нашому боці, бо англійці краще б'ються, ніж міркують.

ЙОАННА. Якщо англійці переможуть, вони диктуватимуть угоду, і тоді Боже поможи нашій бідній Франції. Вам треба йти в бій, Карле, хочете ви цього чи ні. Я піду перша, щоб підбадьорити вас. Ми повинні триматися за свою сміливість обома руками, молитися за неї і не здаватися.

КАРЛ (залишає трон і переходить в іншу частину зали, знову уникаючи її жорсткої настирливості). Ох, та годі вже про Бога і молитви. Я на дух не переношу людей, які весь час моляться. Невже не можна намолитися вдосталь у відведений на це час?

ЙОАННА (жаліючи його). Бідна дитино, за все своє життя ви ні разу не молилися. Я мушу навчити вас із самого початку.

КАРЛ. Я давно не дитина, я дорослий чоловік і батько, і нема чого мене вчити.

ЙОАННА. У вас є маленький син. Той, котрий стане Людовіком Одинадцятим після вашої смерті. І ви не будете боротися заради нього?

КАРЛ. Ні. Він противний хлопець і ненавидить мене. Він усіх ненавидить, мале егоїстичне чудовисько. Цей додатковий клопіт з дітьми мені зараз ні до чого. Я не хочу бути батьком і не хочу бути сином, особливо сином Людовіка Святого. Я не хочу бути таким, якого

всі собі понавигадували, просто хочу бути собою. Чого всі мають до мене діло і не дають мені чинити, як хочу?

ЙОАННА (презирливо). Робити тільки те, що ви хочете — безвідповідально, це найкоротший шлях до слабкості. Що я роблю? Я допомагаю своїй матері утримувати наш дім. Що ви робите? Пестите собак і їсте солодощі. Це все цяцьки! Так от, Бог вирішує, що нам робити, а не ми самі. Бог поклав на мене місію, і я мушу слухатись, навіть якщо в мене серце стрибає у п'яти від страху.

КАРЛ. Не треба мені ніякої місії, та може, ти знаєш яку таємницю? Ти можеш зцілювати? Ти можеш обернути свинець на золото чи щось у такому дусі?

ЙОАННА. Я можу зробити вас королем, а це диво, над яким, як видно, доведеться добряче попріти.

КАРЛ. Якщо ми поїдемо до Реймса на коронацію, Анна забажає нових суконь, а я не маю коштів. Мені добре так, як є.

ЙОАННА. Як є? Добре бути жалюгіднішим, ніж найбідніший чередник вашого батька? Так і далі залишатись не освяченим і не повноправним володарем Франції?

КАРЛ. Та я все одно ніколи не стану повноправним володарем. Хіба освячення і коронація покриє всі мої борги? Я позичив гроші в архієпископа і того здоровили, заклавши свій останній гектар. Я винен навіть Синій Бороді.

ЙОАННА (від щирого серця). Карле, я дівчина землі, труд на полі дав мені силу, я кажу вам, що вся ця земля — ваша, щоб справедливо правити на ній і тримати мир Божий, а не віддавати під заставу, як матір-п'яниця здає у ломбард одяг своїх дітей. Бог направив мене до вас, щоб ви припали на коліна й у священному обряді віддали своє

королівство на Його волю на віки вічні та стали найвеличнішим королем у світі, Його помічником, Його заступником, Його воїном і Його слугою. Кожна грудочка французької землі стане священною, наші солдати будуть солдатами Бога, а бунтівні герцоги — бунтуватимуться проти Бога, англійці ж навколішках благатимуть, щоб їх із миром відпустили додому. Чи ви хочете стати нікчемним Юдою, зрадивши мене і Бога?

КАРЛ (врешті-решт спокушений). Та якби ж я тільки наважився!

ЙОАННА. Я наважилась — і во ім'я Бога не відступлю. То ви зі мною — чи проти мене?

КАРЛ (збуджений). Я ризикну. Попереджую, не знаю, чи доведу це діло до кінця, але ризикну. От побачиш. (Підбігає до головних дверей і гукає). Агов! Нехай усі йдуть сюди. (Через арку). Йдіть сюди, чуєте, весь двір. (Він сідає на трон, поки всі заходять, займаючи свої попередні місця, та з цікавістю гомонять між собою). От і все. Зараз почнеться. (До ПАЖА). Чого стовбичиш, заклич усіх до тиші, паскудино мала.

ПАЖ (знову вихоплює алебарду в найближчого зі сторожі і стукає нею по підлозі). Тиша для його величності короля. Король говоритиме. (Владно). Тиша! (Тиша).

КАРЛ (підводячись). Я передаю командування армією Діві. Відтепер Діва розпоряджатиметься армією на власний розсуд. (Він залишає поміст).

Всі завмерли від здивування. ЛЯ ГІР у пориві радості ляскає рукавицею об стегно.

ЛЯ ТРЕМУЛЬ (погрозливо до Карла). Це що таке?! Я командую армією!

КАРЛ інстинктивно відступає, але ЙОАННА швидко кладе руку йому на плече. КАРЛ, докладаючи неймовірних зусиль, ексцентричним жестом клацає пальцями перед носом ГОФМЕЙСТЕРА.

ЙОАННА. Не смійте перечити, старий буркотун. (Раптом, відчувши, що її мить настала, вона дістає меч і підіймає його вгору). Хто за Господа і за Його Діву? Хто за Орлеан зі мною?

ЛЯ ГІР (захоплений, також підіймає свій меч). За Господа і за Його Діву! За Орлеан!

ВСІ ЛИЦАРІ (із запалом підхопивши його заклик). За Орлеан!

ЙОАННА, сяючи від щастя, падає навколішки та висловлює Богові свою вдячність. Усі падають навколішки, окрім АРХІЄПИСКОПА, який, зітхаючи, дає їм своє благословення, та ЛЯ ТРЕМУЛЯ, який безперестанку лається, розгромлений дощенту.

ДІЯ ТРЕТЯ

Орлеан, 29 квітня 1429 р. ДЮНУА, якому 26 років, туди-сюди міряє кроками відрізок землі на південному березі срібної Луари, споглядаючи неозорий вид на річку в обох напрямках. Прапор піднятий і майорить на сильному східному вітрі. Неподалік лежить щит зі смужкою. В руці він тримає свій жезл. ДЮНУА міцної статури і з легкістю носить лати. Широке чоло і видатне підборіддя надають трикутної форми його обличчю, на якому позначилась старанна служба та відповідальність; він має вигляд гарного, здібного чоловіка, який не страждає на безглузді ілюзії. Його ПАЖ сидить на землі, тримаючи лікті на колінах і підпираючи щоки кулаками, та замріяно дивиться на воду. Вечір. Обидва, чоловік і хлопчина, схвильовані красою Луари.

ДЮНУА (на мить зупиняється, щоб поглянути на прапор, що має на вітрі, далі стомлено хитає головою і знову починає ходити туди-сюди).

Західний, західний, західний вітер. Наче та шльондра: повієшся вічно, щойно від тебе чекають на вірність, а не чекають — лишаєшся вірним. Західний вітер на срібній Луарі… що римується з "Луарою"? (Він знову дивиться на прапор і погрожує кулаком). Змінюйся, чуєш, англійська повія! Західний, західний вітер повіє… (Він гарчить, потім знову марширує в тиші, а далі знову за своє). Західний вітер, розпусний, упертий, бабський вітрисько, фальшивий вітрище, скоро уже ти подуєш з-за річки?…

ПАЖ (підстрибуючи). Глядіть! Подивіться сюди! Ось вона!

ДЮНУА (здригнувшись, наче зі сну, нетерпляче). Де? Хто? Діва?

ПАЖ. Ні, пташечка, зимородок. Немов блакитна блискавка. Шмигнула у кущі.

ДЮНУА (лютий та розчарований). Це все? Бісовий жовторотий недоумок, гляди, щоб я тебе в річку не жбурнув.

ПАЖ (і оком не моргнувши, знаючи свого господаря). Вона промайнула так радісно, немов блакитний промінчик. Дивіться! Ще одна!

ДЮНУА (зацікавлено підбігаючи до краю річки). Де? Де?

ПАЖ (показує пальцем). Ось, пролітає над очеретом.

ДЮНУА (із захопленням). Я бачу.

Вони слідкують за пташкою, доки вона не зникає з поля зору.

ПАЖ. Вчора ви підвели мене, бо не прийшли вчасно, коли вони прилітають.

ДЮНУА. Ти ж знав, що вчора я чекав на Діву, коли ти зібрався ловити їх. Я дам тобі щось для лову наступного разу.

ПАЖ. Які ж вони гарні! Так хочеться спіймати хоч одненьку.

ДЮНУА. Давай-но я тебе зловлю, поки ти полюватимеш на них, і посаджу в залізну клітку, щоб ти відчув на власній шкурі, як це — сидіти в клітці. Який же ти огидний.

ПАЖ сміється і сідає навпочіпки.

ДЮНУА (походжаючи). Пташко синенька, тобі я товариш, вітер змінúть до снаги твоїм чарам… Ні, кепська рима. Західним вітром на мене ушквариш… О, так римується, але ж це маячня. (Він помічає, що опинився біля ПАЖА). Бридкий розбишако! (Відвертається від нього). Діво Маріє в блакитних стрічках, стрічках кольору зимородка, невже тобі шкода західного вітру для мене?

ГОЛОС СТОРОЖІ З ЗАХОДУ. Стій! Хто йде?

ГОЛОС ЙОАННИ. Діва.

ДЮНУА. Пропустіть її. Сюди, Діво, я тут.

В сяючих латах вривається ЙОАННА, страшенно люта. Вітер вщухає, прапор падає, але ДЮНУА занадто зайнятий приходом ЙОАННИ, щоб помітити це.

ЙОАННА (різкувато). Ви будете Орлеанський Бастард?

ДЮНУА (стримано і строго, вказуючи на свій щит). Ти ж бачиш смужку поперек. Ти Діва Йоанна?

ЙОАННА. Певно.

ДЮНУА. Де твоє військо?

ЙОАННА. Багато миль звідси. Вони обманули мене. Привели мене не до того берега річки.

ДЮНУА. Це я наказав їм.

ЙОАННА. Навіщо? Англійці ж на іншому березі!

ДЮНУА (пояснює). Так є ж міст.

ЙОАННА. Господи Боже, тоді дозвольте нам перейти міст і атакувати їх.

ДЮНУА. Виглядає просто, та зробити це неможливо.

ЙОАННА. Це хто так каже?

ДЮНУА. Я кажу, а також старші й мудріші погоджуються зі мною.

ЙОАННА (різко). Тоді ті ваші старші й мудріші — просто йолопи, вони вас обдурили і мене намагались обдурити, привівши до іншого берега річки. Та чи знаєте ви, що я можу допомогти вам набагато більше, ніж будь-який інший генерал?

ДЮНУА (терпляче посміхаючись). Ти сама?

ЙОАННА. Ні. Зі мною Цар Небесний. То як пройти до мосту?

ДЮНУА. А ти таки нетерпляча, Діво.

ЙОАННА. А чи зараз час для терпіння? Ворог підпирає нам браму, а ми стоїмо тут і нічого не робимо. Ох, чого ж ви не б'єтесь? Послухайте, я позбавлю вас від страху. Я…

ДЮНУА (сміється від щирого серця). Ні, дівчинко моя, якби ти позбавила мене від страху, можливо, я і міг би стати відважним лицарем з роману, але точно не тямущим командиром армії. Ходи сюди. Почнемо робити з тебе солдата. (Підводить її до краю води). Бачиш два форти з цього кінця мосту? Оті великі.

ЙОАННА. Так. Це наші чи годдемів?…

ДЮНУА. Тихо будь. Слухай далі. Якби я був хоч в одному з тих фортів, мені б вистачило й десятка людей, щоб відбити цілу армію. Англійці тримають обидва форти і мають удесятеро більше людей проти нас.

ЙОАННА. Та вони нічого не вдіють проти Бога. Бог не давав їм землі, на якій стоять їхні форти, вони її вкрали. Він дав цю землю нам. Я візьму ті форти.

ДЮНУА. Сама?

ЙОАННА. Я не озиратимусь назад, чи хто йде за мною, чи ні.

ДЮНУА (визнає її запал і сердечно плескає по плечу). Гаразд. У тобі є задатки солдата. Ти закохана у війну.

ЙОАННА (вражено). Ох, архієпископ сказав, я закохана в релігію.

ДЮНУА. Прости мені Боже, та я сам закоханий у війну, хай би їй дідько. Я ніби чоловік із двома дружинами. Ти хочеш бути жінкою з двома чоловіками?

ЙОАННА (розуміє все буквально). Я ніколи не візьму собі чоловіка. Один чоловік із Туля мав претензії до мене за недотримання обіцянки, та я не обіцяла йому нічого. Я солдат і не хочу, щоб мене вважали за жінку. Я не одягатимусь як жінка. Мені наплювати на все те, чого прагнуть вони. Я не мрію про коханців і гроші. Я мрію бути головнокомандувачем у бою, розставляти гармати. Ви, солдати, не вмієте стріляти з гармат, ви гадаєте, що битву можна перемогти одним криком і димом.

ДЮНУА (знизуючи плечима). Твоя правда. Від артилерії часто більше клопоту, ніж користі.

ЙОАННА. Але ж, хлопче, кам'яної стіни не повалити солдатам на конях, треба гармати, ще навіть більші за ті, що є.

ДЮНУА (посміхаючись із її панібратства та копіюючи її тон). Але ж, дівчино, хороброму серцю та міцній драбині під силу будь-яка стіна.

ЙОАННА. Я буду перша на драбині, тільки-но ми дістанемось форту, Бастарде. Я кидаю вам виклик — ідіть зі мною!

ДЮНУА. Ти не можеш кидати виклик офіцеру, Йоанно, тільки офіцерам дозволено битись об заклад на відвагу. Щоб ти знала, я радий вітати тебе як святу, та не як солдата. В мене є багато шибайголів, тільки от толку з них мало.

ЙОАННА. Я не шибайголова, я слуга Господа. Мій меч священний, я знайшла його за вівтарем у церкві св. Катерини, де Бог заховав його для мене, і ні разу ним не промахнулась. Моє серце повне відваги, а не люті. Я поведу людей, і вони підуть за мною, — це все, що я можу зробити. Але я повинна зробити це, ви не зупините мене.

ДЮНУА. На все свій час. Наші люди не зможуть взяти форти раптовим наступом, якщо підуть через міст. Вони мусять перетнути річку, щоб напасти на англійців із цього боку.

ЙОАННА (як їй підказує військове відчуття). Тоді зробіть плоти, поставте на них великі гармати, і нехай наші люди переправляться на них сюди до нас.

ДЮНУА. Плоти готові, люди готові. Тільки ми мусимо почекати на Господа.

ЙОАННА. Що ви таке кажете? Це Він на нас чекає.

ДЮНУА. То нехай зішле нам вітер. Наші човни внизу, вони не можуть піднятись річкою проти течії та проти вітру. Ми мусимо чекати, поки Бог не змінить вітер. Ходімо, я відведу тебе до церкви.

ЙОАННА. Ні. Я люблю церкву, але англійці не здадуться через одні молитви, їх треба бити й різати. І не піду я до церкви, доки ми їх не переможемо.

ДЮНУА. Ти мусиш. В мене є діло до тебе.

ЙОАННА. Яке діло?

ДЮНУА. Помолитися, щоб нам був західний вітер. Я молився і поставив два срібні підсвічники, але Бог не відповів на мої молитви. Можливо, на твої відповість — ти молода і невинна.

ЙОАННА. Точно, ви праві. Я молитимусь, я попрошу у св. Катерини, вона зробить, щоб Бог дав нам західний вітер. Швидко, покажіть мені дорогу до церкви.

ПАЖ (сильно чхає). А-а-а-пчхи!

ЙОАННА. Будь здоровий, синку. Ходімо, Бастарде.

Вони виходять. ПАЖ підводиться, щоб іти за ними. Він бере щит і спис та помічає прапор, який тепер майорить на схід.

ПАЖ (кидає щит і з радістю гукає до них). Пане! Пане! Мадемуазель!

ДЮНУА (вибігає назад). Що таке? Зимородок? (Він дивиться на річку, шукаючи очима пташку).

ЙОАННА (приєднується до них). О, зимородок! Де?

ПАЖ. Ні. Вітер, вітер! Вітер! (Показує на прапор). Ось чому я чхнув.

ДЮНУА (дивлячись на прапор). Вітер змінився. (Хреститься). Бог почув наші молитви. (Стає навколішки та передає ЙОАННІ свій жезл). Ти командуєш королівською армією. Я твій солдат.

ПАЖ (дивиться на річку). Човни відстали і на повну йдуть угору по річці.

ДЮНУА (підводиться). Тепер — на форти. Ти кинула мені виклик: чи стане мені мужності піти за тобою. Чи стане тобі мужності повести нас?

ЙОАННА (починає плакати і, обіймаючи Дюнуа, цілує в обидві щоки). Дюнуа, мій дорогий товаришу по зброї, допоможіть мені. Мої очі засліплені слізьми. Допоможіть мені стати на драбину і скажіть: "Уперед, Йоанно".

ДЮНУА (тягнучи її за собою). Не хвилюйся за сльози, головне, щоб ти могла бачити спалахи гвинтівок.

ЙОАННА (в пориві хоробрості). Ох!

ДЮНУА (тягнучи її за собою). За Бога і св. Діонісія!

ПАЖ (пронизливо кричить). Діва! Діва! Господь і Діва! Ура-а-а! (Він хапає щит і спис та вистрибує за ними, несамовитий від щастя).

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Намет в англійському таборі. Англійський КАПЕЛАН, п'ятдесятьох років, з товстою шиєю, сидить на стільці за столом, зосереджений на письмі. З іншого боку столу в гарному кріслі сидить імпозантний ДВОРЯНИН, років сорока шістьох, гортаючи розписані орнаментами сторінки Часослову. ДВОРЯНИН із насолодою продовжує своє заняття, в той час як КАПЕЛАН пихтить над роботою, ледь стримуючи роздратування. Ліворуч від ДВОРЯНИНА стоїть незайняте шкіряне крісло. Стіл — праворуч від нього.

ДВОРЯНИН. Ось що я називаю справжньою майстерністю. Ніщо на світі не може зрівнятися з цією прекрасною книгою, з рівнесенькими колонками, так охайно виведеними яскравим чорнилом, із гарними орнаментами, з такими детальними ілюстраціями. А в наш час замість того, щоб розглядати книги, люди читають їх. Тепер книжкою можуть назвати навіть ті замовлення бекону і висівок, що ти зараз шкробаєш.

КАПЕЛАН. Мушу сказати, сер, ви занадто безтурботні як для нашого становища. Занадто безтурботні.

ДВОРЯНИН (зарозуміло). А що такого?

КАПЕЛАН. А те, мілорде, що нас, англійців, перемогли.

ДВОРЯНИН. Ну знаєте, часом і таке буває. Тільки в романах і баладах ворог не перемагає ніколи.

КАПЕЛАН. Однак ми зазнаємо поразки раз за разом. Спочатку Орлеан...

ДВОРЯНИН (фиркаючи). Пф, Орлеан!

КАПЕЛАН. Знаю, ви скажете, що це було очевидне чаклунство. Та все ж нас перемогли. Під Жарго, Меном, Божансі — так само, як і під Орлеаном. Нас порізали як худобу в Пате, а сера Джона Талбота взяли в полон. (Він кидає перо, ледь стримуючи сльози). Мені боляче дивитись на це, мілорде, дуже боляче. Я просто не можу, коли якась зграя іноземців отак перемагає моїх співвітчизників.

ДВОРЯНИН. Ох! Ви ж англієць, чи не так?

КАПЕЛАН. Звичайно, ні, сер, я — джентльмен. Просто, як і ваша світлість, я народився в Англії. От і все.

ДВОРЯНИН. Ох, ви так прив'язані до землі.

КАПЕЛАН. Вашій світлості подобається сміятися з мене, певно, ваша знатність дає вам такий привілей. Але ж ваша світлість знає, я не прив'язаний до землі, як кріпак. Проте в мене є до неї почуття (із зростаючим запалом), і я не соромлюся цього, і (зривається з місця) якщо так піде далі, то клянусь Богом, я кину свою рясу під три чорти і власними руками задушу цю кляту відьму.

ДВОРЯНИН (по-доброму сміється з нього). Так і зробите, капелане, так і зробите, якщо нам не вдасться нічого вдіяти. Тільки не зараз, поки що ні.

КАПЕЛАН, дуже обурений, повертається на своє місце.

ДВОРЯНИН (безтурботно). Розумієте, мені нема чого надто бідкатися через відьму; я здійснив паломництво до Святої землі, й небесні сили

навряд чи дозволять, щоб якась сільська чаклунка розгромила мене, а от Орлеанський Бастард — міцний горішок; і він також паломничав до Святої землі, тож у сенсі Господньої прихильності сили в нас рівні.

КАПЕЛАН. Він просто француз, такий собі мсьє.

ДВОРЯНИН. Француз? Де ви набрались таких слів? Невже ці бургундці, бретонці, пікардійці та гасконці починають називати себе французами, так як дехто з наших починає називати себе англійцями? Вони говорять про Францію та Англію, як про свої країни. Ні, ну ви чули таке?! Що ж буде зі мною і з вами, коли така думка увійде в моду?

КАПЕЛАН. Як це може зашкодити нам, мілорде?

ДВОРЯНИН. Люди не можуть служити двом господарям. Якщо нова ідея служіння країні захопить їх, прощавай феодальна влада і прощавай влада церкви. Тобто, прощавайте ви і я.

КАПЕЛАН. Я вірю, що є вірним слугою церкви; і якби не шестеро кузенів, я отримав би титул барона Стогамберзького, започаткований іще Вільгельмом Завойовником. Та чи дає це мені привід стояти і дивитись, як французький Бастард і відьма з якоїсь гнилої Шампані розгромлюють англійців?

ДВОРЯНИН. Спокійно, чоловіче, спокійно. Ми спалимо відьму і переможемо Бастарда. На все свій час. До речі, я зараз чекаю на архієпископа з Бове, щоб домовитись, як її можна буде спалити. Через суперечки з нею його вигнали з єпархії.

КАПЕЛАН. Спочатку її треба спіймати, мілорде.

ДВОРЯНИН. Або купити. Я запропоную за неї величезну суму.

КАПЕЛАН. Величезну суму? За ту шльондру?

ДВОРЯНИН. Якось же треба покласти цьому край. Люди Карла продадуть її бургундцям, бургундці — нам, і ще може бути три-чотири посередники, які очікуватимуть невеликої винагороди і для себе.

КАПЕЛАН. Який жах. Це все ті шахраї юдеї, запахне грішми — і вони тут-таки. Моя б воля, я б не залишив у живих жодного юдея.

ДВОРЯНИН. Чому? Юдеї справедливо встановлюють ціну. Ми їм — плату, вони нам — товар. А християни, з мого досвіду, хочуть мати все, але так, щоб не платити.

З'являється ПАЖ.

ПАЖ. Його преосвященство єпископ Бовеський — монсеньйор Кошон.

Входить КОШОН, чоловік 60-ти років. ПАЖ виходить. Обидва англійці підводяться.

ДВОРЯНИН (з надмірною люб'язністю). Мій дорогий єпископе, як люб'язно з вашого боку прийти до нас. Дозвольте відрекомендуватися: Ричард де Бошан, граф Ворик до ваших послуг.

КОШОН. Слава вашої світлості долетіла й до мене.

ВОРИК. А цей преподобний церковник — магістр Джон де Стогамбер.

КАПЕЛАН (жваво). Джон Бойєр Спенсер Невіль де Стогамбер до ваших послуг, мілорде, бакалавр теології та хоронитель особистої печатки його високопреосвященства кардинала Вінчестерського.

ВОРИК (до КОШОНА). У вас, наскільки мені відомо, його називають кардиналом Англії. Дядька нашого короля.

КОШОН. Мсьє Джон де Стогамбер, ми завжди підтримували приятельські стосунки з його високопреосвященством. (Він простягає руку капелану, і той її цілує).

ВОРИК. Прошу вас сідати. (Він дає КОШОНУ своє крісло, ставлячи його на чолі столу).

КОШОН приязно й поважно займає почесне місце. ВОРИК недбало ставить собі шкіряне крісло та сідає на тому ж місці, що й раніше. Капелан також повертається до свого місця.

Хоча через виявлення шанобливого ставлення до єпископа ВОРИК зайняв своє місце після нього, початок розмови він бере на себе. В його все ще надзвичайно привітному тоні з'являється нова нотка, що означає перехід до справи.

ВОРИК. Монсеньйоре єпископ, так вийшло, що доля звела нас у скрутний час. Незабаром у Реймсі відбудеться коронація Карла, і по суті, корону на його голову покладе ця молода дівчина з Лотарингії. Я не хочу вас обманювати чи давати марні сподівання, ми не зможемо зарадити цьому. Це повністю змінить становище Карла.

КОШОН. Безсумнівно. Це сильний хід дівчини.

КАПЕЛАН (знову схвильований). Нас перемогли в нечесному бою, мілорде. Ніхто ніколи не отримував чесної перемоги над англійцями.

КОШОН вигнув брову, та за мить його обличчя знову стало незворушно спокійним.

ВОРИК. Наш товариш вважає, що ця жінка — чаклунка. Гадаю, це обов'язок вашого преосвященства — віддати її на суд Інквізиції та спалити.

КОШОН. Якби її затримали в моїй єпархії — то так.

ВОРИК (відчуваючи, що справа стає серйозною). Тож я розумію, ми не маємо жодних підстав сумніватися, що вона — відьма.

КАПЕЛАН. Анінайменших. Справжнісінька відьма.

ВОРИК (намагаючись увічливо загладити слова КАПЕЛАНА). Ми питаємо, якої думки єпископ, сер Джон.

КОШОН. Тільки моєї чи вашої думки тут недостатньо, важливо і те, що на це скажуть інші, тобто французький суд.

ВОРИК (виправляючи). Католицький суд, мон сеньйоре.

КОШОН. Католицький суд, як будь-який інший, складається зі смертних людей, різниця тільки в тому, що його місія священна. Враховуючи, що ці люди — французи, як їх зараз заведено називати, боюсь, що їхня перемога над англійцями — не достатній факт для ствердження, що у справі замішане чаклунство.

КАПЕЛАН. Що? Навіть той факт, що самого сера Талбота перемогла і взяла в полон якась задрипанка із забитої Лотарингії?!

КОШОН. Як ми всі знаємо, сер Джон Талбот — затятий і нездоланний солдат, мсьє, але вважати його талановитим генералом поки що я не можу. Хоч вам і хочеться думати, що його перемогла ця дівчина, ми схиляємось до того, що заслуга тут усе-таки належить Дюнуа.

КАПЕЛАН (із презирством). Орлеанський Бастард!

КОШОН. Дозвольте нагадати…

ВОРИК (перебиваючи). Я знаю, що ви збираєтесь сказати, монсеньйоре. Дюнуа переміг і мої війська під Монтаржі.

КОШОН (нахиляючись). Для мене це служить іще одним доказом вправності мсьє Дюнуа як командира.

ВОРИК. Дуже люб'язно з вашого боку, ваше преосвященство. Я, зі свого боку, визнаю, що Талбот не командуючий, а тварина, якій би тільки побитися, тож у поразці під Пате сам і винен.

КАПЕЛАН (роздратовано скрегочучи зубами). Мілорде, під Орлеаном цій жінці в шию влучила стріла, всі бачили, як вона плакала від болю, мов дитя. Це була смертельна рана, та вона билася далі весь день, і коли наші солдати як справжні англійці відбили всі атаки, вона сама підійшла до стін форту з білим знаменом у руці; солдати завмерли, мов паралізовані, неспроможні стріляти, і тоді на них накинулись французи й відтіснили на міст, а той зненацька спалахнув полум'ям та за мить повалився у воду, і всі солдати потонули в ріці. Чи можна це назвати вдалим командуванням вашого Бастарда? Чи те полум'я не було пекельним вогнем, насланим відьмою?

ВОРИК. Монсеньйоре, пробачте мсьє Джону його різкість, але можливо, він має рацію. Дюнуа — чудовий капітан, ми погоджуємося, та чому ж він не міг нічого вдіяти, доки не з'явилася відьма?

КОШОН. Я не заперечую, що без надприродних сил тут не обійшлося. Однак на її білому знамені не було імен Сатани чи Вельзевула, на ньому були імена нашого Господа та Його святої Матері. А ваш командир, котрий втопився, ви його, здається, називаєте Глас де…

ВОРИК. Гласдейл. Сер Вільям Гласдейл.

КОШОН. Глас-делл, дякую. Він не був святим, і багато з наших вважають, він утопився через богохульські наклепи на Діву.

ВОРИК (починає непокоїтись). Якими ж будуть наші висновки? Чи Діва і вас привернула на свій бік?

КОШОН. Якби так, монсеньйоре, я б не сидів зараз тут перед вами.

ВОРИК (ввічливо заперечуючи). Ох, монсеньйоре!

КОШОН. Якщо диявол використовує цю дівчину, а я вірю, що так і є…

ВОРИК (запевнений). О, чуєте, сер Джон?.. Я знав, що ваше преосвященство не підведе нас. Пробачте, що перебив. Продовжуйте, будь ласка.

КОШОН. Якщо це справді так, то плани диявола набагато більші, ніж ви могли собі уявити.

ВОРИК. Справді? Плани стосовно чого? Слухайте уважно, сер Джон.

КОШОН. Якби диявол просто хотів оволодіти душею однієї сільської дівчини, чи варто йому було б так старатись? Будь-яке нікчемне чортеня могло б запросто наслати прокляття на дівчину. Князь темряви не вдався б до такої дешевої нудної роботи. Якщо він уже завдає удару, то це удар проти всієї католицької церкви як царства всього духовного світу. Якщо він насилає прокляття, то не на одну, а на всі душі людської раси. Споконвіку церква стояла на варті, щоб запобігти цьому злу. Як я зараз бачу, ця дівчина є одним із його інструментів. Вона піднесена, але піднесена дияволом.

КАПЕЛАН. Я ж казав вам — вона відьма.

КОШОН (жорстко). Вона не відьма. Вона єретичка.

КАПЕЛАН. А в чому різниця?

КОШОН. Ви, священик, таке питаєте! Ви, англійці, на диво сліпі. Всьому тому, що ви називаєте чаклунством, можна знайти природне пояснення. Чари цієї жінки не подіяли б навіть на кролика, вона сама їх не визнає за диво. Що перемоги дівчини насправді доводять, то це її талант у військовій справі, до якого вашому лайливому Гласделлу чи ярому бицюрі Талботу нема куди й рівнятися, а також те, що відвага віри, нехай і неправильної віри, завжди матиме гору над відвагою люті.

КАПЕЛАН (не вірить власним вухам). Ваше преосвященство порівнює сера Джона Талбота, тричі губернатора Ірландії, з биком?

ВОРИК. Певно, що ви б так не зробили, оскільки стоїте за шість сходинок від баронства. Та оскільки я граф, а Талбот всього тільки лицар, то я можу дозволити собі прийняти таке порівняння. (До ЄПИСКОПА). Скажімо, я можу відкинути всі припущення щодо чаклунства, але все одно цю жінку треба спалити.

КОШОН. Я не можу так просто спалити її. Церква не може відібрати життя. Мій головний обов'язок — спробувати врятувати дівчину.

ВОРИК. Без сумніву. Все ж таки іноді ви спалюєте людей.

КОШОН. Ні. Коли церква відтинає затятого єретика, немов мертву гілку від дерева життя, вона передає його в руки цивільного суду. Далі цивільний суд ухвалює рішення без втручання церкви.

ВОРИК. Точно. В цьому разі я буду рукою цивільного суду. Тож, монсеньйоре, передайте мені відтяту гілку, а я подбаю про те, щоб підготувати вогнище для неї. Якщо ви ручаєтесь від імені церкви, я ручаюся за все інше.

КОШОН (з розпаленим гнівом). Я ні за що не ручаюся. Ви всі, великі лорди, так спритно використовуєте церкву як політичний засіб...

ВОРИК (посміхаючись). Тільки не в Англії, запевняю вас.

КОШОН. В Англії ще більше, ніж будь-де. Для Бога душа цієї сільської дівчини така ж цінна, як і ваша чи короля, і мій обов'язок — врятувати її. Я не терпітиму, щоб ваша світлість ось так посміхались до мене, ніби я сказав щось безглузде, бо насправді змовився з вами згубити її. Я єпископ, а не політична маріонетка, моя віра стільки ж важить для мене, як і ваша честь для вас, і якщо знайдеться бодай соломинка, щоб витягнути цю Божу дитину, я зроблю це.

КАПЕЛАН (підіймається в пориві люті). Ви зрадник!

КОШОН (вибухнувши). Неправда, священику. (Аж тіпається від гніву). Якщо ви наважитесь на те саме, що зробила ця жінка, — поставити інтереси вашої країни вище інтересів католицької церкви, — то вам разом із нею лежить дорога на вогнище.

КАПЕЛАН. Мілорде... Я... я зайшов занадто далеко. Я... (як саме втілення сумирності, він сідає на своє крісло).

ВОРИК (встає, дуже схвильований). Монсеньйоре, прошу вас пробачити слово, щойно вжите сером Джоном де Стогамбером. В Англії воно має інше значення, ніж у Франції. У вашій мові слово "зрадник" стосується віроломної, підступної, невірної, зрадливої людини. В нашій же країні цим словом просто називають людину, яка не повністю віддана інтересам Англії.

КОШОН. Пробачте, я не знав, тож і не зрозумів. (З гідністю опускається у своє крісло).

ВОРИК (заспокоєний, повертається на своє місце). Також хотів би вибачитись, зі свого боку, за те, що надто легковажно поставився до спалення цієї дівчини. Коли комусь доводиться часто бачити, як під час війни у вогні гинуть цілі села, він стає товстошкірим. В іншому разі я б просто збожеволів від усього, що бачив. Чи можу я припустити, що так само й у вашого преосвященства, після численних спалень єретиків, виробилось, скажімо так, чисто професійне ставлення до цієї жахливої процедури?

КОШОН. Так, це болісний обов'язок і, як ви кажете, жахливий. Проте, в порівнянні з жахом єресі, це — навіть менше за ніщо. Я переживаю не за тіло дівчини, яке страждатиме лиш коротку мить, а потім кінець кінцем загине, а за її душу, яка може страждати цілу вічність.

ВОРИК. Саме так, і дай Боже, щоб її душа знайшла спасіння. Отже, питання в тому, як спасти її душу і знищити тіло. Адже, монсеньйоре, погляньмо правді у вічі, якщо культ Діви й надалі зростатиме, справа стане безнадійною.

КАПЕЛАН (хриплим голосом, немов після плачу). Дозвольте мені сказати, мілорде.

ВОРИК. Чесно кажучи, сер Джон, я просив би вас помовчати, хіба що ви обіцяєте тримати себе в руках.

КАПЕЛАН. Я маю тільки одне зауваження. Можливо, моя думка є помилковою, та мені здається, ця Діва просто шахрайка і вдає з себе побожну. Її молитви та сповіді нескінченні. Як її можна обвинуватити в єресі, коли вона, як вірна дочка церкви, виказує таку глибоку пошану до релігії?

КОШОН (спалахнувши). Вірна дочка церкви! Самому папі не стало б духу так високо нести себе, як ця жінка. Вона поводиться, ніби сама є церквою. Вона передає Карлу послання від Бога, а церква хай постоїть

осторонь. Вона коронує його в Реймському соборі — вона, а не церква! Вона пише листи англійському королю, передаючи волю Божу: нехай повертається на свій острів, бо в іншому разі зазнає Божої кари від її руки. Дозвольте нагадати, що схожі листи писав і проклятий антихрист Магомет. В усіх своїх діях чи звернулась вона бодай раз до церкви? Ніколи. Завжди були тільки Бог і вона.

ВОРИК. Чого ж від неї можна чекати? Як кажуть, дай злидарю коня, то він піде галопом.

КОШОН. І хто надихає її? Диявол. І не просто так, він замислив велике лихо. Він повсюди сіє свою єресь. Чоловік на ім'я Гус, якого спалили в Констанці тринадцять років тому, встиг заразити єрессю всю Богемію. Інший чоловік, Вікліф, котрий сам був священиком, нагнав цілу пошесть на Англію, але ви, і вам за це має бути соромно, дозволили йому померти у власному ліжку. Такі люди є і в нас у Франції, я добре знаю цю породу. Вони заразні як чума, якщо їх не вирізати, не спалити, не стерти з лиця землі, вони втоплять людство в болоті гріха й зіпсуття, марноти й руйнування. Так арабський погонич на верблюді гнав Христа і Його церкву з Єрусалима, немов дикий звір, спустошуючи все, що траплялось на його шляху на захід, аж доки між Францією та лихом не зостались одні Піренеї та милість Божа. А з чого ж усе почалося? Йому чулись голоси архангела Гавриїла, як і їй — св. Катерини, Маргарити та благословенного Михаїла. Він проголосив себе посланцем від Бога і від Його імені писав листи земним владикам. Так і вона щодня розсилає свої листи. Тепер нам потрібно просити заступництва не в Діви Марії, а в Діви Йоанни. Накопичені церквою мудрість, знання і досвід, які бережуть її слуги, беззахисні благочестиві люди, будуть втоптані в багнюку першим-ліпшим неотесаним трударем чи дояркою, яких диявол наповнив такою страшенною зарозумілістю, що вони вважають себе просвітленими з небес. Це буде світ кровопролиття, ненависті, знищення, світ, у якому кожен дбатиме тільки за себе, врешті-решт це поверне людство назад до варварства. Поки що в нас є Магомет з його послідовниками та Йоанна — з її, але що буде, коли кожен чоловік здумає, що він Магомет, а кожна дівчина — що вона Йоанна? Від однієї

думки про це в мене на голові волосся стає сторч. Я боровся проти цього все своє життя і боротимусь до кінця. Якщо всі інші гріхи цій жінці можна було б відпустити, то цей — ні, бо це — гріх проти Святого Духа, і якщо вона не зречеться його перед усім світом, то горітиме у вогні, тільки-но трапиться мені до рук.

ВОРИК (байдуже). Ви, звичайно, так близько берете це до серця.

КОШОН. А ви хіба ні?

ВОРИК. Я солдат, а не церковнослужитель. Під час паломництва я познайомився з послідовниками Магомета. Вони виявились не такими вже поганими, як нам розповідали. В дечому їх манери подібні до наших.

КОШОН (незадоволено). Я ще раніше помітив це. Люди вирушають на схід, щоб навернути невірних, а натомість невірні навертають їх. Хрестоносці повертаються назад схожими на сарацинів. Що вже й казати про вас, англійців, вроджених єретиків!

КАПЕЛАН. Це англійці єретики?! (Звертається до ВОРИКА). Мілорде, чи маємо ми це терпіти? Його преосвященство переступає всі межі. Як може те, у що вірять англійці, бути єрессю? Це суттєва суперечність.

КОШОН. Тільки через вашу товстолобу неосвіченість я пробачаю вам, месьє де Стогамбер. На вашій туманній землі теологи просто не родяться.

ВОРИК. Ви б не говорили так, якби вам довелось послухати, як ми сперечаємося з релігійних питань, монсеньйоре. Мені шкода, що ви маєте мене за єретика чи телепня тільки тому, що я, мандрівник із багатим досвідом, знаю, що послідовники Магомета виказують глибоку повагу до нашого Господа і що вони не зважають на те, що св. Петро був простим рибалкою, тоді як ваше преосвященство ніколи не

пробачить Магомету, що він був погоничем верблюдів. Тож принаймні ми не хворіємо на сліпий фанатизм у сповідуванні своєї релігії.

КОШОН. Я добре знаю, що це означає, коли хтось називає ревність християнської церкви сліпим фанатизмом.

ВОРИК. У нас просто різні погляди на це.

КОШОН (з глибокою іронією). Просто різні погляди?! Просто?!

ВОРИК. О монсеньйоре єпископ, я не те що заперечую вам. Однак під час судового процесу нам доведеться мати справу не тільки з церковниками, а й зі світською шляхтою. На мою думку, проти Діви варто висунути вагоміші обвинувачення, ніж те, на якому ви так затято наполягаєте. Правду кажучи, я зовсім не боюся, що вона зі своєю єрессю може стати другим Магометом чи замінити церкву. Гадаю, ви значно перебільшуєте цей ризик. Та ви помітили, як вона тисне на Карла і як у своїх листах закликає європейських королів до змін, що зруйнують усю соціальну систему християнства?

КОШОН. Перш за все, зруйнують церкву.

ВОРИК (чиє терпіння вже майже вичерпалось). Монсеньйоре, благаю вас хоч на мить викинути церкву з голови та згадати, що у світі, окрім духовних інституцій, існують і державні. Я, разом з іншими дворянами, представляю феодальну аристократію, так як ви представляєте церкву. Ми державна влада. Невже ви не бачите, якого удару по нас завдають ідеї цієї дівчини?

КОШОН. Якого ще удару її ідеї можуть вам завдати, окрім того, що й усім, — через церкву?

ВОРИК. Її ідея в тому, щоб королі віддали свою владу Богові та правили королівством як Його намісники.

КОШОН (байдуже). Досить слушно з точки зору релігії, монсеньйоре. Королю — головне правити, а як — йому однаково. Це просто абстрактна ідея, все одно що назвати іншими словами ту саму річ.

ВОРИК. Тут я з вами не згоден. Це хитрий спосіб змістити аристократію та зробити короля єдиним і абсолютним самодержцем. Замість того щоб бути першим серед рівних, він стане першим над ними. Цього ми не потерпимо, нам не потрібен владика. За встановленим порядком ми отримуємо землі та звання від короля, але насправді ці землі й так належать нам, бо ми захищаємо їх власними мечами та силами. За доктриною ж Діви король матиме право взяти наші землі. Наші землі! Віддати їх Богові, а тоді Бог уповноважить його правити ними.

КОШОН. Ви що, боїтеся цього? Врешті-решт, ви самі робите короля королем. Йорки чи Ланкастери в Англії, Ланкастери чи Валуа у Франції, вони правлять, як ви забажаєте.

ВОРИК. Так, але це тільки доти, доки люди слухаються феодальних лордів і знають, що король зі своєю свитою — просто мандрівний цирк, якому не належить нічого, крім дороги, яка належить кожному. Якби своїми думками та серцями люди прихилялись до короля, а лорди в їхніх очах були його слугами, король би нас переламав об коліно, мов сухий патичок, тоді б ми стали не більше ніж вирядженими придворними в його залах.

КОШОН. І все ж таки вам нема чого боятися. Одні народжуються королями, а інші — державними діячами. Рідко трапляється, щоб це схрещувалось в одній особі. Тож де король зможе знайти таких радників, щоб утілити свою політику?

ВОРИК (з непривітною посмішкою). Можливо, в церкві, монсеньйоре.

КОШОН з такою ж кислою посмішкою знизує плечима і не заперечує йому.

ВОРИК. Коли скинуть баронів, кардинали приберуть владу до своїх рук.

КОШОН (змінивши полемічну інтонацію на спокійнішу). Монсеньйоре, ми не зможемо перемогти Діви, якщо підемо один проти одного. Я знаю, що світом править бажання влади і воно тягне нескінченну війну між імператором і папою, між графами і кардиналами, між баронами і королями. Диявол сіє чвари між нами. Я розумію, ви перш за все граф, так як я — перш за все церковнослужитель. Та чи не можемо ми забути про свої відмінності й об'єднатися проти спільного ворога? Тепер я розумію: ви гадаєте, що Діва ніколи не зважає не лише на церкву, ніби є тільки вона і Бог, а й на шляхту, ніби є тільки вона і король.

ВОРИК. Ви правильно розумієте. По суті, ці дві ідеї — одне й те саме. Це протест проти посередництва священика між людиною та її Богом. Я б це назвав протестантством.

КОШОН (пильно дивлячись на нього). Ви чудово все розумієте, монсеньйоре. Зазирніть глибше в англійця — і побачите протестанта.

ВОРИК (надзвичайно ввічливо й обережно). В мене таке враження, ніби у вас є маленька — та все ж є — краплинка симпатії до державної єресі Діви. Не знаю, як це назвати, може, ви самі…

КОШОН. Ви помиляєтеся, монсеньйоре. Я не плекаю симпатії до її політичних переконань. Як священик я навчився добре розуміти простих людей і скажу вам, що в їхніх думках проростає насіння набагато небезпечніше, ніж ви гадаєте. Ось якими словами це можна узагальнити: Франція для французів, Англія для англійців, Італія для італійців, Іспанія для іспанців тощо. Іноді сільський люд здається мені таким тугодумим і обмеженим, що важко повірити, як Діва змогла

вселити такі ідеї в їхні голови. Проте вона таки змогла. Коли вона погрожує вигнати англійців із французької землі, то безсумнівно має на увазі всю територію, на якій розмовляють французькою. Для неї народ, який розмовляє французькою, — те, що у Святому писанні називається "нацією". Якщо хочете, називайте це націоналізмом, бо я не знаю, як ще це можна назвати. Я знаю тільки те, що це підриває основи католицизму і християнства, бо для католицької церкви є тільки одне царство — Царство Боже. Розділіть його на нації — і ви скинете Христа з престолу. Скиньте Христа з престолу — і хто захистить наші горлянки від ножів? Стихія війни поглине увесь світ.

ВОРИК. Що ж, якщо ви спалите протестантку, я спалю націоналістку, хоча, мабуть, сер Джон у цьому мене не підтримає. Ідея "Англії для англійців" йому має сподобатися.

КАПЕЛАН. Беззаперечно, що Англія — для англійців, це закон природи. Але ця жінка заперечує законність англійських завоювань, даних нам самим Богом, щоб керувати менш цивілізованими расами заради їхнього ж добра. Я не збагну, що ви маєте на увазі під протестанткою та націоналісткою, бо я, нещасний церковник, не такий учений та грамотний, як ви. Однак я знаю те, що цілком очевидно: ця жінка — повстанка, мені цього достатньо. Вона повстає проти природи, вбираючись у чоловіче вбрання та воюючи. Вона повстає проти церкви, зазіхаючи на божественну владу папи. Вона повстає проти Бога своїм союзництвом із дияволом проти наших військ. Всі ці повстання — просто привід для одного великого повстання проти Англії. Цього терпіти не можна. Вона має згинути. Вона має згоріти. Ми не можемо дозволити їй заразити всю паству. Смерть однієї жінки варта того, щоб урятувати всіх інших людей.

ВОРИК (підводячись). Монсеньйоре, здається, ми дійшли згоди.

КОШОН (також підводиться, але на знак протесту). Я не наражатиму свою душу на небезпеку. Я відстоюватиму правосуддя і до останнього боротимусь за спасіння душі цієї жінки.

ВОРИК. Мені дуже шкода бідолахи. Я ненавиджу жорстокість і буду настільки милосердним до неї, наскільки це буде можливо.

КАПЕЛАН (безжалісно). А я б кинув її у вогонь власними руками.

КОШОН (благословляючи його). Свята простота!

ДІЯ П'ЯТА

Аркада Реймського собору біля дверей до ризниці. На колоні — розп'яття (один із кроків "Путі Ісуса"). Під гру органа люди після коронації залишають неф. ЙОАННА молиться, припадаючи навколішки перед розп'яттям. На ній урочисте вбрання, хоч усе ще чоловіче. Орган стихає, і до аркади з ризниці виходить ДЮНУА, також по-святковому вбраний.

ДЮНУА. Ходімо, Йоанно. Годі молитися. Після такого плачу можеш і застудитися, якщо лишишся тут довше. Все скінчилось, собор порожній, люди вже надворі. Вони кличуть Діву. Ми сказали їм, що ти тут молишся на самоті, та їм кортить знову побачити тебе.

ЙОАННА. Ні. Нехай уся слава дістанеться королю.

ДЮНУА. Він тільки псує урочистість, цей бідолаха. Йоанно, ти коронувала його і маєш вийти до людей, вони возносять славу тобі.

ЙОАННА заперечливо хитає головою.

ДЮНУА (підіймаючи її). Ходімо, за декілька годин усе скінчиться. Це ж не так погано, як тоді, на мості під Орлеаном.

ЙОАННА. Дорогесенький Дюнуа, як би хотіла я знову опинитись на мості під Орлеаном! То було життя.

ДЮНУА. Так. А для декого — і загибель.

ЙОАННА. Хіба це не дивно, Жане? Перед битвою я так боюсь, аж помираю від страху, а після битви, коли небезпека минає, я помираю від нудьги. Мені так нудно, нудно, нудно!

ДЮНУА. Янголе, тобі потрібно навчитися стримуватись у війні так само, як ти стримуєшся в їжі.

ЙОАННА. Любий Жане, ти такий приязний до мене, як до справжнього товариша.

ДЮНУА. Тобі потрібна така товариська любов, моє бідне Боже дитя. В тебе зовсім немає друзів серед двору.

ЙОАННА. За що всі придворні, лицарі й церковники так ненавидять мене? Що я такого їм заподіяла? Я ж навіть нічого не просила для себе, окрім звільнення мого села від данини, бо ми не маємо чим платити данину на війну. Я принесла їм удачу й перемогу, я направила їх на путь істини, коли вони збилися на манівці, я коронувала Карла і зробила його справжнім королем, і при цьому всі почесті дістались їм. За що ж вони так не люблять мене?

ДЮНУА (заспокоюючи її). Ди-ти-на! Ти хочеш, аби оті тупі йолопи любили тебе за те, що ти вивела їх на путь істини? Чи, може, ти десь чула таке, щоб нетямущі старі офіцери любили талановитих молодих капітанів, які посіли їхнє місце? Чи щоб архієпископи були раді поступитися своїми вівтарями, нехай для святої? Та я б сам заздрив тобі, якби тільки мав більші амбіції.

ЙОАННА. Ти моя надійна опора, єдиний друг серед усіх цих шляхтичів. Б'юсь об заклад, що твоя матір із села. Знаєш, потому як я візьму Париж, повернусь назад на ферму.

ДЮНУА. Я не був би таким певним, що тобі вдасться взяти Париж.

ЙОАННА (налякано). Що ти кажеш?!

ДЮНУА. Я б сам його взяв до цього часу, якби деякі сили занадто вже сильно не бажали, щоб сталося навпаки. Будь обережна, Йоанно.

ЙОАННА. Жане, цей світ занадто жорстокий до мене. Якщо мене не прикінчать англійці чи бургундці, то це зроблять французи. Від одних моїх голосів можна втратити голову. Через те я і лишилась на самоті, щоб помолитися після коронації. Знаєш, що я розкажу тобі, Жане? Голоси лунають саме у дзвонах. Не сьогодні, коли всі дзвонили водночас, — це було просто голосне дзенькання. Я чую голоси в тихому закутку, куди їхня луна злітає з небес, чи в полі, де їхній дзвін сягає мене крізь тишу села. (Годинник в соборі відбиває чверть). Слухай! (Вона охоплена блаженством). Чуєш? "Дорога-дитино-Божа" — так само, як ти щойно назвав мене. В половині вони мовлять "Будь-хороброю-нездавайся". За чверть — "Я-в-поміч-тобі". Коли ж минає година й починає дзвонити дзвін, лунає "Бог-порятує-Францію" і тоді, тоді св. Маргарита і св. Катерина, а іноді й сам св. Михаїл повідають мені те, чого я не можу знати наперед. Тоді, о...

ДЮНУА (перебиваючи, добрим, але не співчутливим голосом). Тоді, Йоанно, в наших головах лунатиме все, що тільки здатна вловити наша фантазія у співі дзвону. Часом у мене аж мурашки по спині, коли ти починаєш про свої голоси. Я б подумав, що ти геть із глузду з'їхала, якби ти не знаходила такі резонні причини на їхній захист, — хоч ти й кажеш, що просто виконуєш вказівки св. Катерини.

ЙОАННА (сердито). Я змушена знаходити причини, ти ж не віриш моїм голосам. Та байдуже, спочатку я чую голоси, а причини з'являються вже потім. Тож сам вибирай, чому вірити.

ДЮНУА. Йоанно, ти гніваєшся?

ЙОАННА. Так. (Посміхаючись). Та ні, тільки не на тебе. Іноді мені хочеться, щоб ти був маленьким дитятком.

ДЮНУА. Чому?

ЙОАННА. Я могла б доглядати за тобою.

ДЮНУА. Все ж таки в тобі є щось жіночне.

ЙОАННА. Ні. Нема ані крихти. Я солдат і більш ніхто. Солдати завжди доглядають дітей, коли їм випадає нагода.

ДЮНУА (сміється). Таки правда.

Король КАРЛ, із СИНЬОЮ БОРОДОЮ ліворуч та ЛЯ ГІРОМ праворуч, виходить із ризниці, де з нього знімали врочисту мантію. ЙОАННА ховається за колоною. ДЮНУА стоїть між КАРЛОМ і ЛЯ ГІРОМ.

ДЮНУА. То як воно, ваша величносте, нарешті бути коронованим?

КАРЛ. Я б нізащо у світі не пішов на це вдруге, навіть якби мав стати імператором сонця й місяця. Яка ж тяженна ця мантія! А коли на мене наклали корону, то взагалі ледь не повалився. Священна олія, про яку було стільки балаканини, була немов протухла, фе! Бідолашний архієпископ, мабуть, сам ледве вижив, його ризи важать чи не цілу тонну, йому там до цих пір допомагають зняти їх.

ДЮНУА (сухо). Вашій величності слід частіше носити лати. Це б допомогло вам призвичаїтись до важкого вбрання.

КАРЛ. Ага, старий жеребцю. Я не носитиму лати, воювати — не моя справа. Де Діва?

ЙОАННА (виходить перед КАРЛОМ і СИНЬОЮ БОРОДОЮ та падає на коліна). Ваша величносте, тепер ви король, мою роботу зроблено. Я повертаюся назад, на батькову ферму.

КАРЛ (здивований, але з полегшенням). Справді? Що ж, дуже добре.

ЙОАННА підводиться, глибоко засмучена.

КАРЛ (продовжує безтурботно). Здоровий спосіб життя, я розумію.

ДЮНУА. Дуже нудний, однак.

СИНЯ БОРОДА. І ти так довго не носила спідниці, що будеш тільки плутатись у ній.

ЛЯ ГІР. Тобі не вистачатиме війни. Це погана, але сильна звичка, якої важко позбутися.

КАРЛ (стурбовано). Все ж, якщо ти хочеш повернутись додому, ми не сміємо затримувати тебе.

ЙОАННА (гірко). Я знаю, що жоден із вас не шкодуватиме, коли я піду. (Вона повертається плечем до КАРЛА і проходить повз нього до більш товариських ДЮНУА та ЛЯ ГІРА).

ЛЯ ГІР. Ну, я зможу лаятись, коли забажаю, але я сумуватиму за тобою.

ЙОАННА. Ля Гіре, незважаючи на твої гріхи і твою лайку, ми ще зустрінемось на небесах, бо я люблю тебе, як свого старого пса Піту, який пасе овець. Піту міг би і вовка загризти. Ти теж гризтимеш англійських вовків, доки вони не повернуться на свою землю і не стануть послушними псами Господніми, хіба ні?

ЛЯ ГІР. Разом з тобою — так.

ЙОАННА. Ні. Я не протримаюсь більше року.

ВСІ РАЗОМ. Що?!

ЙОАННА. Якось я знаю, що буде саме так.

ДЮНУА. Яка дурниця!

ЙОАННА. Жане, гадаєш, ти зможеш вигнати їх?

ДЮНУА (досить переконано). Так, я зможу їх вигнати. Раніше вони перемагали нас, бо на полі битви ми бавились, як на турнірі чи на ярмарку. Ми клеїли дурня в той час, як англійці серйозно ставились до війни. Однак я засвоїв урок. На цій землі немає їхнього коріння. Я перемагав їх раніше і перемагатиму далі.

ЙОАННА. Ти будеш жорстоким із ними, Жане?

ДЮНУА. Англійцям не варто чекати гуманного ставлення від мене. Вони перші почали.

ЙОАННА (несподівано). Жане, перш ніж я повернусь додому, давай візьмемо Париж.

КАРЛ (страшенно наляканий). О ні, ні. Тоді ми втратимо все, що здобули. О Боже, давайте тільки не воювати більше. Ми можемо укласти досить-таки вигідний мир із герцогом Бургундським.

ЙОАННА. Мир! (Вона нетерпляче тупає ногою).

КАРЛ. Ну, а чому б ні, тепер, коли я коронований і помазаний? Ох, ця олія…

З ризниці виходить АРХІЄПИСКОП і приєднується до решти. Він зупиняється між КАРЛОМ та СИНЬОЮ БОРОДОЮ.

КАРЛ. Архієпископе, дівчина знову хоче воювати.

АРХІЄПИСКОП. Знову? А ми що, припиняли? Настав мир?

КАРЛ. Ні. Гадаю, що ні, але зупинімось на тому, що маємо. Давайте укладемо перемир'я. Нам занадто щастить, щоб це тривало довго, тож зупинімось, доки удача не відвернулася від нас.

ЙОАННА. Удача?! Господь Бог бився за нас, а ви смієте називати це удачею? Ви готові зупинитись, хоча англійці й досі топчуть своїми ногами святу землю нашої рідної Франції?

АРХІЄПИСКОП (строго). Діво, король звернувся до мене, а не до тебе. Ти забуваєш, ким є. Ти надто часто дозволяєш собі зайве.

ЙОАННА (анітрішки не розгубившись, досить грубо). Тоді ви скажіть йому, скажіть, що воля Божа така, щоб він не опускав рук, поки не доведе діло до кінця.

АРХІЄПИСКОП. Якщо я не так часто висловлююсь від імені Бога, то тільки тому, що передаю Його волю через церкву. Спочатку, коли ти тільки з'явилася, ти також поважала церкву і не насмілювалася говорити так, як зараз. Ти прийшла під покровом смиренності, а тепер через те, що Господь благословив твої дії, ти заплямувала себе гріхом гордині. Стара грецька трагедія повторюється нині. Це покарання гібрис.[36]

КАРЛ. Так, вона думає, що все знає краще за всіх.

ЙОАННА (боляче вражена, але через наївність не спроможна помітити ефекту своїх слів). Але ж я таки дійсно знаю краще, ніж ви всі. І зовсім я не горда, я говорю, тільки коли певна, що не помиляюсь.

СИНЯ БОРОДА, КАРЛ (вигукуючи разом). Ха! Ха! / Саме так.

АРХІЄПИСКОП. Як ти знаєш, що не помиляєшся?

ЙОАННА. Я завжди знаю. Мої голоси…

КАРЛ. О, твої голоси, знову ці твої голоси. Чому вони не звертаються до мене? Я ж король, а не ти.

ЙОАННА. Вони звертаються до вас, просто ви їх не чуєте. Ви не сидите вечорами посеред поля, прислухаючись до них. Коли закінчується служба, ви хреститесь — і на цьому все, та якби ви молилися від щирого серця і прислухались до відлуння після того, як дзвони перестають бити, ви б почули їх. (Різко відвертаючись). Та й від яких же голосів вам треба почути те, що ви почуєте від кожного коваля, — кувати залізо треба, поки воно гаряче? Кажу вам, нам треба звільнити Комп'єн, як ми звільнили Орлеан. Тоді й Париж відчинить перед нами свою браму, а як ні — самі проламаємо. Чого варта ваша корона без столиці?

ЛЯ ГІР. Тут я згоден. Ми пройдемо крізь неї, як ніж крізь масло. Що ви на це скажете, Бастарде?

ДЮНУА. Якби наші ядра були такими ж гарячими, як ваша голова, і якби їхні запаси були достатніми, то ми поза сумнівом могли б завоювати весь світ. Сміливість і запал можуть служити добром на війні, а можуть і злом, — якщо ми дозволимо їм оволодіти собою, то потрапимо в руки англійців. Ми ніколи не знаємо, коли програємо, ось у чому наша найбільша помилка.

ЙОАННА. Ваша найбільша помилка і тому, що ви ніколи не знаєте, коли перемагаєте. Під час битви я поначіплюю вам окуляри, щоб ви переконались: англійці ще не повідрізали вам носи. Вам із вашими радниками ніколи б не вдалося зняти облаву з Орлеана, якби я не примусила атакувати. Завжди треба атакувати, а далі, якщо тільки вдасться протриматись досить довго, то ворог здасться. Ви не знаєте, як почати битву, і не знаєте, що робити з гарматами. А я — знаю.

Вона всідається на вимощеній плитками площі, схрестивши ноги, ображена.

ДЮНУА. Я знаю, що ви про нас думаєте, генерале Йоанно.

ЙОАННА. Та чого ж ти, Жане. Скажи їм, що ти про мене думаєш.

ДЮНУА. Я думаю, Бог був із тобою, і ніколи не забуду, як змінився вітер і наші серця, коли з'явилась ти, як зміцніла наша віра. Ми перемогли тоді тільки завдяки тобі. Але кажу тобі як солдат, Бог не слуга ні тобі, ні мені. Якщо ти цього варта, один раз чи другий Він допоможе тобі вирватися зі щелеп смерті, але на цьому все; тільки-но ти будеш здатна триматися на ногах, покладайся на власні сили. Не забувай, що Він повинен бути справедливим і до твого ворога. Пославши тебе, він поставив нас на ноги під Орлеаном, і ця слава допомогла нам здобути перемогу ще в декількох битвах. Але якщо ми й далі покладатимемося тільки на Бога, якщо ми й далі будемо розраховувати, що він виконуватиме роботу за нас, то нас переможуть, і так нам і треба.

ЙОАННА. Але ж...

ДЮНУА. Ш-ш! Не перебивай. І не думайте, ніби в усіх цих перемогах немає хоч найменшої заслуги командира. Ваша величносте король Карл, у вашій промові ви і словом не згадали про мою участь у цій кампанії, але я не скаржусь, люди однаково б піднесли Діву та її дива замість

Бастарда і його важкої праці, щоб зібрати та прогодувати війська для неї. Але я, як ніхто інший, знаю, наскільки Бог допоміг нам, пославши Діву, а наскільки мені довелося попітніти самому; але, кажу вам, коротка мить чудес закінчилася, відтепер перемагатиме той, хто вправніший у військовій справі, та й то якщо йому всміхнеться удача.

ЙОАННА. Ох, якщо та якби, нам у роті росли б гриби. (Нетерпляче підводиться). Бастарде, твоя військова вправність ні до чого, твої лицарі не годяться для справжнього бою. Для них війна — як теніс чи інша розвага, де вони встановлюють правила: що дозволено, а що — ні, чіпляють на себе і на своїх нещасних коней тяжку збрую, щоб захиститися від стріл, а коли їх збивають, то навіть не можуть підвестися, доки не прибіжать їхні зброєносці, щоб підняти їх і домовитися про викуп. Невже ви не бачите, що такі бої давним-давно віджили своє? Лати не захистять від пороху. Хай би й так, ви гадаєте, що люди, які б'ються за Францію і за Бога, будуть торгуватися за викуп, як це робить половина ваших солдат? Ні, вони битимуться тільки заради перемоги, без страху перед смертю, поклавши свою руку в руку Господа, як я. Простим людям це ясно. Вони не можуть дозволити собі носити лати, але зі мною, обідрані й напівголі, вони перетнули рів, на драбинах подолали мур. Із такими, як вони, це або життя — або смерть, і Бог захищає тих, хто правий. Ти можеш хитати головою, Жане, а ти можеш і далі крутити свою баранячу борідку, Синя Бородо, але згадайте той день під Орлеаном, коли ваші капітани відмовились піти за мною! Ви зачинили ворота, щоб не випускати мене, але я разом із простими людьми розчахнула їх і показали вам, як треба битися по-справжньому.

СИНЯ БОРОДА (ображено). Йоанно, тобі не достатньо бути папою, ти маєш бути і Цезарем, і Александром.

АРХІЄПИСКОП. Твоя гординя тебе згубить, Йоанно.

ЙОАННА. Ох, та начхати мені, гординя це чи ні. Я кажу, як є насправді, хіба ні?

ЛЯ ГІР. Так. Половина з нас хвилюється, щоб не покалічити свої гарні носи, а інша шукає грошей для сплати застави. Давайте послухаємо її, Дюнуа, вона не знає всього, але в неї правильний підхід. Зараз воюють не так, як раніше, і вельми часто той, хто найменше знається на справі, досягає найбільшого успіху.

ДЮНУА. Знаю. Я не воюю за старими правилами, я добре засвоїв цей урок під Азенкуром, Пуатьє і Кресі. Але Йоанна ніколи не робить розрахунків, вона гадає, що має Бога в кишені, і просто валить напролам. Поки що їй щастило і вона перемагала. Я добре знаю Йоанну, одного дня вона піде у наступ із десятьма людьми, коли потрібна буде сотня. Тоді вона збагне, що Бог на боці великих батальйонів. Ворог розіб'є її до ноги, а щасливчик, який візьме її в полон, отримає від графа Ворика шістнадцять тисяч фунтів стерлінгів.

ЙОАННА (приємно вражена). Шістнадцять тисяч фунтів стерлінгів! Нічого собі, це вони стільки за мене заправили? Хіба є в світі така купа грошей?

ДЮНУА. В Англії є. Тепер скажіть мені, хто з вас хоч пальцем ворухне, щоб урятувати її? Я в першу чергу говорю від імені армії. В день, коли англієць чи бургундець зіб'є її з коня і не помре, чи коли її замкнуть у в'язниці і янгол св. Петра не прилетить, щоб зламати ґрати, коли ворог зрозуміє, що вона така ж смертна, як й інші, її життя не буде варте життя й одного солдата, і як би не цінував я Йоанну як товариша по зброї, та я не ризикуватиму заради неї.

ЙОАННА. Я не обвинувачую тебе, Жане. Я не варта життя одного солдата, якщо Бог допустить мою поразку, але гадаю, Франція, після всього, що з Божою поміччю я зробила для неї, погодиться, що я варта викупу.

КАРЛ. Тільки в мене немає таких грошей. Ще й уся ця коронація з твоєї вини… Я витратив на неї останній позичений сантим.

ЙОАННА. Церква багатша від вас, я покладаю свою надію на неї.

АРХІЄПИСКОП. Жінко, вони поволочуть тебе вулицями міста і спалять як відьму.

ЙОАННА (підбігаючи до нього). О монсеньйоре, не кажіть такого. Це неможливо. Я ж не відьма.

АРХІЄПИСКОП. П'єр Кошон добре знає свою справу. Паризький університет спалив одну жінку тільки за те, що вона сказала, що твої дії були правильними і що ти виконувала волю Божу.

ЙОАННА (спантеличена). Але за що? Я ж дійсно виконую волю Бога. Навіщо палити когось за те, що він каже правду?

АРХІЄПИСКОП. Однак її спалили.

ЙОАННА. Але ж ви знаєте, що вона казала правду. Ви не дозволите спалити мене.

АРХІЄПИСКОП. Як же я зможу когось зупинити?

ЙОАННА. Ви говоритимете від імені церкви. Ви великий князь церкви. З вашим благословенням мені не страшно йти хоч і світ за очі.

АРХІЄПИСКОП. Ти не матимеш мого благословення, доки лишатимешся такою гордою і неслухняною.

ЙОАННА. Ох, невже ви так і не вгамуєтесь! Я не горда й неслухняна. Я бідна дівчина, така темнота, що не відрізню А від Б. Як я можу бути гордою? І як ви можете називати мене неслухняною, коли я завжди роблю те, що мені кажуть голоси, бо вони від Бога.

АРХІЄПИСКОП. Голос Бога на землі — це голос церковного служителя, а те, що ввижається тобі — це просто голос твого свавілля.

ЙОАННА. Неправда!

АРХІЄПИСКОП (червоніючи від люті). Ти в соборі заявляєш архієпископу, що він бреше, і при цьому вважаєш себе негордою і слухняною?

ЙОАННА. Я ніколи не казала, що ви брешете. Це радше ви сказали, що брешуть мої голоси. Чи було хоч раз, щоб вони брехали? Хоч ви їм і не вірите, хоч вони просто голоси мого здорового глузду, чи помилялись вони хоч раз? І чи мали рацію хоч раз ваші земні радники?

АРХІЄПИСКОП (гнівно). Переконувати тебе в чомусь — марна трата часу.

КАРЛ. Кінець кінцем завжди все те саме. Вона права, а всі інші — ні.

АРХІЄПИСКОП. Нехай це буде твоїм останнім застереженням. Якщо ти й надалі будеш ставити своє особисте судження над поради твоїх духовних наставників, церква відвернеться від тебе і кине напризволяще, куди б твоя зухвалість тебе не завела. Бастард також застерігав тебе, якщо ти наполягатимеш на своїх військових вигадках, відмовляючись слухати радників твоїх командирів…

ДЮНУА (перебиваючи). Точніше, якщо ти спробуєш звільнити гарнізон в Комп'єні такими ж силами, як в Орлеані…

АРХІЄПИСКОП. То й армія від тебе відвернеться, і тоді можеш не чекати порятунку від неї. Його величність король попередив, що коштів на твій викуп він не має.

КАРЛ. Ані сантима.

АРХІЄПИСКОП. Ти цілком сама. Самісінька. В тебе є тільки твої власні вигадки, твоя неотесаність, твоя непробивна зухвалість, твоя безбожність, яку ти видаєш за віру в Бога. Коли ти вийдеш крізь ці двері, люди вітатимуть тебе. Вони приведуть до тебе на зцілення своїх дітей, бідолашні цілуватимуть тобі руки і ноги та ще більше зміцнять твою самовпевненість, яка штовхає тебе ближче й ближче до самознищення. Але ти однаково будеш сама, вони не врятують тебе. Ми, і тільки ми, можемо стати між тобою і вогнищем, на якому вороги спалили ту нещасну жінку в Парижі.

ЙОАННА (дивлячись на небо). В мене є кращі друзі і кращі радники, ніж ви.

АРХІЄПИСКОП. Я бачу, що просто жбурляю слова у повітря, вони не досягають цього закам'янілого серця. Ти відмовляєшся від нашої протекції і настроюєш нас проти себе. Тож захищай себе сама, а як оступишся, то помилуй Боже твою душу.

ДЮНУА. Це правда, Йоанно. Прислухайся, що тобі кажуть.

ЙОАННА. Де б ви всі зараз були, якби я прислухалась до вашої правди? Від вас нема ніякої помочі. Так, я сама і завжди була сама. Мій батько наказав братам втопити мене, якщо я не залишусь удома, щоб пасти його овець у той час, як Франція стікала кров'ю, бо Франція може процвітати тільки тоді, коли наші вівці гарно пасуться. Я гадала, може, при дворі короля є справжні друзі Франції, але зустріла там тільки вовків, що гризуться за її останні шматки. Я гадала також, що Бог має друзів усюди, бо Він до всіх милосердний, і через свою наївність я вірила, що ви, немов вежі, будете захищати мене від усього лихого, а ви всі відштовхнули мене. Але тепер, тепер я стала мудрішою. Тож не думайте, як я сама, то злякаюсь. Франція також сама, і Бог сам, і моя самотність — ніщо порівняно з їхньою. Сила Бога в Його самотності; ким би Він був, якби прислухався до ваших дрібних заздрісних радників? Тож і моя самотність буде моєю силою, я буду сама з Богом, Його дружба ніколи не підведе мене, так само як Його рада і Його любов. З Ним у

мене вистачить сили боротися, і боротися, і боротися, доки смерть не зупинить мене. Я йду надвір, до людей, любов у їхніх очах буде мені відрадою після тієї ненависті, що я бачу у ваших. Ви будете раді кинути мене у вогонь, але знайте, якщо я згорю, то залишусь у їхніх серцях на віки вічні. Бог зі мною!

Вона залишає їх. Вони дивляться їй услід у мертвій тиші. Потім ЖИЛЬ ДЕ РЕ покручує свою борідку.

СИНЯ БОРОДА. Ця жінка нестерпна. Не те що вона мені не подобається, але що ми будемо робити з таким характером?

ДЮНУА. Бог мені свідок, якби вона впала в Луару, я б у латах вскочив у воду, щоб урятувати її. Та якщо вона учверить якусь дурницю в Комп'єні, то хай сама потім і розхльобує.

ЛЯ ГІР. Тоді краще вам мене зв'язати, бо з її духом я піду за нею хоч у пекло.

АРХІЄПИСКОП. Вона непокоїть мене, подібні спалахи мають небезпечну владу над людьми. Перед нею вовча яма, але, на добро чи на зло, ми не можемо відвернути цього.

КАРЛ. Якби ж вона тільки вгамувалась чи повернулась додому.

Вони всі засмучено виходять за нею.

ДІЯ ШОСТА

Руан, 30 травня 1431 року. Велика кам'яна зала в замку, обставлена для судового процесу. Суд веде церква з участю Інквізиції. Спереду, одне біля одного, стоять два крісла на підвищенні — для ЄПИСКОПА і для ІНКВІЗИТОРА, котрі виступають суддями. Ніби втікаючи від них, під тупим кутом стоять ряди крісел для АСЕСОРІВ — каноніків, докторів

права і теології та домініканських монахів. В куті між ними розташований стіл і табурети для секретарів. Навпроти стоїть велике дерев'яне крісло для підсудного. Це все відбувається в глибині зали, а далі — аркада, що веде у внутрішній двір. Приміщення захищене ширмами і завісами.

Якщо дивитися на залу з центру, крісла АСЕСОРІВ та секретарів розташовані праворуч. Крісло підсудного — ліворуч. Арочні двері є з обох боків. На дворі привітний сонячний травневий ранок.

Через двері, що з боку суддів, до зали входить ВОРИК, у супроводі свого ПАЖА.

ПАЖ (нахабно). Гадаю, його світлість самі добре знають, що нам тут нема чого робити. Це духовний суд, а ми — представники цивільного.

ВОРИК. Знають, не турбуйся. Чи не зволить ваше зухвальство знайти єпископа Бовеського та натякнути, що за бажання він міг би перекинутись зі мною словом, поки суд не почався?

ПАЖ (відходячи). Так, мілорде.

ВОРИК. Будь чемним. Не звертайся до нього "преподобний П'єро".

ПАЖ. Не буду, мілорде. Я звертатимусь із пошаною, адже коли приведуть Діву, преподобний П'єро перебиратиме просіяне просо.

Через ті самі двері входить КОШОН у супроводі домініканського монаха і каноніка, останній несе документи, що стосуються справи.

ПАЖ. Його преосвященство монсеньйор єпископ Бовеський і з ним два преподобія.

ВОРИК. Забирайся геть звідси і слідкуй, щоб ніхто не заважав нам.

ПАЖ. Миттю, мілорде. (Він щезає).

КОШОН. Доброго ранку, ваша світлість.

ВОРИК. Доброго ранку, ваше преосвященство. Чи мав я честь зустрічатися з вашими друзями раніше? Гадаю, ні.

КОШОН (представляючи монаха праворуч). Це, монсеньйоре, брат Жан Лемотре з ордену св. Домініка. Верховний інквізитор Франції. Брате Жан, граф Ворик.

ВОРИК. Маю за честь, ваше преподобіє. На жаль, в Англії немає інквізиторів, хоч нам їх страшенно бракує, особливо в таких випадках, як сьогодні.

ІНКВІЗИТОР ввічливо посміхається і кланяється. Він приємний джентльмен старшого віку, який, однак, не втратив владності та рішучості.

КОШОН (представляючи каноніка, котрий ліворуч від нього). Цей мсьє — канонік Жан Д'Естіве з єпархії Бойє. Він виступає патроном.

ВОРИК. Патроном?

КОШОН. У цивільному праві це прокурор.

ВОРИК. Ах, прокурор. Зрозуміло. Надзвичайно радий знайомству з вами, каноніку Д'Естіве.

Д'ЕСТІВЕ кланяється. (Він чоловік середнього віку, з вишуканими манерами, але під усім його блиском криється небезпечна підступність).

ВОРИК. Дозвольте поцікавитись, як просувається процес? Минуло понад дев'ять місяців із тих пір, як бургундці затримали Діву в Комп'єні, а з того часу, як я викупив її за досить прийнятну ціну, щоб передати в руки правосуддя, збігло чотири місяці. Вже близько трьох місяців, як я передав її вам, монсеньйоре єпископе, як особу, підозрювану в єресі. В мене чомусь таке враження, що ви занадто довго розглядаєте таку просту справу. Невже цей судовий процес ніколи не скінчиться?

ІНКВІЗИТОР (посміхаючись). Він навіть не починався, монсеньйоре.

ВОРИК. Не починався?! Ви ж ним займаєтесь уже одинадцять тижнів!

КОШОН. Ми не марнували часу, монсеньйоре. Ми провели п'ятнадцять допитів Діви: шість публічних та дев'ять приватних.

ІНКВІЗИТОР (весь час чемно посміхаючись). Розумієте, монсеньйоре, я був присутнім лише на двох із них. Адже виконання таких процедур входить в коло повноважень виключно суду єпископа. Я тільки нещодавно вирішив долучитися, тобто долучити святу Інквізицію до цієї справи, оскільки вважав, що справа жодним чином не стосується єресі. Я ставився до неї як до політичної справи, а до Діви — як до полоненого. Однак побувавши на двох допитах, я переконався, що ми маємо діло з найстрашнішою єрессю, свідком якої мені коли-небудь довелося бути. Отже тепер усе гаразд, і ми починаємо судовий процес. (Він підходить до крісел для суддів).

КОШОН. Цієї-таки миті, якщо це не спричинить незручностей для його світлості.

ВОРИК (люб'язно). Що ж, джентльмени, це хороші новини. Не буду приховувати, що нашому терпінню вже надходив край.

КОШОН. Я так і здогадався з погроз ваших солдат втопити кожного, хто стане на захист Діви.

ВОРИК. Монсеньйоре, чого б там не сталося, а вам вони б не заподіяли шкоди.

КОШОН (строго). Маю надію, що так. Судовий процес над цією жінкою вестиметься у найчіткішій відповідності до закону. Правосуддя церкви — це вам не жарти, монсеньйоре.

ІНКВІЗИТОР (повертається до них). За всю свою практику мені не доводилось бачити настільки справедливих допитів, монсеньйоре. Діві навіть не потрібні адвокати, адже процес вестимуть її найвідданіші друзі, які бажають тільки одного — врятувати її душу від вічних мук.

Д'ЕСТІВЕ. Мсьє, я прокурор, і представляти обвинувачення цій дівчині — болісний обов'язок для мене; повірте, я б усе кинув і став на її захист, якби не знав, як люди, набагато кращі за мене в повчанні та проповідуванні, красномовстві та переконанні, намагалися розтлумачити, який небезпечний шлях вона обрала і як просто з нього зійти. (Його так далеко заносить у красномовстві, що це викликає відразу КОШОНА та ІНКВІЗИТОРА, котрі дотепер схвально слухали його промову). Дехто сміє заявляти, що нами керує ненависть до Діви, та Бог мені свідок, це гола брехня. Чи ми піддавали її тортурам? Ні. Хіба ми не умовляли її, не благали зглянутися на себе саму й повернутися до лона церкви, як блудне, та все ж кохане дитя? Хіба ми...

КОШОН (холодно перебиваючи). Обережніше, каноніку. Все, що ви кажете, — правда, та якщо його світлість повірить вашим словам, я не ручаюся за ваше життя і навряд чи за своє.

ВОРИК (не зовсім погоджуючись, але й не заперечуючи сказаного). Ох, монсеньйоре, навіщо ж ви так про нас, бідолашних англійців. Хоч ми, звичайно, не поділяємо вашого благочестивого бажання врятувати

Діву… Ба більше, її смерть — політична необхідність, якої, на жаль, не уникнути. Якщо церква відпустить її…

КОШОН (категорично і гордо). Якщо церква відпустить її, горе тому, хто насмілиться хоч пальцем торкнутися її, хай би це був і сам імператор. Церква не визнає політичної доцільності, мсьє.

ІНКВІЗИТОР (знімаючи напругу). Монсеньйоре, вам нема чого непокоїтися щодо вироку. У вас є непереможний союзник, який ще більше за вас старається, щоб Діву спалили.

ВОРИК. Чи можу я знати, хто ж цей партизан?

ІНКВІЗИТОР. Сама Діва. Хіба що ви їй запхнете в рота ганчірку, бо поки вона його раз розтулить, то вже десять разів доведе власну провину.

Д'ЕСТІВЕ. Це абсолютна правда, монсеньйоре. В мене на голові волосся стає сторч від того, як таке юне створіння здатне на таке страшне богохульство.

ВОРИК. Ну що ж, якщо ви певні, що це не даремно, щосили старайтесь і далі для її блага. (Пильно дивлячись на КОШОНА). Мені має бути соромно за свої вчинки, що не отримали спершу благословення церкви.

КОШОН (з цинічним захопленням та презирством водночас). А ще й кажуть, що англійці лицеміри! Заради інтересів держави ви наражаєте на небезпеку власну душу. Я можу тільки захоплюватися такою відданістю, але сам ніколи не смію зайти так далеко. Боюся прокляття.

ВОРИК. Якби ми чогось боялися, монсеньйоре, ми б ніколи не змогли правити Англією. То сказати моїм людям, щоб ішли до вас?

КОШОН. Так, було б дуже люб'язно з боку вашої світлості прислати їх та дозволити суду відкрити засідання.

ВОРИК розвертається на п'ятках і виходить у внутрішній двір. КОШОН займає одне з крісел для суддів, а Д'ЕСТІВЕ сидить за столом секретаря, вивчаючи документи.

КОШОН (невимушено, вмощуючись у кріслі). Англійські дворяни такі негідники.

ІНКВІЗИТОР (займаючи своє місце ліворуч від КОШОНА). Державна влада всіх робить негідниками. Вони не підготовані до такої роботи, і в них немає апостольського наступництва. Наша шляхта нічим не краща за англійську.

Швидким кроком до зали входять радники ЄПИСКОПА, на чолі з КАПЕЛАНОМ ДЕ СТОГАМБЕРОМ та КАНОНІКОМ ДЕ КУРСЕЛЕМ, молодим священиком тридцятьох років. Секретарі сидять за столом; стілець, що навпроти Д'ЕСТІВЕ, — вільний. Декотрі з радників посідали у свої крісла, а декотрі стоять і розмовляють, очікуючи формального відкриття засідання. ДЕ СТОГАМБЕР, обурений та впертий, не займає свого місця, КАНОНІК також залишається на ногах праворуч від нього.

КОШОН. Доброго ранку, магістре де Стогамбер. (До ІНКВІЗИТОРА). Капелан кардинала Англійського.

КАПЕЛАН (виправляючи його). Вінчестерського, мілорде. Вимушений висловити заперечення, мілорде.

КОШОН. У вас їх завжди повна пазуха.

КАПЕЛАН. Це не тільки моє особисте заперечення. Його вважає цілком доречним і магістр де Курсель, канонік Паризької єпархії.

КОШОН. Я слухаю, в чому справа?

КАПЕЛАН (ображено). Магістре де Курсель, вам слово, будь ласка, бо я, здається, не викликаю особливої довіри його преосвященства. (З глибоким обуренням він сідає праворуч від КОШОНА).

КУРСЕЛЬ. Монсеньйоре, з неймовірними труднощами нам удалося висунути Діві шістдесят чотири обвинувачення. Нам навіть не повідомили, що їх значно звузили, не порадившись із нами.

ІНКВІЗИТОР. Магістре де Курсель, це моя провина. Я просто вражений старанністю, з якою ви склали ці шістдесят чотири обвинувачення, та самого по собі обвинувачення в єресі вже й так достатньо. Також не забувайте, будь ласка, що не всі члени суду володіють таким же проникливим та глибоким розумом, як ви, тож багато з ваших зауважень можуть видатися їм безглуздям. Зваживши це все, я скоротив ваші шістдесят чотири обвинувачення до дванадцяти.

КУРСЕЛЬ (приголомшений). До дванадцяти?!

ІНКВІЗИТОР. Повірте мені, дванадцять — більш ніж достатньо.

КАПЕЛАН. Однак деякі з найважливіших пунктів були відхилені абсолютно безпідставно. Наприклад, Діва заявляє, що святі Маргарита та Катерина, а також архістратиг Михаїл спілкувалися з нею французькою. Ви не можете так спокійно опустити цей факт.

ІНКВІЗИТОР. Ви переконані, що вони мали б звертатися до неї латиною?

КОШОН. Ні, він має на увазі англійську.

КАПЕЛАН. Звичайно, мілорде.

ІНКВІЗИТОР. Оскільки ми погодилися, що голоси, якими одержима Діва, були голосами диявола, котрий занапастив її душу, то, гадаю, навряд чи вам або королю Англії було б приємно визнати англійську рідною мовою диявола. Тому краще облиште це. Суть обвинувачення повною мірою вмістилась у дванадцять пунктів. А зараз, панове, прошу зайняти свої місця, і давайте перейдемо до справи.

Всі, хто стояв, сідають.

КАПЕЛАН. Що ж, мої заперечення все одно залишаються в силі.

КУРСЕЛЬ. Мені дуже шкода, що наша важка, копітка праця була даремною. Це ще один із доказів диявольського впливу цієї жінки і на суд. (Він опускається на своє крісло, праворуч від КАПЕЛАНА).

КОШОН. Ви натякаєте, що я піддався диявольському впливу?

КУРСЕЛЬ. Я ні на що не натякаю, монсеньйоре. Я підозрюю змову… Замовчується і той факт, що Діва вкрала коня єпископа Сенліського.

КОШОН (ледь стримуючи гнів). Вам тут не цивільний суд. Не вистачало нам іще гаяти час на такі дурниці.

КУРСЕЛЬ (підводиться, шокований). То кінь єпископа для вас дурниці, монсеньйоре?

ІНКВІЗИТОР (ввічливо). Магістре де Курсель, Діва присягається, що заплатила за коня єпископа пристойну суму; те, що гроші до його рук так і не потрапили, — не її провина. Оскільки це досить правдоподібно, ми опускаємо це обвинувачення проти неї.

КУРСЕЛЬ. Був би то звичайний кінь — гаразд, але ж то був кінь єпископа. Як таке можна опустити? (Він знову сідає, збентежений та пригнічений).

ІНКВІЗИТОР. При всій моїй повазі до вас, ми не можемо висунути проти Діви обвинувачення, в яких її можна виправдати, бо тоді ризикуємо, що вона зможе відкрутитись і від обвинувачень у єресі. Тому я дуже вас прошу, коли Діву приведуть сюди, не згадувати про крадіжку коня, про танці з сільськими дітьми навколо чарівних дерев, про молитви біля колодязів та про сотню інших речей, які ви розслідували до мого прибуття. У Франції нема такої сільської дівчини, яка б не танцювала навколо чарівних дерев чи не молилася біля колодязя. А дехто з них украв би й папського коня, якби випала нагода… Єресь, панове, єресь — головне обвинувачення, яке ми висуваємо проти Діви. Виявлення та припинення єресі — моя справа, я інквізитор, а не якийсь там цивільний суддя. Зосередьмося на єресі, панове, облиште всі інші обвинувачення.

КОШОН. Можу додати, що наші люди були в її селі, розпитували про Діву, і нічого серйозного проти неї не виявилося.

КАПЕЛАН, КУРСЕЛЬ (підводячись і вигукуючи разом). Нічого серйозного, мілорде? / Що?! Чарівні дерева…

КОШОН (втративши терпіння). Панове, по одному, будь ласка.

КУРСЕЛЬ, нажаханий, падає в крісло.

КАПЕЛАН (плавно повертаючись у своє крісло). Саме це Діва сказала нам минулої п'ятниці.

КОШОН. Я хотів би, щоб ви зважили на слова Діви. Коли я кажу "нічого серйозного", то маю на увазі, що для проникливих людей, здатних мислити, це не є нічим серйозним. Я цілком погоджуюся зі своїм колегою інквізитором, що ми повинні зосередити увагу на обвинуваченні в єресі.

ЛАДВЕНЮ (молодий, аскетично худорлявий домініканець, який сидить праворуч від КУРСЕЛЯ). Хіба єресь цієї дівчини справді така вже страшна? Хіба це не просто її прямота? Багато святих говорили те саме, що вона.

ІНКВІЗИТОР (облишивши свою ввічливість, дуже строгим тоном). Брате Мартин, якби ви знали стільки про єресь, як я, ви б знали, що нестрашної єресі не буває, навіть коли вона здається зовсім невинною чи сповненою любові. Єресь зароджується в людях, які в усьому кращі за своїх сусідів. Сумирна й благочестива дівчина; або юнак, який, виконуючи накази Господа, роздає усі свої багатства бідним, доки сам не стає злидарем; аскетичне життя, а також сумирність та благодійність можуть бути джерелом такої єресі, що коли її вчасно не зупинити, вона здатна зруйнувати й церкву, й імперію. В літописах святої Інквізиції є багато таких історій, які ми тримаємо подалі від людських вух і очей, бо чесні чоловіки та жінки нізащо б не повірили, що таке може бути; а всі ті історії починалися з найправедніших простаків. Таких випадків безліч. Завважте: жінка, яка відмовляється від жіночого вбрання і носить чоловіче, так само, як і чоловік, котрий знімає підбиту хутром мантію і вдягається, як Йоанн Хреститель, матиме прихильників, які ходитимуть за нею, як ніч ходить за днем. Якщо жінки не будуть ні одружуватися, ні стригтися в монахині, чоловіки ж відмовлятимуться від шлюбів, а хіть плутатимуть із божественним натхненням, то настільки ж певно, як за днем приходить ніч, вони прийдуть від багатошлюбності до кровозмішення. Спочатку єресь здається невинною і навіть гідною похвали, але вона веде до таких протиприродних гріхів, що навіть найбільш м'якосерді серед вас, зіткнувшися з її немислимими страхіттями, докоряли б церкві у надто великій милості до єресі. Вже двісті років свята Інквізиція бореться проти цього диявольського безумства і знає, що все починається з нахабних невігласів, які протиставляють своє судження судженню церкви і беруться тлумачити Божу волю. Ви не повинні припуститися помилки, приймаючи єретиків за брехунів і шахраїв. Вони щиро вірять, що їхнє диявольське піднесення є божественним. Тому ви повинні пильнувати своє людське співчуття. Маю надію, всі тут присутні — милосердні люди, в іншому разі навіщо

вам було присвячувати своє життя служінню нашому Спасителю? Перед вами стане до суду молода дівчина, благочестива і непорочна. Мушу сказати, панове: те, що говорять про неї наші англійські друзі, не підкріплене доказами, натомість є цілий ряд свідчень про її надмірні прояви релігійності та благочестя, а зовсім не марноти й розпусти. Вона не з тих дівчат, чиї грубі риси — ознака грубого серця і чиї безсоромні погляди та непристойна поведінка засуджують їх ще до обвинувачення. На обличчі цієї жінки ви не побачите й сліду тієї гордині, що привела її до такої небезпеки. Яким би дивним це не здавалось, але ви не побачите відбитку гордині й на її характері, натомість побачите, як гординя разом зі смиренністю бік-о-бік сидять у душі однієї людини. Отже, будьте пильними. Боже борони, я не раджу вам забути про милосердя, бо якщо ми засудимо її до покарання, воно буде таким жорстоким, що ми самі можемо не сподіватися на Божу милість, якщо це станеться через хоч крихту злоби до цієї дівчини в наших серцях. Але якщо ви ненавидите жорстокість… а якщо хтось серед вас не ненавидить її, то заради спасіння душі прошу їх залишити суд… отже, якщо ви ненавидите жорстокість, то пам'ятайте, що немає нічого жорстокішого за наслідки непокараної єресі. Пам'ятайте також, що жоден із судів закону не буде таким жорстоким до єретиків, як прості люди. В руках святої Інквізиції єретик захищений від насильства, він відданий на справедливий суд і не зазнає смерті, якщо покається у своїх гріхах. Життя багатьох єретиків були врятовані, бо свята Інквізиція взяла їх від людей у власні руки. До того, як існувала свята Інквізиція, та й досі в місцях, куди не сягає святий трибунал, підозрюваних у єресі закидають камінням, роздирають, топлять, палять у власних домівках разом із їхніми невинними дітьми, без суду, без поховання, як собак, — а така жорстокість противна Богові так само, як і людині. Панове, за своєю натурою, як і за покликанням, я чуйна людина, і навіть якщо багато кому моя робота здається жорстокою, вельми жорстокіше було б не виконувати її, і я б сам пішов у вогонь, якби не вірив у її справедливість, необхідність та милосердя. Я прошу вас саме з таким переконанням поставитися до цього судового процесу. Лють — поганий радник, відкиньте лють. Жалість — іноді навіть гірший, тож відкиньте й жалість. Залиште тільки милосердя. І пам'ятайте, що повинна

торжествувати справедливість. Вам є що додати, монсеньйоре, перш ніж почнемо засідання?

КОШОН. Ви щойно настільки влучно висловили мої думки, я б і сам краще не зумів. Жодна людина при здоровому глузді не заперечить і слова, що злетіло з ваших вуст. Додам тільки одне. Єресь невігласів, про яку ви щойно говорили, жахлива; її жах — як чума — полютує і мине, бо нормальні, розумні, грамотні люди, незважаючи на жодні заклики та спонукання, ніколи не приймуть ритуальної наготи,[37] кровозмішення, багатошлюбності тощо. Сьогодні ми зіткнулися з єрессю, що ширяться поміж людей зовсім не слабоумних, а навпаки — найрозумніших, і що сильніший їхній розум, то завзятіша їхня єресь. Вона не спонукає до абсурдних крайнощів і чиста від плотської хіті, але вона також ставить особисте судження простого смертного вище багатолітньої мудрості та досвіду церкви. Голі божевільні чи гріхи Моава і Аммона[38] ніколи не зможуть похитнути священний храм католицького християнства. Однак його можуть зрадити зсередини і зруйнувати цією підступною єрессю, яку англійський командувач назвав протестантством.

АСЕСОРИ (пошепки). Протестантство! Про що це він? Новий вид єресі? Він казав, англійський командувач. Ви колись чули про протестантство?... (І так далі).

КОШОН (продовжуючи). Це нагадує мені... слова графа Ворика, коли він попереджав представників цивільного суду, якими можуть бути наслідки, якщо люди пожаліють Діву і визнають невинною.

КАПЕЛАН. З цього приводу вам нема чого боятися, мілорде. Під воротами стоїть вісімсот озброєних воїнів графа Ворика, які не дадуть їй вислизнути з наших англійських рук, навіть якщо все місто стане на її бік.

КОШОН (з претензією). Це і все? Ви не просите Бога наставити її на праведний путь розкаяння і спокутування свого гріха?

КАПЕЛАН. Для мене це не так важливо, але, звісно, я погоджуюся з вашим преосвященством.

КОШОН (сповнений презирства, облишає суперечку). Прошу всіх сідати.

ІНКВІЗИТОР. Нехай ведуть обвинувачувану.

ЛАДВЕНЮ (гукає). Обвинувачувана. Прошу привести обвинувачувану.

Вартовий, англійський солдат, вводить ЙОАННУ через арочні двері, що поза кріслом підсудного; на ногах у неї кайдани. З ними до зали входять і КАТ із помічниками. Вони підводять її до крісла підсудного, а самі, потому як зняли з неї кайдани, сідають позаду. Вона вбрана в чорний костюм пажа. Довге ув'язнення і чисельні допити лишили на ній свій слід, але її сильний дух на зламався. Вона абсолютно впевнено і спокійно, без жодного страху постає перед судом.

ІНКВІЗИТОР (лагідно). Сідай, Йоанно. (Вона сідає на крісло підсудного). Ти надто бліда сьогодні. Тобі зле?

ЙОАННА. Дуже дякую за турботу, мені не так уже й зле. Просто єпископ прислав мені коропа, то я і заслабла.

КОШОН. Мені надзвичайно прикро, я наказував перевіряти, щоб риба була свіжа.

ЙОАННА. Ви не бажали мені поганого, я знаю, просто ця риба не пішла мені. Англійці вже були подумали, що ви хотіли отруїти мене.

КОШОН, КАПЕЛАН (разом). Що? / Ні, мілорде.

ЙОАННА (веде далі). Тільки вони певні, що мене мають спалити як відьму, то покликали лікаря, щоб той вилікував мене, але йому не дозволили пустити з мене кров, бо ті дурні вірять, що з кров'ю з мене вийшло б і моє відьомство, тож він просто обзивав мене ганебними словами. Навіщо ви віддали мене в руки англійців? Я б мала бути в руках церкви. І для чого прикували мене до колоди? Боїтеся, що полечу від вас?

Д'ЕСТІВЕ (суворо). Жінко, тут запитання ставить суд, а не ти.

КУРСЕЛЬ. Коли тебе залишили неприкуту, чи не чинила ти спроби втечі, стрибнувши з вежі шістдесят футів заввишки? Якщо ти не можеш літати, як відьма, то як же тобі вдалося вижити?

ЙОАННА. Значить, вежа не була такою вже й високою, як ви кажете. З тих пір як ви почали питати мене про це, вона росте з кожним днем.

Д'ЕСТІВЕ. Для чого ти стрибала з вежі?

ЙОАННА. Звідки вам знати напевно, що я стрибала?

Д'ЕСТІВЕ. Тебе знайшли в рові. Для чого ти залишила вежу?

ЙОАННА. А для чого ще залишають в'язницю, коли з неї можна вибратись?

Д'ЕСТІВЕ. Отже, ти намагалась утекти?

ЙОАННА. Ясно, що так, і не перший раз, щоб ви знали. Якщо залишити двері клітки відчиненими, пташка вилетить.

Д'ЕСТІВЕ (підводиться). Це зізнання в єресі. Прошу суд взяти до уваги.

ЙОАННА. Це він називає єрессю? Я хіба єретичка, якщо пробувала втекти з в'язниці?

Д'ЕСТІВЕ. Безперечно. Якщо ти перебуваєш в руках церкви і навмисне намагаєшся втекти, це все одно, що ти втікаєш від церкви, відвертаєшся від неї, а це — єресь.

ЙОАННА. Яке безглуздя! Нема таких дурних, щоб так думали.

Д'ЕСТІВЕ. Ви чули, монсеньйоре? Ця жінка ганьбить мене під час виконання моїх обов'язків. (Він ображено сідає на своє крісло).

КОШОН. Йоанно, я вкотре попереджую тебе, такі нахабні відповіді до добра не доведуть.

ЙОАННА. Але ж ви самі говорите мені одні дурниці. Я буду відповідати по суті, коли ставитимуть питання по суті.

ІНКВІЗИТОР (втручаючись). Ми порушуємо порядок. Ви забуваєте, патроне, що офіційно засідання не відкрите. Вона може відповідати на питання тільки потому, як, поклавши руку на Євангеліє, присягнеться казати всю правду.

ЙОАННА. Ви це говорите мені щоразу. Повторюю знову, я скажу вам усе, що стосується цієї справи, та я не можу сказати всієї правди, Бог не дозволяє мені. А ви не розумієте, скільки вам не товчи. Є така стара приказка: на довгому язику можна й повіситися. Боюсь, що так і буде, і крім того, ми вже дев'ятий раз повертаємося до того самого. Я присягнусь сказати все, що можу, а на більше — ні.

КУРСЕЛЬ. Монсеньйоре, її треба піддати тортурам.

ІНКВІЗИТОР. Чуєш, Йоанно, ось що роблять з упертюхами. Тож думай, перш ніж отак відповідати… Їй показували знаряддя для тортур?

КАТ. Вони готові, монсеньйоре, і ми показували їй.

ЙОАННА. Вам не вдасться витягнути з мене бодай слово понад те, що я вже сказала, навіть якщо будете дерти мене на кусні, доки не віддерете тіло від душі. Що я ще можу такого сказати, щоб ви зрозуміли? Крім того, я не переношу болю і тільки-но ви почнете робити мені боляче, я бовкну перше, що спаде на думку, щоб тільки зупинити біль. А потім скажу, що то все було неправда. То яка ж тоді вам користь із тих тортур?

ЛАДВЕНЮ. Вона має рацію. Давайте відкладемо тортури і продовжимо.

КУРСЕЛЬ. Але ж це обов'язкова частина процесу.

ІНКВІЗИТОР. Ми не можемо застосовувати тортури, коли нам забажається. Якщо обвинувачувана сама в усьому добровільно зізнається, піддавати її тортурам — безпідставно.

КУРСЕЛЬ. Але в нашому випадку вона порушує порядок і відмовляється скласти присягу.

ЛАДВЕНЮ (з відразою). Вам що, кортить катувати дівчину для власної насолоди?

КОРСЛЬ (обурено). Насолода тут ні до чого. Так вимагає закон. Такий порядок. Завжди так роблять!

ІНКВІЗИТОР. Неправда, магістре, хіба що допит проводиться людьми, які нічого не тямлять у законі.

КУРСЕЛЬ. Але ж ця жінка єретичка, запевняю вас, що з ними завжди так чинять.

КОШОН (рішуче). Сьогодні без необхідності тортур не буде. І давайте покладемо цьому край. Ми не будемо вдаватися до вимушених зізнань. Ми посилали до цієї жінки своїх найкращих священиків та лікарів, щоб вони вмовили її врятувати свою душу й тіло від вогню, і тепер посилати ще й ката ми не будемо.

КУРСЕЛЬ. Ваше преосвященство надзвичайно милосердні. Однак це серйозний відступ від заведеної процедури.

ЙОАННА. Ну ви й бовдур, магістре. Роби як того разу, таке ваше правило, га?

КУРСЕЛЬ (зриваючись на ноги). Ти, розпусниця, смієш називати мене бовдуром!

ІНКВІЗИТОР. Терпіння, магістре, терпіння. Боюсь, ви скоро просто почнете мститися.

КУРСЕЛЬ (бурчить собі під ніс). Теж мені бовдур. (Він сідає дуже розлючений).

ІНКВІЗИТОР. Надалі давайте не зважати на грубу мову пастушки овець.

ЙОАННА. Гей, я вам не пастушка овець, хоч і допомагала доглядати за ними, як усі. Щоб ви знали, я запхну за пояс будь-яку руанську панянку в жіночих ремеслах — і прясти можу, і ткати…

ІНКВІЗИТОР. Йоанно, зараз не час для марнославства. Ти у великій небезпеці.

ЙОАННА. Сама знаю, мене вже й так покарано за марнославство. Якби я не напнула на себе у битві золотий плащ, мов дурепа, бургундський солдат не здер би мене з коня і я не опинилась би тут.

КАПЕЛАН. Якщо ти така вправна в жіночих ремеслах, чого ж тоді не сидиш удома і не займаєшся ними?

ЙОАННА. Бо й без мене є багато жінок, які можуть займатися ними, а на те, що я роблю, більш ніхто не здатен.

КОШОН. Годі. Ми марнуємо час на дурниці. Йоанно, зараз я поставлю тобі дуже важливе питання. Добре подумай, перш ніж давати відповідь, бо твоє життя і порятунок залежать від неї. Чи приймеш ти судження церкви Божої на землі з приводу всього сказаного і вдіяного тобою, як доброго, так і лихого? Точніше кажучи, чи згодна ти подати свої слова і вчинки на розгляд Божої церкви та виконати її рішення?

ЙОАННА. Я вірна дитина церкви. Я послухаюся церкви…

КОШОН (з надією нахиляючись вперед). Послухаєшся?

ЙОАННА. …якщо її накази не будуть виходити за межі можливого.

КОШОН, глибоко зітхаючи, падає в крісло. ІНКВІЗИТОР зціплює вуста і хмурить брови. ЛАДВЕНЮ з жалем хитає головою.

Д'ЕСТІВЕ. Вона обвинувачує церкву в помилковому судженні і безглуздих наказах.

ЙОАННА. Якщо ви збираєтеся вимагати, щоб я визнала, що голоси з їхніми пророцтвами, які являлися мені, були не від Бога, то це неможливо. Я нізащо у світі не визнаю цього. Я не відступлю від того, що Бог наказав мені зробити, і жодна жива душа не зможе завадити цьому. Ось що я маю на увазі, коли кажу про неможливе. Якщо церква попросить мене погодитися з чимось, що суперечить наказам, які я отримую від Господа, я не послухаюсь її, хай би там що.

АСЕСОРИ (шоковані й обурені). Ох! Церква суперечить Господу! Що ти кажеш? Яка відверта, нахабна єресь. Це перетинає всі межі!.. (І так далі).

Д'ЕСТІВЕ (кидаючи на стіл свої папери). Монсеньйоре, чи потрібні вам іще докази?

КОШОН. Жінко, з твоїх вуст вилетіло достатньо єресі, щоб спалити десятьох єретиків. Ти й далі не слухатимешся застережень? Невже ти так нічого й не збагнеш?

ІНКВІЗИТОР. Коли церковний служитель каже тобі, що голоси і пророцтва, які ти чуєш, наслані тобі дияволом, який домагається твого прокляття, чи повіриш ти, що церква мудріша від тебе і, отже, має рацію?

ЙОАННА. Я вірю, що Бог мудріший від мене, і буду виконувати Його накази. Це Бог спонукав мене до всіх моїх вчинків, які ви називаєте злочином. Я заявляю: все, що я робила, я робила за наказом Божим, і ніколи не визнаю нічого іншого. Якщо котрийсь церковник не погодиться, я просто не зважатиму на нього, бо я зважаю тільки на Бога, чиї накази завжди виконуватиму.

ЛАДВЕНЮ (наполегливо благаючи). Дитино, ти сама не знаєш, що кажеш. Ти бажаєш своєї смерті? Чи ти не підкоряєшся Божій церкві на землі?

ЙОАННА. Звичайно, підкоряюся. Коли це я заперечувала таке?

ЛАДВЕНЮ. Гаразд. Отже, це означає, що ти підкоряєшся і святійшому папі, кардиналам, архієпископам, єпископам, від імені яких сьогодні виступає його преосвященство?

ЙОАННА. В першу чергу, я служу Господу. Мої голоси не кажуть мені не коритися церкві, просто перш за все — коритися Богові.

КОШОН. А судити маєш ти сама, не церква?

ЙОАННА. Кому ж краще знати мої судження, ніж мені самій?

АСЕСОРИ (онімівши від жаху). Ох! (Їм забракло слів).

КОШОН. Ти винесла собі вирок своїм же ротом. Ми від щирого серця боролися за твоє спасіння, ледь не согрішили самі, знову і знову відчиняли тобі двері, а ти зачинила їх перед нашими обличчями і перед обличчям Господа. Чи смієш ти, після всіх своїх слів, вдавати з себе блаженну?

ЙОАННА. Якщо я не маю Його благодаті, то нехай Він зішле її на мене, а якщо маю — то нехай не відбирає.

ЛАДВЕНЮ. Це дуже хороша відповідь, монсеньйоре.

КУРСЕЛЬ. Наскільки ж блаженною ти була, коли крала коня єпископа?

КОШОН (підводячись у пориві люті). До дідька єпископського коня разом із вами! Ми тут розглядаємо справу єресі і так і не дійдемо до істини, а тільки будемо топтатися на місці через бовдурів зі своїми конями.

Д'ЕСТІВЕ. Якщо ця жінка зізнається в єресі, що і так приведе її до страти, то від обвинувачення в менших злочинах гірше їй усе одно не стане. Я поділяю роздратування його преосвященства через згадування таких дрібних порушень. У свою чергу, мушу наголосити на двох найтяжчих, найжахливіших злочинах, скоєних нею. Перший — це спілкування з диявольськими духами, що є чаклунством. Другий — це

носіння чоловічого одягу, що є непристойним, протиприродним і огидним, більше того, незважаючи на всі наші умовляння та благання, вона не знімає його навіть для причастя.

ЙОАННА. По-вашому, благословенна св. Катерина — диявольський дух? Чи, може, св. Маргарита? Чи архангел Михаїл?

КУРСЕЛЬ. Звідки тобі знати, що цей дух є архангелом? Чи, може, він являється тобі як чоловік без одягу, в чому мати породила?

ЙОАННА. Ви гадаєте, Бог такий бідний чи скупий, що не знайшов для нього одягу на небесах?

АСЕСОРИ не можуть стриматись, щоб не посміхнутись, особливо від того, що жарт вдався проти КУРСЕЛЯ.

ЛАДВЕНЮ. Влучна відповідь, Йоанно.

ІНКВІЗИТОР. Справді, влучна відповідь. Все ж таки, найпростіший спосіб занапастити молоду дівчину для нечистого духа — це з'явитися до неї як посланець Царства Небесного. Йоанно, церква повчає тебе, що ці видіння — від диявола, який прагне приректи твою душу на вічні муки. Чи приймаєш ти повчання церкви?

ЙОАННА. Я приймаю Божого посланця. Як будь-який вірний може не прийняти його?

КОШОН. Божевільна жінко, питаю знову, ти хоч усвідомлюєш, що кажеш?

ІНКВІЗИТОР. Ви дарма змагаєтеся з дияволом за її душу, монсеньйоре, її вже ніщо не врятує. Тепер стосовно чоловічого одягу. Востаннє: чи знімеш ти це безсоромне вбрання і чи носитимеш надалі те вбрання, що відповідає твоїй статі?

ЙОАННА. Ні.

Д'ЕСТІВЕ (нападаючи). Гріх непослуху, монсеньйоре.

ЙОАННА (відчайдушно). Але ж мої голоси кажуть мені одягатись, як солдат!

ЛАДВЕНЮ. Йоанно, Йоанно, хіба це не доводить те, що голоси — від нечистого духа? Ти можеш назвати хоч одну розумну причину, чому б янгол Господень порадив тобі таке неподобство?

ЙОАННА. Звісно, що може бути простішим? Я була солдатом і жила поміж солдат. Зараз я в'язень, якого вартують солдати. Якби я одягалася, як жінка, вони б бачили в мені жінку, і що б тоді могло зі мною статися? Коли ж я вдягаюсь, як солдат, то вони бачать у мені солдата, і тоді я можу спокійно жити з ними, як удома зі своїми братами. Ось чому св. Катерина каже, щоб я не носила жіночого вбрання, доки вона не дозволить мені.

КУРСЕЛЬ. Коли ж це станеться?

ЙОАННА. Тоді, коли ви передасте мене з рук англійських солдатів до рук церкви, де я й повинна бути, а не у в'язниці, день і ніч під вартою чотирьох солдатів графа Ворика. Чи ви хочете, щоб я сиділа біля них у спідниці?

ЛАДВЕНЮ. Монсеньйоре, Бог свідок, те, що вона говорить, не лізе ні в які ворота, але враховуючи, що це говорить нелукава сільська дівчина, гадаю, її можна трішки зрозуміти.

ЙОАННА. Якби ми в селі були такими нелукавими, як ви у своїх судах і палацах, то не було б навіть пшениці, з якої вам печуть хліб.

КОШОН. От вам і подяка за спробу врятувати її, брате Мартин.

ЛАДВЕНЮ. Йоанно, ми всі намагаємося врятувати тебе. Його преосвященство старається щосили. Інквізитор справедливий до тебе, мов до рідної дочки. Але ж ти так засліплена власною гординею та самовпевненістю…

ЙОАННА. Навіщо ви таке говорите? Я ж не сказала нічого поганого. Ніяк не можу зрозуміти, чого ви від мене хочете.

ІНКВІЗИТОР. Благословенний св. Атанасій казав, що той, хто не може зрозуміти, — проклятий. Для спасіння замало бути простим. Замало бути навіть таким, кого прості люди називають добрим. Темнота простака анітрохи не краща за темноту звірини.

ЙОАННА. Повірте, у простоті звіра часом є велика мудрість, а в головах мудреців трапляється велика дурість!

ЛАДВЕНЮ. Ми знаємо, Йоанно, ми не такі вже дурні, за яких ти нас маєш. Спробуй утриматися від спокуси жбурляти в нас зухвалими відповідями. Ти бачиш чоловіка, котрий стоїть за тобою? (Він вказує на КАТА).

ЙОАННА (повертаючись і дивлячись на КАТА). Він тортурник? Але ж єпископ казав, що мене не катуватимуть.

ЛАДВЕНЮ. Тебе не катуватимуть, бо всього, що ти наговорила, вже й так достатньо, щоб тебе спалити. Цей чоловік — кат, його робота — не тільки тортури, а й страта. Кате, скажіть, будь ласка, Діві, у вас усе готове для спалення єретика сьогодні?

КАТ. Так, магістре.

ЛАДВЕНЮ. Готове навіть і місце для вогнища?

КАТ. Так, на ринку. Англійці поставили дуже високий ешафот, тож я не зможу дістатися до неї, щоб вкоротити смертні муки. Це буде страшна смерть.

ЙОАННА (нажахана). Ви збираєтеся спалити мене просто зараз?

ІНКВІЗИТОР. Нарешті до тебе дійшло.

ЛАДВЕНЮ. Вісімсот англійських солдатів стоїть напоготові, щоб відвести тебе на ринок тієї-таки миті, як вирок про твою страту злетить із вуст судді.

ЙОАННА (відчайдушно озирається навколо, шукаючи порятунку). О Боже!

ЛАДВЕНЮ. Не впадай у відчай, Йоанно. Церква милосердна. Ти все ще можеш урятуватися.

ЙОАННА (з надією). Так, мої голоси обіцяли, що мене не спалять. Св. Катерина просила мене не втрачати мужності.

КОШОН. Чи ти втратила останню крихту здорового глузду, жінко? Невже не бачиш, що твої голоси ввели тебе в оману?

ЙОАННА. Ні, це не можливо.

КОШОН. Це вони проклали тобі шлях до страти, до спалення, що чекає на тебе.

ЛАДВЕНЮ (наполегливо переконуючи). Чи дотримались вони хоч однієї обіцянки з тих пір, як тебе затримали в Комп'єні? Диявол занапастив тебе, а церква простягає до тебе свої руки.

ЙОАННА (у розпачі). Таки правда. Це правда, мої голоси довели мене до гріха. Дияволу вдалось обдурити мене. Тепер моя віра зламана. Я була певна, що моя путь — істинна, але тільки дурень добровільно піде у вогонь. Бог, який дав мені здоровий глузд, не може бажати, щоб я це зробила.

ЛАДВЕНЮ. Слава Господу, що Він усе-таки врятував твою душу! (Він поспішає до вільного місця за столом секретарів, хапає аркуш паперу і з запалом береться писати).

КОШОН. Амінь!

ЙОАННА. Що мені далі робити?

КОШОН. Тобі треба підписати повне зречення від своєї єресі.

ЙОАННА. Підписати? Тобто і своє ім'я писати? Я не вмію.

КОШОН. Ти ж підписувала багато листів.

ЙОАННА. Так, але то я тримала перо, а хтось водив мою руку. Я можу тільки поставити підпис.

КАПЕЛАН (котрий слухав це все зі зростаючою тривогою й обуренням). Мілорде, ви збираєтеся дозволити цій жінці вислизнути з наших рук?

ІНКВІЗИТОР. Ми повинні дотримуватись закону, магістре де Стогамбер. Ви ж знаєте закони.

КАПЕЛАН (підводиться, аж багровіючи від люті). Я завжди знав, що французам не можна вірити. (Починається метушня, яку він перекрикує). Я знаю, що зробить мілорд кардинал Вінчестерський, коли

почує про це. Добре знаю, що зробить граф Ворик, коли дізнається, як ви зрадили його. Там за воротами стоїть вісімсот озброєних солдатів, і вони побачать, як цю відьму буде спалено, навіть якщо для цього доведеться переступити через вас!

АСЕСОРИ (між собою, в той час як говорить КАПЕЛАН). Що відбувається? Що він каже? Він звинувачує нас у зраді. Це вже занадто. "Французам не можна вірити"! Ні, ну ви чули таке? Який нестерпний чоловік. Хто він такий? Оце такі церковнослужителі в Англії? Він, мабуть, здурів або п'яний...

ІНКВІЗИТОР (зводиться на рівні ноги). Прошу тиші! Панове, прошу тиші! Магістре капелан, згадайте про вашу святу церкву, яку ви тут представляєте, про те, ким ви є і де перебуваєте. Прошу вас сісти.

КАПЕЛАН (вперто склавши руки навхрест, аж тіпаючись). Ні! Я не сяду.

КОШОН. Монсеньйоре інквізитор, цей чоловік щойно просто у вічі обізвав мене зрадником.

КАПЕЛАН. Бо ви і є зрадник. Увесь час ви тільки те й робили, що вмовляли цю кляту відьму зректися своїх слів.

ІНКВІЗИТОР (повертаючись на своє місце). Якщо ви відмовляєтеся сісти, то будете стояти, ось так!

КАПЕЛАН. Не буду я стояти! (Він падає у своє крісло).

ЛАДВЕНЮ (підіймаючи аркуш). Монсеньйоре, ось офіційне зречення для Діви.

КОШОН. Прошу зачитати їй.

ЙОАННА. Не утруднюйте себе. Я підпишу.

ІНКВІЗИТОР. Жінко, ти повинна знати, під чим ставиш своє ім'я й підпис. Брате Мартин, зачитайте для неї. І тиша, будь ласка.

ЛАДВЕНЮ (читає тихим голосом). Я, Йоанна, яку кличуть Дівою, нещасна грішниця, каюсь у тяжких гріхах, скоєних мною, що перераховані нижче. Я вдавала, ніби мені являються голоси від Бога, його янголів і святих, та відкидала застереження церкви, що то була спокуса нечистого духа. Я також чинила жахливе богохульство, порушуючи норми вбрання, писані у Святому письмі і канонах церкви. Я обрізала своє волосся, як чоловік, і відмовилася від обов'язків, що відповідають моїй статі, взялася за меч, проливаючи людську кров, спонукаючи й інших до різанини, допомагаючи нечистому духові ввести їх в оману, і до того ж уперто заявляла, що Бог велів мені скоїти ці гріхи. Я каюся в гріху повстання, гріху ідолопоклонства, гріху непослуху, гріху гордині і гріху єресі. Я сердечно каюся в усіх цих гріхах й уклінно дякую вам, докторам і магістрам, із чиєю поміччю я очистилася від них та повернулася на путь істини, до милості Божої. Я більше ніколи не повторю своїх гріхів, а житиму у згоді з нашою святою церквою і в покорі перед нашим Святим Отцем та папою римським. Я присягаюся іменем Всевишнього Господа і святим Храмом Його. Як доказ, підписую це каяття власним іменем.

ІНКВІЗИТОР. Йоанно, тобі все зрозуміло?

ЙОАННА (байдуже). Все ясно, мсьє.

ІНКВІЗИТОР. Чи визнаєш ти це за правду?

ЙОАННА. Це мусить бути правдою. В іншому разі не збиралися б розводити вогонь для мого спалення на ринку.

ЛАДВЕНЮ (бере своє перо і книжку та поспішає до неї, доки вона знову не видала щось компрометуюче). Дитино, я водитиму твоєю рукою. Візьми перо. (Вона бере перо, і вони починають писати, поклавши аркуш на книжку). Й.О.А.Н.Н.А. Ось, а тепер постав свій підпис.

ЙОАННА (ставить підпис і повертає перо, вся її сутність бунтує проти цього). Ось!

ЛАДВЕНЮ (кладе перо на стіл та шанобливо передає зречення Кошону). Славімо Господа, дорогі браття. Блудна вівця повернулася до отари, і пастух радіє її поверненню більше, ніж дев'яносто дев'ятьом праведним. (Він повертається на своє місце).

ІНКВІЗИТОР (бере папір від КОШОНА). Цим актом ми звільняємо тебе від страти, що загрожувала тобі. (Він опускає папір на стіл).

ЙОАННА. Дякую вам.

ІНКВІЗИТОР. Але за твої тяжкі гріхи проти Бога і святої церкви і для того, щоб захистити тебе від спокуси повторити їх, ми, заради блага твоєї душі і заради спокутування, що очистить твою душу, перш ніж ти станеш на суд Божий, присуджуємо тобі їсти хліб скорботи і пити воду страждання в довічному ув'язненні.

ЙОАННА (підводиться приголомшена і страшенно люта). Довічне ув'язнення? То ви не пускаєте мене на волю?

ЛАДВЕНЮ (здивований). Відпустити на волю після всього, що ти накоїла? Навіть і не мрій, дитино моя.

ЙОАННА. Дайте мені ту писанину. (Вона миттєво підбігає до столу, хапає папір і рве його на клапті). Гадаєте, я більше боюся згоріти, ніж жити як щур у норі? Мої голоси все-таки були праві.

ЛАДВЕНЮ. Йоанно! Йоанно!

ЙОАННА. Так, вони так і казали, що ви всі дурні (її слова викликають глибоку образу) і що мені не треба було слухати ваших гарних слів і вірити вашій милості. Ви обіцяли мені життя, а натомість збрехали. (Лунають обурені вигуки). Для вас, якщо ти тільки не в могилі, то рахується, що живеш. Я не боюся сидіти на хлібі й воді, якщо вона тільки чиста, коли я просила чого більше? У самому хлібі немає скорботи для мене, як і немає страждання у самій воді. Але замкнути мене від світла небес і краси полів та квітів; одягнути кайдани мені на ноги, щоб я більше ніколи не могла їздити з солдатами чи вибігати на пагорби; примусити мене дихати цвілою темрявою і не пускати до всього, що повернуло б мені любов до Бога після того, як ваша жорстокість і дурість змусили мене ненавидіти Його, — все це гірше за той казан, про який написано в Біблії, що його кип'ятили сім разів. Я можу обійтися без свого бойового коня, можу волочитись у спідниці, і я б пережила, коли б солдати з лицарями зі своїми знаменами та трубами проходили повз мене, як повз будь-яку іншу жінку, — якби я тільки могла бачити сонячне світло, чути вітер, що гуляє у гіллі дерев, слухати, як мекають ягнята на свіжому повітрі і як дзвонять благословенні дзвони, що несуть до мене янгольські голоси. А без цього жити я не можу, і те, що ви хочете забрати це від мене, чи від будь-якої живої істоти взагалі, показує, що диявол із вами, а не зі мною. Зі мною Бог!

АСЕСОРИ (неймовірно збентежені). Богохульство! Яке нечуване богохульство! О, вона одержима! Вона каже, що ми з дияволом заодно, а вона — з Богом. Який жах! Диявол стоїть між нами.

Д'ЕСТІВЕ (перекрикуючи галас). Вона пропаща єретичка, вперта, невиправна і не варта нашого милосердя. Стратити її!

КАПЕЛАН (до КАТА). Розгнічуйте вогонь. Спалити її!

КАТ із помічниками поспішають через внутрішній двір геть.

ЛАДВЕНЮ. Тепер, нечестиве дівчисько, якщо Бог з тобою, то чого ж Він не рятує тебе?

ЙОАННА. Його шляхи — не ваші шляхи. Він бажає, щоб я прийшла через вогонь до Царства Його, де буду жити з миром серед янголів Його, бо я — дитина Його, а такі як ви — не варті, щоб я жила серед вас. Це мої останні слова.

Солдати хапають її.

КОШОН (встає). Зачекайте.

Вони чекають. Мертва тиша. КОШОН повертається до ІНКВІЗИТОРА з запитливим поглядом. ІНКВІЗИТОР киває на знак згоди і також встає. Вони починають виспівувати вирок, як церковний хор, на два голоси.

КОШОН. Проголошуємо тебе пропащою єретичкою…

ІНКВІЗИТОР. Відлучаємо від церкви…

КОШОН. Відділяємо від тіла її…

ІНКВІЗИТОР. Як вражену проказою єресі…

КОШОН. Служницю сатани…

ІНКВІЗИТОР. Присуджуємо тебе до страти…

КОШОН. Нині виганяємо тебе, відвертаємось від тебе і передаємо в руки державної влади…

ІНКВІЗИТОР. Благаючи, щоб із поваги до твоєї смерті були вони терпимими до тебе… (Він опускається на своє місце).

КОШОН. Якщо в тобі з'явиться бодай краплина каяття, ми дозволимо брату Мартину вислухати твою останню сповідь.

КАПЕЛАН. У вогонь відьму! (Він кидається до неї і допомагає солдатам виштовхати її із зали).

ЙОАННУ виводять через внутрішній двір. Всі АСЕСОРИ підводяться, в залі метушня, вони виходять за солдатами. Тільки ЛАДВЕНЮ сидить непорушно, затуливши обличчя руками. Крім нього, залишилися ЄПИСКОП та ІНКВІЗИТОР.

КОШОН (знову встає, не встигнувши сісти). Ні, ні, це порушення порядку. Представник державної влади повинен бути присутнім, щоб ми передали її до його рук.

ІНКВІЗИТОР (також знову на ногах). Той чоловік — безнадійний дурень.

КОШОН. Брате Мартин, прослідкуйте, щоб усе відповідало чинному порядку.

ЛАДВЕНЮ. Зараз моє місце — біля неї, монсеньйоре. Ви повинні самі виконувати свої обов'язки. (Поспішно виходить).

КОШОН. Ці англійці просто нестерпні! Дивіться, вони вже готові кинути її у вогонь.

Він вказує на двір, де видно язики та іскри полум'я, від яких червоніє повітря сонячного травневого дня. В судовій залі тільки ЄПИСКОП та ІНКВІЗИТОР.

КОШОН (збирається йти). Ми повинні спинити їх.

ІНКВІЗИТОР (спокійним тоном). Згоден, тільки не так швидко, монсеньйоре.

КОШОН (зупиняється). Нам не можна втрачати ні секунди.

ІНКВІЗИТОР. Ми все зробили бездоганно. Якщо англійці вирішили порушити порядок — не наша справа підказувати їм, як бути. Можливо, пізніше порушення процедури зіграє нам на руку, хтозна. І що швидше це все скінчиться, то краще для бідолашної дівчини.

КОШОН (заспокоюється). Ви маєте рацію. Однак ми, напевно, теж мусимо подивитися на це страшенне видовище...

ІНКВІЗИТОР. І до такого звикають. Усе справа звички. Бачите, я звик до спалення: раз — і все скінчилося. Тільки душа болить за це молоде і невинне створіння, так жорстоко розчавлене двома могутніми силами — церквою і законом.

КОШОН. Ви вважаєте її невинною?

ІНКВІЗИТОР. Ох, у чому ж її вина? Що вона знає про церкву і закони? Вона не збагнула і слова з того, що ми говорили. Ось така доля невігласів. Ходімо, бо все проґавимо.

КОШОН (іде за ним). Про це я точно не пошкодую. Знаєте, я не такий призвичаєний, як ви.

При виході їх перестрів ВОРИК.

ВОРИК. Ох, я невчасно. Гадав, усе скінчилося. (Він вдає, що хоче квапливо вийти).

КОШОН. Не йдіть, монсеньйоре, все справді закінчилось.

ІНКВІЗИТОР. Ми не виконуємо вироку, монсеньйоре, але закон вимагає нашої присутності. Тому, з вашого дозволу… (Він кланяється і виходить через внутрішній двір).

КОШОН. Є сумніви стосовно того, що ваші люди точно дотрималися закону, монсеньйоре.

ВОРИК. А до мене дійшли чутки, що є сумніви і щодо ваших повноважень у цьому місті, бо воно не входить до вашої єпархії. Якщо ви відповісте за себе, то я відповім за себе.

КОШОН. Відповідатимемо перед Богом, кожен за своє. Славного вам дня, монсеньйоре.

ВОРИК. Мілорде, і вам славного дня.

Вони дивляться один на одного з неприхованою ворожістю. КОШОН виходить за ІНКВІЗИТОРОМ. ВОРИК оглядається довкола. Побачивши, що він один, гукає, чи є хто.

ВОРИК. Агов! Чи є хто тут? (Тиша). Агов! (Тиша). Браяне, де ти? (Тиша). Сторожа! (Тиша). Ти ба, всі пішли на спалення, навіть той хлопчак.

Тишу розриває чиєсь несамовите ридання і виття.

ВОРИК. Що в дідька…

З внутрішнього двору, похитуючись, входить КАПЕЛАН, схожий на божевільного, він плаче гіркими слізьми, видаючи найстрашніші звуки, які ВОРИКУ тільки доводилося чути. Він шкутильгає до крісла підсудного і падає в нього з риданням, що крає серце.

ВОРИК (підходить до нього і гладить по плечу). Що таке, магістре Джон? Що трапилося?

КАПЕЛАН (хапаючи його за руку). Мілорде, мілорде, заради Христа, моліться за мою пропащу грішну душу.

ВОРИК (заспокоюючи його). Так, так, звісно, я молитимусь. Спокійно, тихо…

КАПЕЛАН (мізерно виє). Я не погана людина, мілорде.

ВОРИК. Звичайно, ні. Зовсім ні.

КАПЕЛАН. Я не хотів такого лиха. Я не знав, що буде так.

ВОРИК (твердіше). О, то ви бачили?

КАПЕЛАН. Я сам не знав, що чинив. Я бовдур і буду проклятий за це довіку.

ВОРИК. Яка нісенітниця! Це, певна річ, жахлива страта, але вашої провини тут нема.

КАПЕЛАН (повен жалю). Я дозволив їм. Якби ж я тільки знав, то видер би її з їхніх рук! Ви не знаєте, бо не бачили. Як легко говорити, коли не знаєш, як воно! Ти проклинаєш себе, підливаючи олії у вогонь сумління, а коли нарешті усвідомлюєш, коли бачиш, що накоїв, коли це сліпить тобі очі, забиває ніздрі і роздирає серце, тоді… тоді… (Падає на коліна). О Боже, забери це видовище з-перед моїх очей! О Боже, врятуй мене від цього пекельного вогню, що поїдає мене! Вона гукала Тебе, охоплена полум'ям, гукала: Ісусе! Ісусе! Ісусе! Вона тепер із Тобою, а я — у вічному пеклі…

ВОРИК (ставить його на ноги). Годі, годі вже, чоловіче. Візьміть себе в руки. Все місто буде патякати про це. (Штовхає його у крісло перед столом). Якщо у вас затонка кишка, щоб дивитися на таке, то чому б вам не чинити так, як я, і просто триматись подалі?

КАПЕЛАН (збентежено й покірно). Вона попросила хрест. Солдат дав їй дві палички, зв'язані навхрест. Дякувати Господу, то був англієць. Це міг зробити і я, але не зробив, бо я боягуз, паршивий собака, дурень. Добре, хоч він був англійцем.

ВОРИК. От дурень, тільки-но священики доберуться до нього, він і сам згорить.

КАПЕЛАН (здригається у конвульсіях). Дехто з людей сміявся з неї. Вони б і з Христа сміялися. То були французи, мілорде, я знаю точно, то були французи.

ВОРИК. Чш-ш! Хтось іде сюди. Тримайте себе в руках.

Через внутрішній двір, праворуч від ВОРИКА, входить ЛАДВЕНЮ, він несе єпископський хрест, який взяв із церкви. Він неймовірно засмучений і пригнічений.

ВОРИК. Мені повідомили, що все скінчилося, брате Мартин.

ЛАДВЕНЮ (загадково). Як знати, монсеньйоре, можливо, все тільки почалося.

ВОРИК. Що ви хочете цим сказати?

ЛАДВЕНЮ. Я виніс цей хрест із церкви, щоб вона могла бачити його до останньої миті, в неї ж було тільки дві перехрещені палички, які вона поклала за пазуху. Коли язики полум'я полізли навколо нас, і вона побачила, що, тримаючи хрест для неї, я і сам можу згоріти, вона

сказала мені зійти вниз і рятуватися. Монсеньйоре, дівчина, яка в таку мить могла дбати про іншого, не може бути одержима дияволом. Коли я забрав хрест з-перед її очей, вона підвела їх до неба. І я не вірю, що небо лишалося порожнім. Я щиро вірю, що до неї з'явився Спаситель у славі своїй. Вона покликала Його і померла. Це не кінець Йоанни, це тільки її початок.

ВОРИК. Боюся, це матиме згубний вплив на людей.

ЛАДВЕНЮ. На деяких, монсеньйоре, це вже вплинуло. Я чув сміх. Пробачте мої слова, але надіюсь, то були англійці.

КАПЕЛАН (як божевільний, зривається з місця). Ні, не англійці. Там був тільки один англієць, який збезчестив свою країну, і то був паршивий собака де Стогамбер. (Він несамовито вибігає з зали, пронизливо волаючи). Нехай катують його! Нехай спалять його! Я піду молитися над її прахом! Я не кращий від Юди, піду і повішуся!..

ВОРИК. Брате Мартин, підіть за ним. Покваптеся — він іще з собою щось учинить… Поспішайте.

ЛАДВЕНЮ швидко виходить, ВОРИК підганяє його. Через двері, що поза кріслом судді, входить КАТ, і ВОРИК, розвертаючись, стикається з ним віч-на-віч.

ВОРИК. Ти, друже, хто будеш?

КАТ (з гідністю). До мене не звертаються "друже", монсеньйоре. Я головний кат Руана, це ремесло вимагає неабиякого вміння. Я прийшов сповістити вашій світлості, що ваші накази виконано.

ВОРИК. Прошу пробачення, кате. Я подбаю, щоб ви не шкодували, що не лишилося, так би мовити, сувенірів на продаж… Ви дасте мені

слово честі, що нічого не лишилося, так? Ні кісточки, ні нігтя, ні волосинки?

КАТ. Не згоріло тільки серце, монсеньйоре, але все, що зосталося, покоїться зараз на дні річки, монсеньйоре. Ви востаннє чули про неї.

ВОРИК (з посмішкою, згадавши слова ЛАДВЕНЮ). Востаннє? Гм, побачимо.

Епілог

Неспокійна вітряна ніч у червні 1456 року. Після затяжної літньої спеки нарешті гримить і блискає. Король Франції КАРЛ VII, колишній дофін ЙОАННИ, нині Карл Переможний, якому 51 рік, сидить у ліжку в одній зі своїх королівських спочивалень. Ліжко, яке стоїть на підвищенні та має дві сходинки, розташоване збоку попід стіною покою, щоб не затуляти високе арочне вікно посередині. На балдахіні вишитий королівський герб. Окрім балдахіну і великих подушок, ліжко нічим не відрізняється від канапи з постіллю та завісами. Таким чином, відкривається повний вид на короля.

КАРЛ не спить; він читає в ліжку, чи радше, розглядає ілюстрації Фуке у збірці новел Бокаччо; він підняв коліна і тримає книжку на них. Обік ліжка, ліворуч, стоїть маленький столик, на ньому — образ Діви Марії, освітлений восковими свічками. Гобелени спадають від стелі до підлоги і час від часу погойдуються на протязі. Коли вітер гойдає їх, то жовтий та червоний кольори, що переважають на малюнках, роблять їх схожими на язики полум'я.

Двері — по ліву руку від КАРЛА, тільки не збоку, а просто перед ним, ближче до протилежного кутка. Під рукою КАРЛА — брязкальце, схоже на калатало нічної сторожі, але гарно оздоблене.

КАРЛ перегортає сторінку. Здалеку чути, як годинник відбиває половину. КАРЛ із ляском згортає книгу та відкладає її вбік; бере калатало і енергійно його трясе; лунає оглушливий брязкіт. Входить ЛАДВЕНЮ, на 25 років старший, ніж раніше; він кістлявий і має дивний вигляд; в руках у нього той-таки хрест, що він тримав у Руані. Очевидно, що КАРЛ не очікував на нього, бо він стрибає з ліжка на той бік, що подалі від дверей.

КАРЛ. Хто ви? Де моя сторожа? Що вам тут треба?

ЛАДВЕНЮ (урочисто). Я приніс вам добрі вісті. Радійте, королю! Ганьбу знято, ваша корона чиста і незаплямована. Справедливість восторжествувала.

КАРЛ. Про що ви говорите? Хто ви такий?

ЛАДВЕНЮ. Я брат Мартин.

КАРЛ. Я мав би впізнати вас?

ЛАДВЕНЮ. Той Мартин, котрий тримав хрест для Діви, коли вогонь забрав її душу. З тих пір минуло двадцять п'ять літ, близько десятьох тисяч днів, кожного з яких я молився Богові, щоб він виправдав свою дочку на землі, як і на небі.

КАРЛ (заспокоєний, сідає на край ліжка). Так, тепер пригадую. Я чув про вас, ви за неї горою. То ви були на засіданні?

ЛАДВЕНЮ. Так, давав свідчення.

КАРЛ. Усе скінчилося?

ЛАДВЕНЮ. Так, усе скінчилося.

КАРЛ. Вдало?

ЛАДВЕНЮ. Путі Господні загадкові.

КАРЛ. Тобто?

ЛАДВЕНЮ. На суді, який відправив святу у вогонь за єресь і чаклунство, говорилась тільки правда, не було жодного порушення закону, було виявлене крайнє милосердя, єдиною помилкою був хибний вирок і безжалісне спалення. На цьому ж засіданні, з якого я щойно повернувся, я побачив безсоромне віроломство, продажність, наклепи на мертвих, котрі просто сумлінно виконували свої обов'язки, боягузливе ухиляння від деяких питань, свідчення — такі байки, що навіть сільський хлопець не візьме на віру. Однак, незважаючи на порушення справедливості, обмови церкви та всю цю оргію брехні і глупоти, рівно опівдні все-таки вдалося дійти до істини. Грубу брехню поховано навіки, а правду донесено до народу.

КАРЛ. Друже, головне, що тепер ніхто не сміє заявити, ніби я коронований єретичкою і відьмою, тому я не беру близько до серця, як і що там було. Йоанна теж би не брала, вона не така, я знаю, для неї головне, щоб усе обійшлося так, як треба. То тепер реабілітацію завершено? Мені важливо тільки, щоб усе було ясно і ніяких сумнівів чи безглуздих пліток.

ЛАДВЕНЮ. Її судді офіційно обвинувачені в продажності, обмані, шахрайстві та жорстокості. Чотири наклепи, як на мене.

КАРЛ. Кому яке діло, наклеп це чи ні, її судді однаково вже мертві.

ЛАДВЕНЮ. Її вирок відмінений, скасований, визнаний недійсним і нечинним.

КАРЛ. Добре, отже, відтепер ніхто не зможе поставити під сумнів моє освячення як короля.

ЛАДВЕНЮ. Не більше, ніж освячення Карла Великого чи самого царя Давида.

КАРЛ (встає). Чудово! Ви розумієте, що це значить для мене?

ЛАДВЕНЮ. Понад усе я хочу зрозуміти, що це значить для неї.

КАРЛ. Де вже вам! Жоден із нас ніколи не знав і знати не міг, що має значення для неї. Вона була зовсім іншою, не такою, як усі, й сама мусить про себе дбати, де б зараз не була, бо ні я, ні ви не можемо зробити цього, нам це не до снаги. Ось що я вам скажу: навіть якби вам удалося повернути її до життя, то, незважаючи на любов і всенародне захоплення, не минуло б і шести місяців, як її б знову спалили. І ви б так само тримали хрест перед нею. Тож (хреститься) нехай спочиває з миром, а ми з вами давайте перейматися своїми справами, а не чіплятися за неї.

ЛАДВЕНЮ. Не доведи Господи, щоб я колись перестав дбати про неї чи вона про мене! (Він розвертається і виходить такими ж великими кроками, як і ввійшов). Шлях мій надалі обминатиме палаци і бесіди з королями.

КАРЛ (іде за ним до дверей і кричить услід). І хай щастить тобі в цьому, праведнику! (Зупиняється посередині покою і здивовано каже сам до себе). От кумедний. Все ж таки як йому вдалося пробратися сюди? (Він підходить до ліжка і нетерпляче трясе калаталом. Від вітру, який увірвався через розчинені двері, загойдалися завіси і погасли свічки. Він гукає в темряві). Агов! Хто-небудь, прийдіть і позачиняйте вікна, протяг зробив справжній розгардіяш у кімнаті. (Через вікно видно блискавку. На її світляному тлі з'являється силует). Хто там? Хто це?

Рятуйте! Вбивають! (Гримить грім. КАРЛ стрибає в ліжко і ховається під ковдрою).

ГОЛОС ЙОАННИ. Тихше, Карле, тихше. Навіщо так верещати? Тебе все одно ніхто не почує. Ти ж у своєму сні. (Її невиразно видно в тьмяному зеленому світлі обік ліжка).

КАРЛ (голосом мишеняти з-під ковдри). Йоанно? Ти стала привидом, Йоанно?

ЙОАННА. Та навряд чи. Гадаєш, нещасна спалена дівчина з села може стати привидом? Я просто сон, який тобі сниться. (Світло стає яскравішим, і ЙОАННУ добре видно. КОРОЛЬ сидить у ліжку, вже не ховаючись). А ти, парубче, виглядаєш старшим.

КАРЛ. Так, я постарів. Я дійсно сплю?

ЙОАННА. Заснув над тією дурною книжкою.

КАРЛ. Як дивно.

ЙОАННА. Але не так дивно, як те, що я мертва, еге ж?

КАРЛ. Ти справді мертва?

ЙОАННА. Я така мертва, що мертвіших не буває, парубче. Зовсім без тіла.

КАРЛ. Подумати тільки! А дуже боліло?

ЙОАННА. Що дуже боліло?

КАРЛ. Згоріти.

ЙОАННА. О, це! Та я до пуття і не пам'ятаю. Спочатку то ніби пам'ятала, але потім у голові все намішалось, та я й сама не знала, що коїться, доки зовсім не звільнилася від тіла. Однак лізти у вогонь з думкою, що боліти не буде, не раджу. Ну, а як тобі ведеться?

КАРЛ. Не так уже й зле. Знаєш, я сам очолив армію і навіть переміг. У рові сидів, по самий пояс в багнюці та крові. На драбинах теж, під дощем із каміння та гарячої смоли. Як ти.

ЙОАННА. Та ну тебе! То мені врешті-решт вдалося зліпити з тебе справжнього чоловіка, Карле?

КАРЛ. Тепер я Карл Переможний. Я мусив бути хоробрим — через тебе. Агнеса також додала мені іскорку.

ЙОАННА. Агнеса? Що за одна?

КАРЛ. Агнеса Сорель. Жінка, в яку я закохався. Вона мені часто сниться. Ти мені снишся вперше.

ЙОАННА. Вона небіжчиця, як я?

КАРЛ. Тільки вона не була такою, як ти. Вона була дуже вродливою.

ЙОАННА (сміється від щирого серця). Ха-ха-ха! Так, я тобі не кралечка, це напевно, я груба, як простий солдат. Я могла б запросто бути чоловіком. Шкода, що не була, може, тоді б я не тривожила вас так сильно. Хоча… Голова моя була в небесах, і слава Господня зійшла на мене, тож швидше за все я б вас однаково тривожила, як жінка чи як чоловік, доти, доки ви сиділи б носами в багнюці. Тепер розкажи мені, що я проґавила з тих пір, як великі мудреці зробили з мене купку попелу?

КАРЛ. Твоя мати з братами звернулися до суду, вимагаючи повторного розгляду твоєї справи. Суд визнав твоїх суддів винними у продажності, брехні, шахрайстві та жорстокості.

ЙОАННА. Це неправда. Вони були чесними, як і багато інших нещасних дурнів, що просто палили кращих від себе.

КАРЛ. Твій вирок відхилений, скасований, визнаний недійсним і нечинним.

ЙОАННА. Але мене однаково вже спалили. Вони можуть перенеспалити мене?

КАРЛ. Якби й могли, то двічі б подумали, перш ніж зробити це. Зате вони поставили гарний хрест на місці вогнища, щоб освятити твою пам'ять і спасіння.

ЙОАННА. Це моя пам'ять і спасіння освятять їхній хрест, а не хрест освятить мою пам'ять і спасіння. (Вона відвертається, забуваючи про нього). Я переживу хрест. Пам'ять про мене житиме, навіть коли забудуть, де стояв Руан.

КАРЛ. Ось і знову твоя надмірна самовпевненість, як завжди. Могла б і подякувати мені за те, що я відстояв справедливість.

КОШОН (через вікно, виринаючи між ними). Брехун!

КАРЛ. Щиро вдячний.

ЙОАННА. О, чи це не П'єр Кошон власною персоною? Як справи, П'єре? Що доброго сталося з тих пір, як спалили мене?

КОШОН. Нічого. Я чиню правосуддя тільки як людина. У Бога ж своє правосуддя.

ЙОАННА. Ти все ще мрієш про правосуддя, П'єре? Поглянь-но тільки, що ваше правосуддя зробило зі мною! Але що трапилося з тобою? Ти мертвий чи живий?

КОШОН. Мертвий. Принижений. Мене ганьбили навіть у могилі. Відлучили від церкви, викопали моє тіло і кинули в помийну яму.

ЙОАННА. Але твоє мертве тіло не відчувало на собі ні лопати, ні помиїв, так як моє відчувало вогонь.

КОШОН. Те, що вчинили зі мною, топче справедливість, вбиває віру, руйнує фундамент, на якому тримається церква. Тверда земля розходиться під ногами як людей, так і духів, мов підступне море, коли одних невинних вбивають в ім'я закону, а інших — заради того, щоб загладити раніше заподіяну кривду.

ЙОАННА. Ну що ж, П'єре, зате я надіюсь, що пам'ять про мене послужить людям на краще, а якби я не згоріла з твоєї милості, то ніхто б мене і не згадав.

КОШОН. А пам'ять про мене послужить їм на гірше, бо моя смерть нагадає, що зло торжествує над добром, брехня над правдою, жорстокість над милосердям, пекло над раєм. Бог свідок, я був справедливим, я був милосердним, я не зрадив того, у що вірив, і якби довелося, я б знову вчинив так само.

КАРЛ (виплутуючись із простирадл та сідаючи на край ліжка, як на трон). Так, завжди виходить, що добрі люди, як ви, коять велике лихо. Погляньте на мене! Я не Карл Благодійний, не Карл Мудрий, не Карл Відважний. Обожнювачі Йоанни ще й можуть прозвати мене Карлом Боягузливим, бо я не витягнув її з вогнища. Та я наробив менше шкоди,

ніж кожен із вас. Ви витаєте в небесах, з вашим божественним просвітленням, намагаєтеся перевернути світ із ніг на голову, а я сприймаю світ таким, як він є, і кажу: якщо верх є зверху, то там він і має бути, я твердо стою на землі обома ногами. І я запитую вас, який великий подвиг здійснив король Карл?

ЙОАННА. То ти справді король Франції? Англійці пішли?

ДЮНУА (виходячи крізь стіну ліворуч від ЙОАННИ, і тут-таки свічки знову спалахують, освітлюючи його блискучі лати). Я дотримався свого слова — англійці пішли!

ЙОАННА. Слава Господу! Тепер Франція — небесна провінція. Жане, розкажи, як воно було. Ти очолив їх? Ти був полководцем Господнім до самої смерті?

ДЮНУА. Я не мертвий. Моє тіло спокійно спить у ліжку в Шатодені, але дух мій почув ваші душі й не втримався, щоб не приєднатись.

ЙОАННА. І ти прогнав англійців, Жане? Не по-старому, воюючи за гроші, а по-моєму, ставлячи на кін життя проти смерті, із серцем простим та піднесеним, чистим від люті, коли єдине, що має значення, — це вільна Франція і вільні французи? Це було по-моєму, Жане?

ДЮНУА. Віра перемогла, яка різниця по-чиєму? Але переможний шлях завжди був тільки твоїм, Йоанно. Складаю тобі пошану, дівчино. Я написав листа, щоб виправдати тебе на другому суді. Можливо, треба було б ніколи й не дозволяти священикам палити тебе, але на той час я більше переймався битвами, та й то була справа церкви, а не моя. Яка з того користь, якби спалили нас обох?

КОШОН. Звичайно! Валіть вину на священиків. Але я, дивлячись вище похвал і обвинувачень, скажу вам, що світ рятують не священики і

не солдати, а Бог і його святі. Церковники послали цю жінку на вогонь, та коли вона згоріла, полум'я перетворилося на сяйво святої.

Годинник б'є три чверті. Чується грубий чоловічий голос, який виспівує на імпровізований мотив.

Рум, тум, трумпледум,

Бекон смачний і румпледум,

Старий святий мумпледум,

Вхоплю за хвіст і стумпледум,

Мері Енн моя!

Через завісу входить розбишакуватий англійський солдат і стає між ДЮНУА і ЙОАННОЮ.

ДЮНУА. Який негідник навчив тебе такої дурниці?

СОЛДАТ. Точно не трубадур. Ми самі склали, коли маршировали. Ми не витончена шляхта і не трубадури. Музика прямо з серця простих людей, так би мовити.

Рум, тум, трумпледум,

бекон смачний і румпледум,

старий святий мумпледум,

вхоплю за хвіст і стумпледум,

Мері Енн моя… —

сама нісенітниця, знаєте, але під неї марширується. Ваш покірний слуга, леді та джентльмени. Хто кликав святого?

ЙОАННА. Ви будете святий?

СОЛДАТ. Так, леді, просто з пекла.

ДЮНУА. Святий із пекла?

СОЛДАТ. Так, благородний капітане, у мене вихідний. Кожного року, знаєте. Це моя винагорода за один добрий вчинок.

КОШОН. Падлюко! За все життя ти спромігся на один добрий вчинок?

СОЛДАТ. Та й то ненавмисно, само якось так вийшло. Але мені все одно зарахували.

КАРЛ. Що ж ти зробив?

СОЛДАТ. Та, сміхота, ви б ніколи й не подумали…

ЙОАННА (перебиваючи його, кидається до ліжка і сідає, ховаючись за КАРЛА). Він зв'язав дві палички навхрест і дав тій нещасній дівчині, яку мали спалити.

СОЛДАТ. Точно. Хто сказав тобі?

ЙОАННА. Та яка різниця. Якби знов побачив, ти впізнав би її?

СОЛДАТ. Тільки не я. Дівчат багато! І кожна хоче, щоб ти її пам'ятав, ніби вона одна на усьому світі. Однак ця, мабуть, була особлива, бо за неї кожного року мені дають вихідний, тож рівно до півночі я, святий, до ваших послуг, шляхетні джентльмени та прекрасні леді.

КАРЛ. А що після півночі?

СОЛДАТ. Після півночі — назад до місця для таких, як я.

ЙОАННА (підводиться). Назад туди? Тобі, який дав хреста бідолашній дівчині?

СОЛДАТ (ніби виправдовуючись за несолдатський учинок). Ну, вона сама попросила, а її ж збиралися спалити. Вона мала таке ж право на хрест, як і кожен, а в тих, що її палили, була ж ціла дюжина хрестів. А то була її страта, а не їхня. То в чому ж біда?

ЙОАННА. Чоловіче, я ж не дорікаю тобі. Просто мені нестерпна сама думка про твої муки.

СОЛДАТ (бадьоро). Не такі вже й страшні ті муки, леді. Знаєте, бувало і гірше…

КАРЛ. Гірше, ніж у пеклі?

СОЛДАТ. П'ятнадцять років на війні проти Франції. Пекло після цього — як свято.

ЙОАННА складає руки у молитві перед образом Діви, шукаючи розради у розпачі за людські муки.

СОЛДАТ (продовжує) ...Мені подобається. Спершу вихідний був нудним, як дощова неділя. Але зараз нормально. Мені казали, що я можу мати стільки вихідних, скільки забажаю.

КАРЛ. А як воно, в пеклі?

СОЛДАТ. Не так уже й кепсько, сер. Як забава. Ніби ви завжди п'яний і без клопоту, чим заплатити за випивку. Компанія — самі вершки: імператори, папи, королі. Вони беруть мене на кпини, що дав хреста тій дівиці, та мені начхати. Якби вона зовсім не заслуговувала на той хрест, то була б там, де й вони. Їх це дивує, так. Все, на що вони здатні, то це скреготіти зубами, як усі в пеклі, а я просто сміюся собі та наспівую старий мотивчик: "рум, трум, трампапум"! А хто це у двері стукає?

Всі прислухаються. Чути тихий стукіт у двері.

КАРЛ. Заходьте.

Двері відчиняються, входить старий сивий священик і з дурненькою, але доброю посмішкою і прямує до ЙОАННИ.

ПРИБУЛЕЦЬ. Перепрошую, шляхетні леді та джентльмени. Пробачте, що перебиваю вас. Простий старий скромний англійський пастор. Колишній капелан кардинала Вінчестерського, мого лорда. Джон де Стогамбер до ваших послуг. (Він запитливо дивиться на них). Ви щось сказали? Я трішки глухуватий, на жаль. Також трішки, ну… не завжди при здоровому глузді, можливо; та все ж моя парафія — це маленьке село, там живе пара простих добряків. Я задоволений, я задоволений, вони люблять мене, і я можу зробити хоч щось хороше. В мене ж були зв'язки, то до мене гарно ставляться.

ЙОАННА. Бідолашний старий Джон! Що привело тебе до такого стану?

ДЕ СТОГАМБЕР. Я кажу своїм прихожанам, що вони мають бути дуже обережними. Отак кажу їм: "Те, що ви побачите, насправді буде зовсім не таким, як вам здавалося, зовсім ні. Вас це вразить. Вельми вразить". А вони всі: "О пасторе, ми всі знаємо, який ви добрий чоловік, ви і мухи не скривдите". Ці слова мені як бальзам на душу. Бо, знаєте, я ж за природою не жорстокий.

СОЛДАТ. А хто казав таке?

ДЕ СТОГАМБЕР. Ох, розумієте, якось одного разу я вчинив дуже жорстоко, бо не знав, якою може бути жорстокість. Я раніше ніколи з нею не стикався, розумієте. Ось де заковика: треба побачити на власні очі. А потому покаєшся і будеш урятований.

КОШОН. Вам не достатньо страждань Господа нашого Ісуса?

ДЕ СТОГАМБЕР. О ні, ні, це зовсім інше. Я читав про них у книжках і бачив малюнки, і мене це дуже зворушило, як я тоді гадав. Тільки насправді я помилявся: я покаявся не через нашого Господа, а через молоду жінку, коли побачив, як вона згоріла насмерть. Це було жахливо, неймовірно жахливо. Однак це врятувало мою душу. З тих пір я став зовсім іншою людиною, хоч і розум мій дещо затьмарився.

КОШОН. То Ісус кожні сто років повинен гинути у стражданнях заради тих, хто не має уяви?

ЙОАННА. То як, коли я врятувала всіх тих, до кого Він виявив би жорстокість, якби вже не вчинив жорстоко щодо мене, то я не дарма померла, хіба ні?

ДЕ СТОГАМБЕР. О ні! Не може бути! Я погано бачу і не можу розгледіти твої риси, але… це не вона… ні, ти — не вона, вона ж згоріла, вона ж мертва, мертва.

КАТ (виходить з-за завіси балдахіна, праворуч від КАРЛА, так що ліжко стоїть між ними). Вона живіша за вас, чоловіче. Її серце не горіло і не топилося. Я був майстром свого ремесла, кращим від майстрів Парижа чи Тулузи, але не зміг убити Діву. Вона жива і всюдисуща.

ГРАФ ВОРИК (з'являється з-поза іншої завіси балдахіна та стає ліворуч від ЙОАННИ). Міледі, мої вітання з нагоди реабілітації. Приношу вам свої вибачення.

ЙОАННА. Та пусте. Чого вже там.

ВОРИК (люб'язно). Спалення було чисто політичним. Нічого особистого, запевняю вас.

ЙОАННА. Я не тримаю зла.

ВОРИК. О, справді? Це дуже мило з вашого боку так зустріти мене, відчувається справжня порода. Однак я наполегливо перепрошую за все. Правда в тому, що іноді політична необхідність стає політичною помилкою, а саме ця — стала кричущою помилкою, бо ваш дух переміг нас, міледі, хоч тіло ваше спопелилося. Я увійду в історію тільки завдяки вам, хоч і обставини, за яких наші шляхи перетнулися, виявилися трішки неприємними.

ЙОАННА. Так, усього лиш трішки, дотепнику.

ВОРИК. Та все ж коли ви станете святою, то своїм німбом завдячуватиме саме мені, точно як цей щасливчик завдячує вам своєю короною.

ЙОАННА (відвертається від нього). Я нікому нічим не завдячую, тільки Божому Духові, який завжди зі мною. Та тільки уявіть мене святою! Що скажуть св. Катерина і Маргарита, коли обік них посадять якусь сільську дівчину?

Раптом у кутку, праворуч від присутніх, з'являється ПАН, котрий має вигляд особи духовної — в чорному сурдуті, чорних штанах і високому капелюсі, за модою 1920 року. Всі дивляться на нього. Потім вибухають нестримним реготом.

ПАН. З якого приводу такі веселощі?

ВОРИК. Вітаю, ви стали винахідником найкумеднішого вбрання.

ПАН. Не розумію. Ви всі вишукано вбрані, тож і я одягнений як годиться.

ДЮНУА. Будь-яке вбрання — вишукане, крім того, в якому нас мати народила, хіба ні?

ПАН. Пробачте, я тут у справі і не маю часу на порожні балачки. (Він дістає аркуш паперу і продовжує сухим офіційним тоном). Мене прислали оголосити вам, що за клопотанням єпископа Орлеанського, в якому висунуто претензію щодо піднесення Йоанни Д'Арк…

ЙОАННА. Ох, вони ще й досі пам'ятають мене в Орлеані!

ПАН (підкреслено виказуючи роздратування, що його перебили) … претензію щодо піднесення Йоанни Д'Арк, раніше відомої як Діва, до лику святих…

ЙОАННА (знову перебиває). Та я ніколи не мала таких претензій!

ПАН (тим же тоном) …Церква розглянула цю справу в належному порядку та, ухваливши рішення на користь надання вищезгаданій Йоанні чину преподобної та благословенної…

ЙОАННА (гигикаючи). Мені — преподобної!

ПАН. …визнала її обдарованою героїчними чеснотами та привілейованою особистими одкровеннями, і таким чином долучає вищезгадану преподобну та благословенну Йоанну до лику католицьких святих під іменем святої Йоанни.

ЙОАННА (у захваті). Свята Йоанна!

ПАН. Кожного року тридцятого травня, у річницю смерті вищезгаданої благословенної дочки Господньої, в кожній католицькій церкві, до кінця віків, по ній буде служитися поминальна служба. Також буде законним присвячувати їй окремі капели та розташовувати її образ на олтарі в будь-якій церкві. Крім того, припадаючи на коліна перед нею, віруючі можуть звертатися зі своїми молитвами до Господа.

ЙОАННА. О ні, це святі повинні падати на коліна (Вона з блаженством падає навколішки).

ПАН (кладе папір та стає біля КАТА). Базиліка Ватикану, шістнадцятого травня тисяча дев'ятсот двадцятого року.

ДЮНУА (підводячи Йоанну). Потрібно було півгодини, щоб спалити тебе, о свята, і чотири століття, щоб дійти істини про тебе.

ДЕ СТОГАМБЕР. Мілорде, якось я був капеланом кардинала Вінчестерського. Його більш знають як кардинала Англійського. Для мене і мого лорда було б великою втіхою бачити красиву статую Діви у Вінчестерському соборі. Її поставлять там, як гадаєте?

ПАН. Важко сказати, оскільки зараз цей собор тимчасово перебуває в руках англіканських єретиків.

У вікні з'являється образ статуї у Вінчестерському соборі.

ДЕ СТОГАМБЕР. О, дивіться! Дивіться, це Вінчестер!

ЙОАННА. Це я? Я міцніше стояла на ногах.

Видіння зникає.

ПАН. Державна влада Франції просила мене відмітити, що збільшення пам'ятників святій Йоанні погрожує створенням перешкод для вуличного руху. Однак я передаю ці слова тільки з поваги до влади, говорячи ж від імені церкви, скажу, що кінь святої Діви не перешкоджає рухові більше, ніж будь-який інший кінь.

ЙОАННА. Яка ж я рада, що вони не забули і про мого коня!

З'являється образ статуї перед собором в Реймсі.

ЙОАННА. Ой, ця дивна малеча — також я?

КАРЛ. Це той собор у Реймсі, де ти коронувала мене. Це мусиш бути ти.

ЙОАННА. Хто зламав мій меч? Мій меч ніколи не був зламаним. Це меч Франції!

ДЮНУА. Не переймайся. Меч можна полагодити. Дух твій незламний — і це дух Франції.

Видіння зникає. Тепер праворуч і ліворуч від КОШОНА видно АРХІЄПИСКОПА та ІНКВІЗИТОРА.

ЙОАННА. Мій меч і далі вестиме до перемог, меч, який жодного разу не промахнувся. Хоч люди і знищили моє тіло, я пізнала Господа в душі своїй.

КОШОН (стає перед нею навколішки). Дівчата у полях возносять хвалу тобі, бо ти підняла їхні очі до небес, щоб вони побачили, що їх ніщо не відділяє від Царя Небесного.

ДЮНУА (стає перед нею навколішки). Помираючи, солдати возносять хвалу тобі, бо ти щитом слави захищаєш їх перед судом Божим.

АРХІЄПИСКОП (стає перед нею навколішки). Церковні служителі возносять хвалу тобі, бо ти очистила віру, яку вони заплямували своїм марнославством.

ВОРИК (стає перед нею навколішки). Лукаві адвокати возносять хвалу тобі, бо ти розрізала пута, в яких заплуталися їхні душі.

ДЕ СТОГАМБЕР (стає перед нею навколішки). Нерозумні старі возносять хвалу тобі на своїх смертних ложах, бо їхні гріхи проти тебе обернулися на їхнє благословення.

ІНКВІЗИТОР (стає перед нею навколішки). Судді, засліплені і зв'язані законом, возносять хвалу тобі, бо ти відстояла переконання та свободу живої душі.

СОЛДАТ (стає перед нею навколішки). Всі прокляті в пеклі возносять хвалу тобі, бо ти показала, що вогонь, який ніколи не гасне, — святий вогонь.

КАТ (стає перед нею навколішки). Кати возносять хвалу тобі, бо ти показала, що на їхній совісті — смерть тільки тіла, а не душі.

КАРЛ (стає перед нею навколішки). Всі прості возносять хвалу тобі, бо ти взяла на свої плечі героїчну ношу, занадто важку для інших.

ЙОАННА. Ох і лихо мені, якщо всі прославляють мене. Ви ж пам'ятаєте, що я свята, а святі можуть робити дива́. Що ви на те скажете, якщо я повстану з мертвих та повернусь до вас як жива жінка?

Раптом стіни кімнати темніють, і всі, заціпенівши від жаху, миттєво встають на рівні ноги. Видно тільки ліжко й постаті людей.

ЙОАННА. Що? Мене б знову спалили? Жоден із вас так і не зміг прийняти мене?

КОШОН. Завжди краще, коли єретик мертвий. Очі смертного ніколи не розрізнять святого від єретика. Пощади їх. (Він іде так, як і прийшов).

ДЮНУА. Пробач нам, Йоанно, ми все ще не варті тебе. Я повертаюся до свого ліжка. (Він також іде).

ВОРИК. Нам дуже прикро за нашу маленьку помилку, однак політична необхідність, хоч іноді неправильна, все ж є неминучою, тож якщо ти будеш достатньо милосердною, щоб пробачити мені… (Він крадькома зникає).

АРХІЄПИСКОП. Якщо ти повстанеш із мертвих, то вже не шануватимеш мене, як раніше. Можу сказати тільки, що хоч сам я так і не наважуюся дати тобі благословення, та сподіваюсь одного дня отримати твоє. Тим часом, однак… (Він іде).

ІНКВІЗИТОР. Нині я небіжчик, а того дня свідчив про твою невинність. Але я не знаю, як можна обійтися без Інквізиції за таких обставин. Тож… (Він іде).

ДЕ СТОГАМБЕР. О ні, не повставай із мертвих, не треба повертатися. Я хочу померти з миром. Дай нам мир і спокій в наш час, о Боже! (Він іде).

ПАН. У процесі твоєї канонізації можливість твого воскресіння поки що не розглядалась. Я повинен повернутися в Рим за новими настановами з приводу цього. (Він офіційно кланяється і виходить).

КАТ. Як майстер свого ремесла, я повинен враховувати його інтереси. Та й урешті-решт, в першу чергу я маю дбати про свою жінку і дітей. Тож мені треба час, щоб подумати. (Він іде).

КАРЛ. Бідна Йоанно! Вони всі втекли від тебе, окрім цього солдата, який мусить повертатись у пекло рівно опівночі. Що мені залишається зробити, як не взяти приклад з Жана Дюнуа і не піти спати? (Він лягає спати).

ЙОАННА (Сумно). Добраніч, Карле.

КАРЛ (бурмотить у подушку). Добра… (Він засинає. Ліжко огортає темрява).

ЙОАННА (До СОЛДАТА). А ти єдиний, хто лишився вірним мені. Які слова втіхи маєш для своєї святої Йоанни?

СОЛДАТ. Та чого вони варті, всі ці королі, капітани, єпископи і адвокати? Вони кидають тебе стікати кров'ю в ямі, доки не помреш, а потім зустрічаєш їх там, у пеклі, де вони возвеличують себе, скільки можуть. Я ж хочу сказати, що ти маєш таке ж право на свої переконання, як і вони на свої, якщо не більше. (Налаштовується на довгу промову). Розумієш, так виходить… (Здалеку чути тихий дзвін, що означає рівно дванадцяту годину). Перепрошую, я не можу спізнюватись… (Він виходить на пальчиках).

Промені світла, що залишись, зливаються в біле яскраве сяйво навколо ЙОАННИ. Дзвін не припиняється.

ЙОАННА. О Господи, що сотворив цю прекрасну землю, коли ж і твоїм святим буде місце на ній? Коли, Господи, коли?

ЗАВІСА.

Примітки

1

Гусити — послідовники Яна Гуса (бл. 1369–1415), учасники боротьби чеського народу проти католицької церкви. — Прим. ред. (тут і далі).

2

Після Фарсальської битви Гай Лонгін Кассій став на бік Гая Юлія Цезаря, проте невдовзі через непорозуміння з Цезарем організував змову проти нього, яка й стала причиною загибелі Гая Юлія.

3

Єлизавета I (1533–1603) — королева Англії та Ірландії, яка царювала з 1558 р. до смерті. Час її правління називають "Золотим віком Англії".

4

Анна та Кайафа — євангелійські первосвященики, які розіпнули Христа руками Понтія Пілата.

5

Флоренс Найтінгейл (1820–1910) — сестра милосердя та громадська діячка Великобританії, брала участь у Кримській кампанії (1853–1856) і

стала національної героїнею. Серед солдатів отримала прізвисько "Леді з ліхтарем", адже щоночі особисто обходила шпиталь із пораненими.

6

Дім д'Арманьяк — один із наймогутніших родів Гасконі. Традиційно дім д'Арманьяк зберігав вірність французькій короні, тому "арманьяк" стало синонімом патріота Франції.

7

Інша назва — ріка Маас.

8

На Бога! (фр.).

9

Присягаюся ластівкою! (фр.).

10

Герой роману Чарльза Діккенса "Мартин Чазлвіт".

11

Одна з центральних вулиць Лондона.

12

Едит Луїза Кавел (1865–1915) — англійська сестра милосердя під час Першої світової війни.

13

Роджер Девід Кейсмент (1864–1916) — ірландський націоналіст і сепаратист.

14

Жартівлива назва французького солдата.

15

Естел Сильвія Панкгерст (1882–1960) — британська феміністка та комуністка, яка активно виступала проти фашизму.

16

Джон Вікліф (сер. 1320-х — 1384) — англійський теолог і реформатор католицької церкви.

17

Мері Бейкер Едді (1821–1910) — засновниця церкви саєнтистів.

18

З лихвою (лат.).

19

Папа, який проповідує католицьке вчення ex cathedra, тобто як голова церкви, є захищеним від помилок, адже вважається, що через нього промовляє Святий Дух. З іншого боку, як і будь-яка людина, папа не захищений від особистих гріхів.

20

Шоста книга Біблії, яка розповідає про історію євреїв після смерті пророка Мойсея і в якій описано чимало божественних чудес.

21

Термін походить від персонажа на ім'я Калібан із п'єси В. Шекспіра "Буря". "Калібан" — анаграма іспанського слова "канібал".

22

Рух, спрямований проти привілеїв церкви та духовенства. — Прим. пер.

23

Генрі Вуд Невінсон (1856–1941) — відомий британський журналіст.

24

Юній Анней Галліон (бл. 1–65) — брат Сенеки, проконсул римської провінції Ахея. Його ім'я згадується в Біблії.

25

Апостольське наступництво — принцип, визнаний багатьма церквами, за яким сходження церковною ієрархією відбувається через рукоположення — богослужіння, під час якого відбувається таїнство посвячення в священнослужителі. — Прим. пер.

26

Семюел Батлер (1835–1902) — англійський письменник, автор сатиричного роману "Едін" (себто "Ніде"), що висміював вікторіанську Англію.

27

Напіввійськова організація Ірландських королівських констеблів, яка призначалася британською владою для придушення революції в Ірландії у 1920–1921 рр.

28

Habeas corpus — поняття англійського (а з XVII століття — і американського) права, яким гарантувалась особиста свобода.

29

Жан де Дюнуа (1402–1498) командував захистом Орлеана під час облоги міста.

30

Персонаж п'єси В. Шекспіра "Ричард II".

31

Френсис Дрейк (1540–1595) — англійський мореплавець часів Єлизавети I.

32

З латин. "диявол з машини", несподівана поява негативного персонажа, який чинить зло. — Прим. пер.

33

З латин. "бог з машини", несподівана поява позитивного персонажа, який рятує ситуацію. — Прим. пер.

34

Метисон Александр Ланг (1879–1948) — відомий актор канадського походження, який знявся в німому фільмі "Вічний жид", що вийшов на екрани 1923 р.

35

Едвард Вудстокський (1330–1376) — принц Вельський, який уславився військовим талантом.

36

Гібрис — у грецькій міфології втілення гордині, бажання зрівнятися з богами і навіть перевершити їх.

37

У деяких аскетичних сектах — практика приходити до Бога нагими, подібно до Адама.

38

Біблійні племена, що мешкали на березі Мертвого моря і за переказом походили від синів Лота, воювали з ізраїльськими племенами.